

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

LYNGBY-
BOGEN 1990

LYNGBY-BOGEN

1990

Historisk-topografisk Selskab for Lyngby-Taarbæk Kommune

LYNGBY-BOGEN 1990

er redigeret af

arkivar, cand.mag. Jeppe Tønsberg

og udgivet af

Historisk-topografisk Selskab for Lyngby-Taarbæk Kommune.

Papiret er 120 g tonet Micha.

Sat og trykt hos A. Rasmussens Bogtrykkeri, Ringkøbing,

i 1800 eksemplarer.

ISBN 87-87298-19-8

ISSN 0107-7848

*Omslaget viser Lyngby Rådhus på indvielsesdagen den 10. juni 1941
(foto i Byhistorisk Samling for Lyngby-Taarbæk Kommune).*

INDHOLDSFORTEGNELSE

<i>Jeppes Tønsberg:</i> Lyngby Rådhus	5
<i>Vibeke Schulin:</i> Rokoko og nutid i Frederiksdal	33
<i>Hans Erling Langkilde:</i> Da villaen blev hverdag	45
<i>Henning Bro:</i> Kommunal boligpolitik og boligbyggeri i Lyngby-Taarbæk 1890-1930	91
<i>Jeppes Tønsberg:</i> Beretning om Byhistorisk Samling 1986-1990	166
<i>Aage Børresen:</i> Beretning om selskabets virksomhed i 1989	171
Navneregister	173

Jeppe Tønsberg

LYNGBY RÅDHUS

Lyngby Rådhus kan i 1991 fejre sin 50 års dag, idet det efter en arkitektkonkurrence i 1938 blev opført i årene 1939-41 og indviet den 10. juni 1941. Men dels var dette rådhus ikke Lyngby-Taarbæk Kommunes første administrationsbygning, og dels går også det nuværende rådhus' historie i virkeligheden længere tilbage end 1938. Derfor vil det være naturligt at kaste et blik tilbage over den udvikling, der førte frem til det nuværende rådhus.

Sognerådslokalet i Fattiggården

I området mellem Gammel Lundtoftevej, Åstræde og Lyngby Kirkestræde lå siden 1802 Lyngby Fattiggård, indrettet i bygningerne fra den tidligere Klopstocks Silkefabrik fra anden halvdel af 1700-tallet. I 1868 blev der opført et nyt arbejds hus til fattiggården, den endnu eksisterende bygning Gammel Lundtoftevej 8 (»Drewsens Minde«), og heri indrettedes i stueetagen, i gavlen ud imod Åstræde, et arkivrum og et mødelokale for sognerådet.

Hermed fik Lyngby Sogneråd for første gang et fast mødested, idet man tidligere havde måttet mødes i lejede lokaler, bl. a. på kroerne »Holland« og Store Kro. Således havde det været, siden det første sogneforstanderskab trådte i funktion i 1842. Endnu tidligere, fra oprettelsen af Fattigkommissionen i 1802 og Skolekommissionen i 1814, hvor sognepræsten i begge tilfælde var formand, har møderne sandsynligvis foregået i Lyngby Præstegård, hvorfra en væsentlig del af den sognekommunale administration længe udgik.

Selv om sognerådet i 1868 fik eget mødelokale, var der ikke tale om nogen form for kommunekontor. Den kommunale administration foregik i praksis

ved, at nogle af sognerådsmedlemmerne hver havde et distrikt, hvor vedkommende fungerede som »fattigforstander« og modtog henvendelser og udbetalte understøttelse i sit hjem. Man havde som sagt intet kontor, og sognerådets formanden lå inde med protokoller, korrespondance, regnskaber og kassebeholdning.

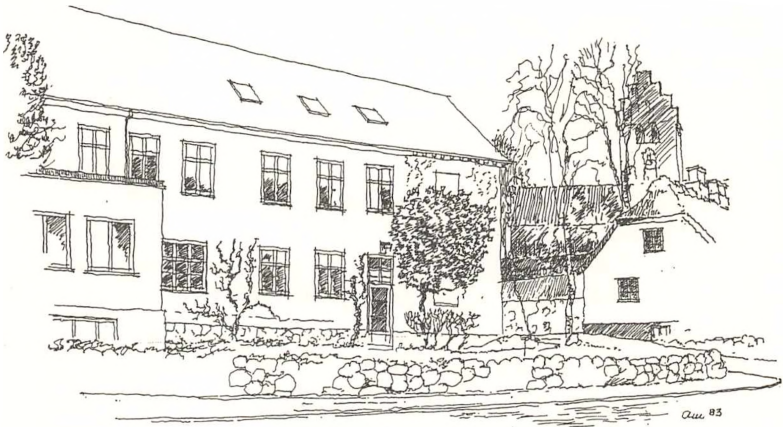
Fra 1874 fungerede sagfører Peter Baumann som sognerådets sekretær. Han havde kontor i den nu nedrevne postgård (Lyngby Hovedgade 11) og senere på Jernbanevej, og i 1883 indførte man den ordning, at Peter Baumanns sagførerkontor fire formiddage om ugen fungerede som kommunekontor, hvor sognerådets korrespondance førtes, og hvor ind- og udbetalinger foregik. Dette fortsatte til udgangen af 1899, hvor Peter Baumann fratrådte som sognerådets sekretær.

Kommunebygningen i Åstræde

Først derefter, i 1900, blev der oprettet et egentligt kommunekontor. I 1899 havde Lyngby Kommune opført en tilbygning langs Åstræde til »Drewsens Minde«, tegnet af tømrermester Vilhelm Suhr, og heri åbnede i 1900 kommunekontoret. Denne bygning, der benævntes »Kommunebygningen«, rummede sammen med »Drewsens Minde« den kommunale administration i Lyngby-Taarbæk helt frem til 1941, da det nuværende rådhus blev taget i brug. Derefter blev der indrettet pensionistboliger i bygningen; men et enkelt oprindeligt træk blev bevaret. Hvis man træder ind ad døren fra Åstræde, står man i den gamle, beskedne forhal, som mange ældre medborgere husker som det første indtryk af et rådhusbesøg.

Lyngby Torv skabes

Da Kommunebygningen i 1900 blev taget i brug, var Lyngbys centrum allerede ved at flytte sig fra området omkring kirken hen i retning af den nye jernbanestation, der var blevet opført i 1891. Den lå på samme sted som den nuværende Lyngby Station, medens den oprindelige station fra 1863 havde ligget lidt nordligere. Med den betydning, jernbanetrafikken dengang havde, var det klart, at det var ved stationen, at Lyngbys centrum ville komme til at ligge, og der opstod efterhånden bebyggelse langs Jernbanevej over for stationen.

»Drewsens Minde« (opført 1868) og Kommunebygningen (1899), her tegnet af C. J. Ammitzbøll 1983. I disse bygninger havde Lyngby-Taarbæk Kommunes administration til huse til 1941.

Teknisk Forvaltning

Denne bebyggelse truede med at gøre passage mellem stationen og Lyngby Hovedgade umulig; men da en tom grund lige over for stationen i 1910 var til salg, blev den købt af »A/S Matr. 131c af Lyngby«. Bag dette selskab stod fire betydende mænd i Lyngby (sognerådsformanden proprietær Emil Piper, fabrikant Georg Binder, apoteker J. C. H. Strøyberg og overretssagfører Johs. Werner), og selskabet købte grunden for at friholde den for bebyggelse. Der var tale om det sted, hvor i dag Lyngby Torv udmunder i Jernbanepladsen, altså vejstykket ud for Skoleforvaltningen, og de fire mænd kom således til at forberede Torvet. I 1919 solgte de grunden til Lyngby Sogneråd.

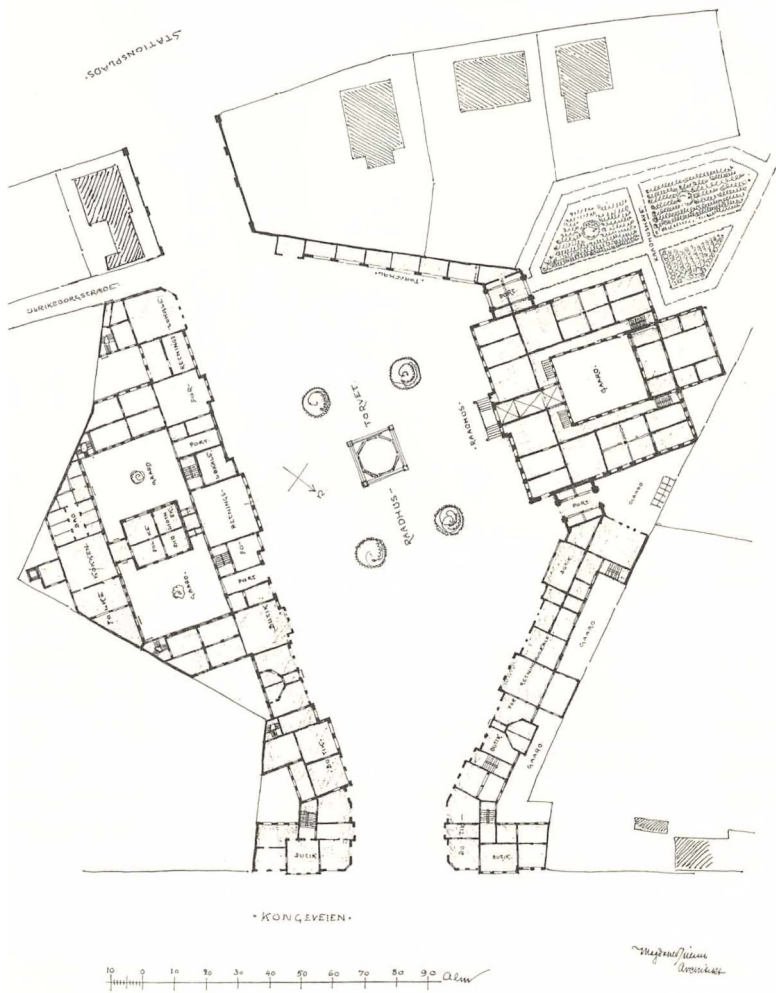
I mellemtiden var der nemlig sket det, at sognerådet i 1917-18 havde købt et stort areal i området mellem Jernbanevej og Lyngby Hovedgade, bl. a. den såkaldte »Feyerschous Eng«, som indtil da havde tilhørt ejerne af Det hvide Palæ (Lyngby Hovedgade 37). De købte arealer var matr. 3b, 34a og 35a, som tilsammen udgjorde en uregelmæssig firkant, og hensigten med købet var anlæggelsen af et rådhus-torv med adgang fra både Lyngby Hovedgade og Jernbanepladsen.

Magdahl Nielsens rådhusprojekt

På dette tidspunkt havde arkitekten, kgl. bygningsinspektør J. Magdahl Nielsen udført forskellige byggeprojekter for Lyngby-Taarbæk Kommune og betragtedes som »kommunens arkitekt«, og han udarbejdede i 1919 projekt til en bebyggelse på det nye torv (planen side 9). Torvet var efter denne plan disponeret med rådhuset beliggende på nordsiden. Det skulle have en kvadratisk grundplan på ca. 36 x 36 m med en indvendig gård og en bagvedliggende have; men hverken antallet af etager eller facadens udseende kendes. Midt på torvet viser planen fire træer omkring en firkant, som antagelig skal forestille en brønd eller en statue. Torvets randbebyggelse var tiltænkt butikker og forretningslokaler, og arealet bag dets sydfacade tænkte anvendt til folkebibliotek, folkekøkken og badeanstalt.

J. A. C. Rastrups torveprojekt

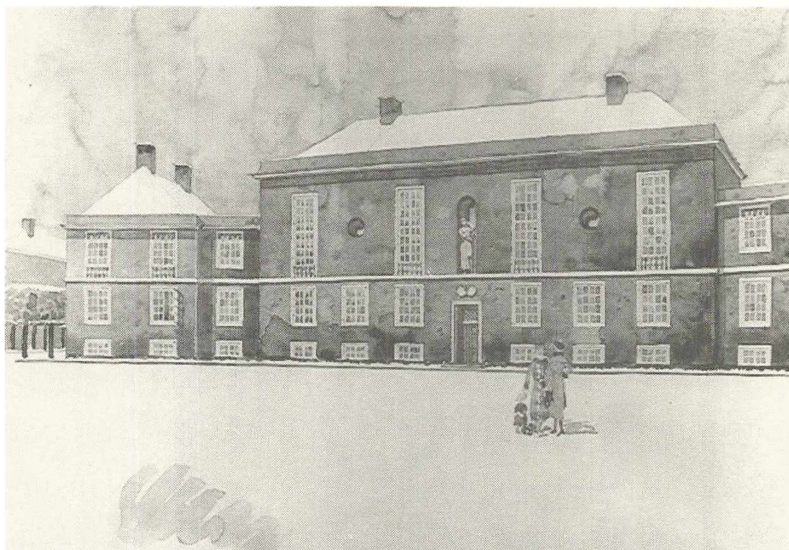
Magdahl Nielsens projekt blev imidlertid opgivet til fordel for det første samlede byplanprojekt i Lyngby, udarbejdet af kommuneingeniør J. A. C. Rastrup og fremsat i 1920. Det indebar endnu en forbindelsesvej hen over det

J. Magdahl Niensens projekt til Lyngby Torv med rådhus m.m. 1919. Planen har nord i nederste højre hjørne, således at man øverst har Lyngby Station og nederst Lyngby Hovedgade. Det planlagte rådhus' grundplan ses til højre, og i gården til venstre, hvor senere biografen Lyngby Kino kom til at ligge, er der afsat plads til folkebibliotek, folkekøkken og badeanstalt.

Teknisk Forvaltning

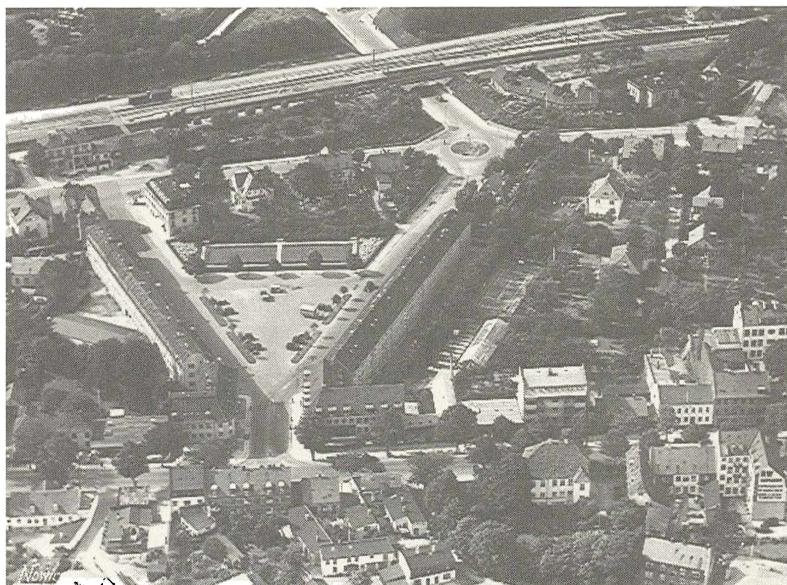
Akvarel af Tage Rue 1923, forestillende hans præmierede rådhusprojekt. Rådhuset var tænkt beliggende på samme sted som det nuværende, således at vejen til venstre under træerne fører hen til Lyngby Station

Byhistorisk Samling

nye torveareal fra udmundingen ved Hovedgaden langs nordsiden til en viadukt under jernbanen nord for stationen (den nuværende viadukt på Budtingevej). Projektet skulle på samme tid løse adskillige af Lyngbys trafikproblemer, ikke mindst ved jernbaneoverskæringerne på Bagsværdvej og Vinkelvej. Torvet fik efter dette projekt, som i alt væsentligt gennemførtes, sit karakteristiske trekantede udseende med én udmunding mod Lyngby Hovedgade og to mod Jernbanevej.

Arkitektkonkurrencen i 1923

Der afholdtes derefter en arkitektkonkurrence i 1923 om udformningen af rådhuset, der nu skulle placeres ved Torvets vestside, og randbebyggelse på nord- og sydsiderne. Der indkom ialt 51 projekter, og blandt disse vandt arkitekt Tage Rue førstepræmie med et klassicistisk rådhus i to etager + kælder samt randbebyggelse i samme højde (jfr. akvarellen herover). Andenpræmien gik til Thomas Havning for et herregårdslignende hvidt rådhus og en palæagtig

Luftfoto af Lyngby Torv m.m. i 1936. Langs siderne af Torvet ses randbebyggelsen fra 1920'erne og bag det anlægget, hvor det var planlagt at opføre rådhuset. Af de fire bygninger bag anlægget eksisterer nu kun den store til venstre, som i dag rummer Skoleforvaltningen. De andre er læge Preisters villa, Det Høje Konditori og fotograf Collins villa. Byhistorisk Samling

randbebyggelse med udkørsel til Lyngby Hovedgade gennem en portal, og C. F. Møller og John Thorson vandt trediepræmien for et traditionelt udseende rådhus, som imidlertid allerede viser den buede grundplan, der senere blev den endelige.

Lyngby Sogneråd bestemte sig i princippet for Tage Rues forslag, men efterhånden blev der ændret så meget, at der nu kun er de to fremspring ved udmundingen i Lyngby Hovedgade tilbage af projektet. Randbebyggelserne blev opført, men af andre arkitekter og i tre etager, fordi man allerede dengang indså, at der ville blive brug for et større rådhus. Bygningen på nordsiden af Torvet, andelsboligforeningen »Toftebækhus«, blev opført i 1924 (arkitekt Knud Friderichsen) og afsluttet ud imod Lyngby Hovedgade i 1928-29 (arkitekt Holger Jørgensen) i lighed med afslutningen på bebyggelsen langs Torvets sydside, opført i 1928-29 (arkitekter Axel Buch og E. Wedell-Wedells-

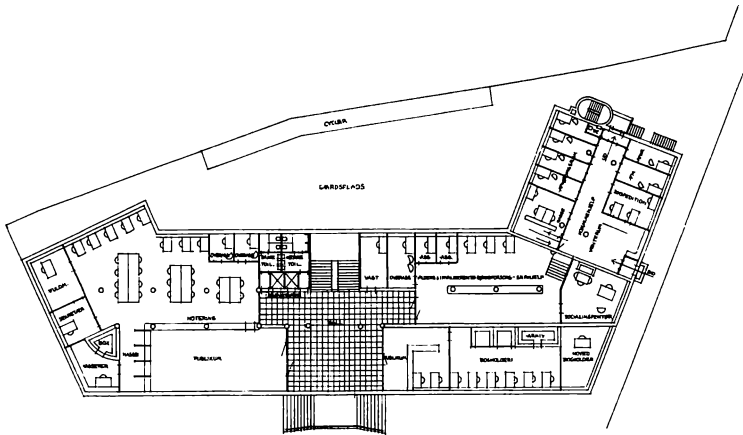
borg). Det skal dog tilføjes, at Tage Rue var aktiv i sagen endnu i 1929, hvor der fra hans hånd foreligger perspektivtegninger af hans projekterede rådhus.

Arkitektkonkurrencen i 1938

Opførelsen af selve rådhuset blev indtil videre stillet i bero; men i 1938 besluttede sognerådet at tage sagen op igen og lod kommuneingeniør J. A. C. Rastrup sammen med bygningsinspektør V. A. Egmose og arkitekt Mads Bertelsen udarbejde et dispositionsforslag til et rådhus i 5 etager + kælder og tagetage, beliggende nord-syd langs torvets vestsider med en sidefløj udgående fra den nordlige ende mod vest langs Nordre Torvevej (i dag Buddingevej). I dispositionsforslaget var bygningens opdeling efter funktioner allerede givet: I kælderen skulle der være arkiver, personalegarderober, fyrrum m. m. I stueetagen skulle der i midten være hovedindgang og forhal med adgang til hovedtrappe og elevatorer samt til hhv. kassererkontor og bogholderi. Det var i dispositionsforslaget meningen, at kassererkontoret skulle ligge i etagens sydlige ende og bogholderiet nord for hallen med gennemgang til socialkontorerne, der desuden skulle have en særlig indgang fra Nordre Torvevej. I fløjen langs Nordre Torvevej var det meningen at forsænke gulvet en meter i forhold til resten af etagen, dels for at gøre adgangen fra gaden nemmere til disse lokaler, der var beregnet til udbetaling af socialhjælp, dels for at give mere loftshøjde i sognerådssalen, der var tænkt anbragt oven over denne del af stueetagen.

På 1. sal skulle der som nævnt være en sognerådssal på 14 x 14 meter med forsænket gulv, således at man kunne få en tilfredsstillende højde i salen uden at måtte forøge loftshøjden i hele etagen. I forbindelse med sognerådssalen skulle der indrettes udvalgsværelser og en vielsessal samt kommunekontorer (i dag betegnet borgmesterkontor og juridisk kontor) og folkeregister.

På 2. sal skulle der indrettes kontorer for skattevæsenet og ligningsmyndighedene. 3. og 4. sal skulle indrettes til den tekniske forvaltning og sundhedskommissionen. Endvidere var der beregnet plads til en lejlighed til rådhusets portner. Tagetagen var beregnet til at skulle rumme et køkken samt spisestuer for hhv. sognerådet og personalet. Desuden var der disponibel plads til en festsal eller evt. kontorlokaler; men en egentlig rådhushal var ikke ønsket i dispositionsforslaget. Derimod indgik det i konkurrencebetingelserne, at pro-

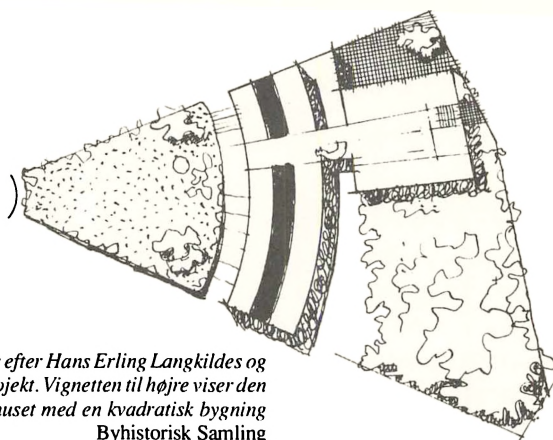
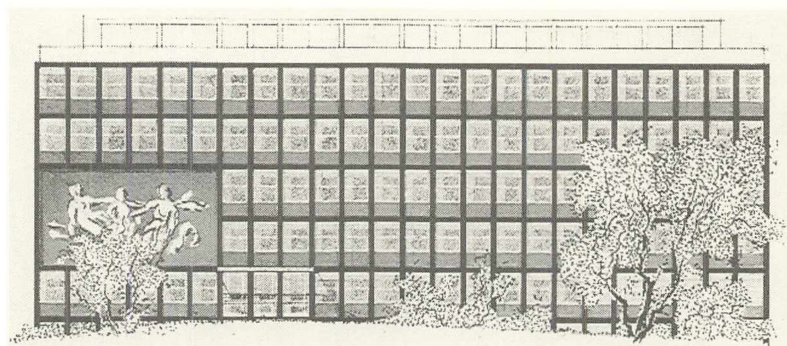

Stueetagen af Lyngby Rådhus efter det dispositionsforslag af J. A. C. Rastrup m.fl., som lå til grund for arkitektkonkurrencen. Kasserekontoret er til venstre for trappehallen, socialkontoret til højre med den forsænkede del i sidefløjen øverst. Herover var sognerådssalen tænkt anbragt.
Teknisk forvaltning

jekterne skulle indeholde mulighed for senere udvidelse af rådhusbygningen.

I dispositionsforslaget var rådhuset beregnet til at kunne rumme 150 funktionærer fra starten og senere – uden udvidelse af bygningen – 250. Dette antal mentes at være tilstrækkeligt til et forventet indbyggertal på 60-70.000, "saafremt der ikke forinden kommer nye Love, der udvider den kommunale Administration yderligere«. (Dette blev netop tilfældet, jfr. nedenfor). I 1938 var der 24.449 indbyggere i Lyngby-Taarbæk Kommune og 78 funktionærer ansat i Kommunebygningen.

Med dispositionsforslaget var hovedtrækkene i det kommende rådhus' størrelse og indretning således givet; men den nøjagtige udformning henvistes til den udskrevne arkitektkonkurrence. Af dennes betingelser fremgik det, at Lyngby-Taarbæk Sogneråd ville foretage den endelige bedømmelse efter indstilling fra byggeudvalget suppleret med to af sognerådet valgte arkitekter. Disse, der senere blev forøget til tre, blev Svend Møller, Vilhelm Lauritzen og Thorvald Dreyer. Byggeudvalget bestod af sognerådsformand, redaktør Ingvar Nørgaard, statsskovfoged Axel Løvdaal (som var formand for den konservative mindretalsgruppe i sognerådet), værkmeister Harald Hansen,

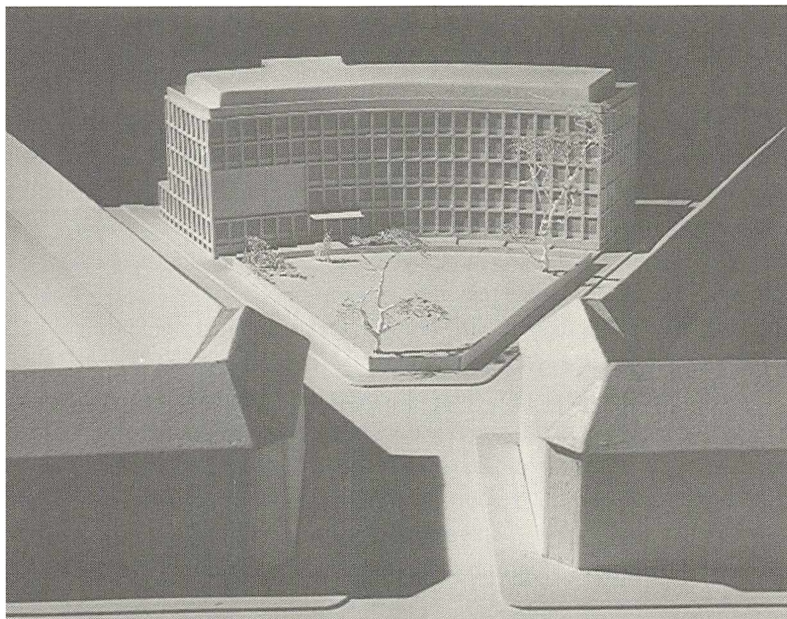

Facaden på Lyngby Rådhus efter Hans Erling Langkildes og Ib Martin Jensens vinderprojekt. Vignetten til højre viser den planlagte udvidelse af rådhuset med en kvadratisk bygning ud imod Jernbanevej. Byhistorisk Samling

cand. jur. Leo Grathwohl, direktør Jens Jensen, snedker Georg Petersen og lektor Paul Fenneberg samt de dengang to forvaltningschefer, kontorchef V. Rydahl og kommuneingeniør J. A. C. Rastrup.

Sognerådet forbeholdt sig i konkurrencen ejendomsretten til præmierede eller indkøbte projekter uden pligt til at anvende dem. Der indkom ialt 45 projekter, hvoraf tre blev præmieret og yderligere tre indkøbt. Uden her at gå nærmere ind på de projekter, der ikke blev aktuelle, kan det dog i korthed nævnes, at både 2. præmie-projektet (af Jacob E. Bang, Erik Jensen og Kirsten

Modelfoto af Hans Erling Langkildes og Ib Martin Jensens projekt til Lyngby Rådhus. Billedet viser, hvordan rådhuset ville være kommet til at se ud, hvis ikke jernbetonskelettet var blevet skjult af en næsten glat facade.

Hans Erling Langkilde

Westergaard) og et indkøbt projekt (af Arne Jacobsen og Flemming Lassen) udviser den krumme grundplan, som allerede var fremme i den første arkitektkonkurrence, og som også blev den aktuelle. 3. præmie-projektet (af Chr. Holst, Erik Holst, Aage Holst og Palle Jacobsen) havde krum facade, men lige bagsider.

Vinderprojektet (af Hans Erling Langkilde og Ib Martin Jensen), der altså havde en krum grundplan, adskilte sig i øvrigt fra dispositionsforslaget ved, at indgangspartiet med trappehallen var forskudt fra midten et stykke mod syd med sognerådssalen placeret i den sydlige ende af bygningen, og at denne sal var ført op igennem to etager, således at den fyldte et areal på både 1. og 2. sal. Dette muliggjordes i forhold til dispositionsforslaget ved at økonomisere med pladsen i kontorlokalerne. Endelig var det meningen, at salen skulle have

vinduer i sydgavlen, medens der i facaden ud mod Torvet skulle være en ubrudt murflade (6 fag i to etager) med en skulptur, der symboliserede kommunen.

Rådhuset var tænkt udformet som en jernbetonskeletbygning, hvor hele bygningens struktur markerede sig i facaden som rektangulære rammer med udfyldningsmur i brystningerne. Den tilbagetrukne tagetage var tænkt udført som en trækonstruktion beklædt med aluminium, altså en meget let konstruktion. De ønskede udvidelsesmuligheder var i dette tilfælde tænkt som en påbygning bagud mod Jernbanevej fra trapperummet, som derfor var trukket ud på bagsiden af bygningen. Tilbygningen var i stueetagen tænkt som en hal, hvortil der kunne blive en sekundær indgang fra Jernbanevej.

I sine bemærkninger til projektet hæftede dommerkomiteen sig navnlig ved dets regelmæssige og markante facadeinddeling (betonskelettet skulle træde frem i facaden) og dets evne til at afslutte og lukke Torvet på en heldig måde samtidig med, at man tilsyneladende var lidt imponeret af, at projektet trods dispositionsforslagets meget sparsommelige formulering alligevel havde fundet plads til både en lys og rummelig trappehal og en højloftet sognerådssal uden at give afkald på de ønskede kontorlokaler.

Rådhusets opførelse og indvielse

Sognerådet valgte efter arkitektkonkurrencens afslutning at lade Hans Erling Langkilde og Ib Martin Jensen opføre det skitserede rådhus. Inden opførelsen blev der dog foretaget visse ændringer i projektet, hvoraf den vigtigste var en spejlvending af grundplanen, således at indgangspartiet med trappetåmet nu blev forskudt mod nord i forhold til midten af bygningen, og sognerådssalen kom til at ligge i dens nordlige ende. Denne placering af salen svarede til den i dispositionsforslaget givne. Det var herefter meningen, at stueetagen nord for indgangen skulle rumme socialkontoret, der skulle strække sig videre i en lav fløj mod vest langs Buddingevej, og syd for indgangen kassererkontoret; men da opførelsen af bygningen var godt i gang, indtraf den tyske besættelse af Danmark, og under indtryk af de forværrede økonomiske udsigter valgte sognerådet at leje den nordlige del af stueetagen med sidefløjen ud til politistation, således at socialkontoret måtte flyttes til den sydlige del og dele pladsen med kassererkontoret. Socialkontoret fik så indgang i rådhusets sydgavl.

Rejsegildet på Lyngby Rådhus den 20. marts 1940. Sognerådsformand Ingvar Nørgaard taler stående på en ølkasse. Til venstre for ham ses kommuneingeniør J.A.C. Rastrup. Yderst til højre står senere borgmester Paul Fenneberg. Øverst i billedet ses de karakteristiske »spær« af bøjede jernbaneskinner. Byhistorisk Samling

Det første spadestik blev taget den 20. februar 1939, og den 30. maj blev grundstenen nedlagt. Indenrigsminister Bertel Dahlgaard murede den første sten, sognerådsformand Ingvar Nørgaard den anden og statsskovfoged Axel Løvdal den tredje.

Jernbetonskelettet blev færdigstøbt den 23. december 1939. Arkitekterne havde som nævnt forestillet sig, at den bærende konstruktion skulle træde tydeligt frem, således at brystningerne blev rykket tilbage i forhold til jernbetonpillerne i facaderne. På denne måde ville den store husblok blive mindre ensformig at se på; men sognerådet havde forlangt en glat facade. Da bygningen var støbt op og stod som et mægtigt åbent skelet, indså sognerådet, at arkitekterne havde haft ret, og ændrede holdning; men nu var størstedelen af brystningerne allerede støbt, og det lod sig kun gøre at forsænke dem ganske få centimeter i forhold til pillerne, således som facaden fremtræder i dag.

Den 20. marts 1940 holdtes der rejsegilde, da det sidste spær var rejst. Om

De kongelige ved indvielsen af rådhuset den 10. juni 1941. Forrest kong Christian X og dronning Alexandrine, derefter prins Knud og prinsesse Caroline-Mathilde.

Byhistorisk Samling

eftermiddagen samledes medlemmer af sognerådet med arkitekterne, kommunens teknikere og håndværkerne i rådhusets øverste etage. Som følge af krigen, som ganske vist endnu ikke havde nået Danmark, var der ikke stemning for at holde en egentlig fest, og der blev i stedet afholdt en kort højtidelighed med taler af Ingvar Nørgaard og Hans Erling Langkilde. Håndværkerne havde set frem til en middag, men fik i stedet udbetalt 10 kr. pr. mand.

Indflytningen skete den 11. maj 1941, og den 10. juni kunne rådhuset indvies. Fra tidlig morgen var flagene hejst overalt i Lyngby, og allerede om formiddagen var Torvet fyldt med mennesker, der ventede på at se de indbudte gæster – specielt statsminister Th. Stauning, prins Knud og prinsesse Caroline-Mathilde samt naturligvis kong Christian X og dronning Alexandrine. Da alle de øvrige var ankommet og havde taget plads i sognerådssalen, kørte de

kongelige ind på Torvet, og under stort bifald steg de ud af bilen og blev modtaget og ført ind i rådhuset af sognerådsformanden.

I sognerådssalen bød Ingvar Nørgaard velkommen og fortalte om rådhusets tilblivelse. Derefter sang man en sang af Gyrithe Lemche, skrevet til lejligheden, hvorefter indenrigsministeren – nu Knud Kristensen – talte om det smukke og længe ønskede rådhus, stiftamtmand Kr. Haugen-Johansen om kommunens naturskønhed og Axel Løvdal om enighed og forståelse i sognerådet. Til sidst talte kongen og nævnte bl.a., at han havde boet i kommunen siden 1898 og set bebyggelsen brede sig hen over markerne, men håbede, at egnen måtte forblive lige smuk. Kongen ønskede til lykke med det nye rådhus og ønskede kommunen og dens beboere al lykke i fremtiden.

Herefter blev de indbudte vist rundt overalt på rådhuset og nød bl. a. udsigten fra tagterrassen, hvorefter de kongelige kørte afsted, medens resten af gæsterne samledes til en forfriskning i tagetagen.

Den følgende søndag var rådhuset åbent for kommunens befolkning, som blev vist rundt i den nye bygning af sognerådsmedlemmer og embedsmænd, og den 7. juli 1941 holdtes det første sognerådsmøde på rådhuset.

Der var almindelig begejstring for det imponerende og efter de flestes mening smukke rådhus; men enkelte kritiske røster hævdede sig også. Grønlandsforskeren Peter Freuchen, der var meget fremtrædende under krigen, erklæredes som rådhusets fjende nummer ét; men da sognerådet i 1942 inviterede ham på besøg på rådhuset og viste det frem, »strøg Freuchen sit Polarskæg og syntes, at Udsigten over det snedækkede Lyngby højt oppe fra det forkætrede Raadhus i hvert fald mindede ham om Grønland«. Stærkest udtrykte forfatteren Johs. V. Jensen sig i 1943 på vej fra Dyrehaven ad Klampenborgevej til Lyngby: »Hele Vejen er Udsigten fri ned mod Lyngby, der herfra ikke ligner nogen dansk By; en Sværm Smaahuse, af den saa yndede Bungalowtype, rækker sig allerede ud imod det frie Land; Gaardene her vil ende som Byggegrunde. Op af Byens Profil, der strækker sig med Haver og Fabriksskorstene, stikker det nye Raadhus med sin konkave Cementfacade som Nakkekammen i et Haar; hæsligere, mere ilde anbragt Bygningsværk har ikke været set; det vil staa som Minde om et importeret, forbigaaende Arkitektevangelium.«

I dag synes rådhuset ikke af meget på afstand, fordi det er omgivet af endnu

Lyngby Rådhus set fra Torvet kort efter opførelsen.

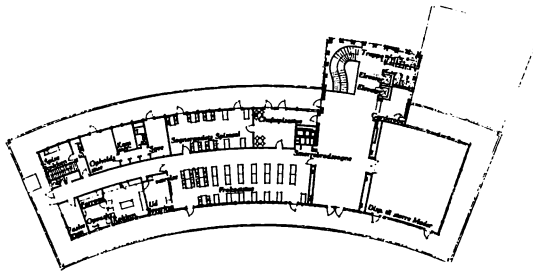
Byhistorisk Samling

højere bebyggelse; men i forhold til den 3-etages randbebyggelse virker det med sine 5 etager overdimensioneret set fra Torvet.

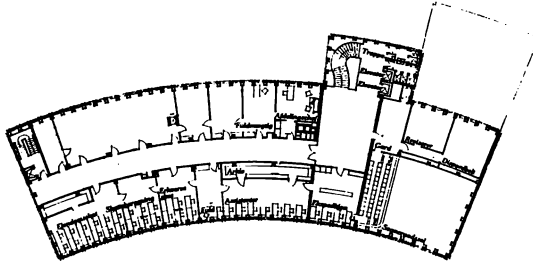
Det færdige rådhus

Det rådhus, som blev opført i 1939-41, og som i 1991 fejrer sin 50 års dag som hovedsædet for administrationen af Lyngby-Taarbæk Kommune, er i høj grad tidstypisk, men har samtidig vist sig at kunne følge med udviklingen og til stadighed være egnet til sit formål. Det kan, som nævnt ovenfor, beskrives som »en jernbetonskeletbygning opbygget efter midtkorridorprincippet«, d.v.s. en bygning, hvor skillevæggene ikke er bærende og derfor kan flyttes efter afdelingernes ændringer og vækst, og hvor der er adgang til alle kontorer fra de fælles korridorer, således at kontorerne holdes fri for gennemgangstrafik. De mange vinduesfag – rådhuset har 530 vinduer – svarer til omhyggeligt beregnede kontormoduler, der skulle kunne formeres til afdelinger ved hjælp af skillevæggene, og der er således i egentlig forstand tale om funktionalisme,

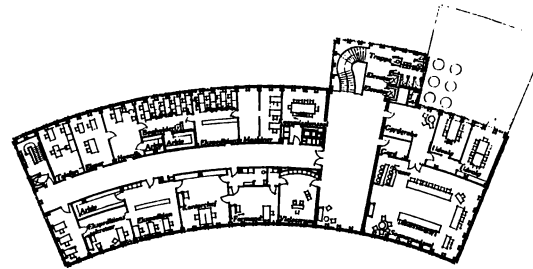
Lyngby Rådhus

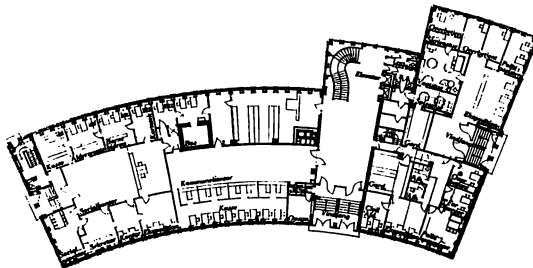
Plan af Tageløje

Plan af 2. Sal

Plan af 1. Sal

Plan af Stuen

Grundplaner af Lyngby Rådhus. Bemærk indretningen af politistationen i stueetagen til højre (efter »Arkitekten«, Maanedshæfte 1943 s.44).

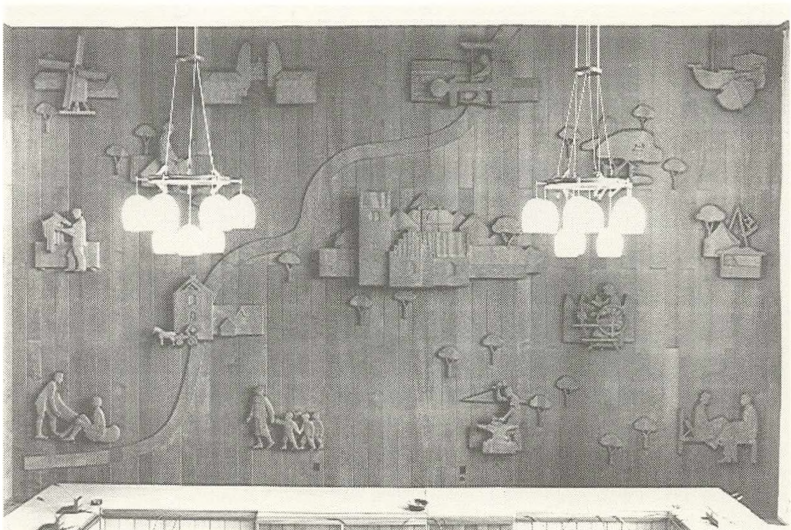

hvor den ydre form – arkitekturen – ikke som ved det første rådhusprojekt fra 1923 var et mål i sig selv og skulle udtrykke autoritet, men var en følge af de arbejdsbetingelser, der skulle tilvejebringes i bygningen. Denne tankegang var i rådhusbyggeriet for første gang kommet til udtryk i Steen Eiler Rasmussens kommunale administrationsbygning i Ringsted i 1936-37. Alene ordet »administrationsbygning« betegner en distance til det traditionelle »rådhus«, og det var da også betegnelsen »administrationsbygning«, der optrådte i programmet for arkitektkonkurrencen i Lyngby i 1938, selv om man siden vendte tilbage til »rådhus«.

Lyngby Rådhus indgik som led i en udvikling, der begyndte med Gladsaxe Rådhus, og som fortsatte i rådhusene i Søllerød og Aarhus. I konkurrencen om Gladsaxe Rådhus (i 1936) deltog Hans Erling Langkilde og Ib Martin Jensen, hvis projekt var det eneste, der blev indleveret med møblering. Dette projekt fik 3. præmie; men konkurrencen blev vundet af Vilhelm Lauritzen, der senere blev en af dommerne i Lyngby-konkurrencen. I denne konkurrence blev alle projekterne indleveret med møblering, og da Vilhelm Lauritzen senere nyopførte Shellhuset efter krigen, gjorde han meget ud af møbleringens betydning for beregningen af de moduler, bygningen skulle indeles i.

Men også i det ydre udseende betegner Lyngby Rådhus et nybrud. Hvor J. A. C. Rastrups dispositionsforslag i overensstemmelse med traditionen havde placeret indgangspartiet monumentalt midt i bygningen, flyttede Hans Erling Langkilde og Ib Martin Jensen det i stilfærdig protest lidt til den ene side. De kunne nok have skabt et funktionalistisk rådhus med indgang i midten; men flytningen var en reaktion imod den traditionelle symmetri. Når sognerådet forlangte en spejlvending af grundplanen, så indgangen blev forskudt til den modsatte side af midten, var det måske en markering af, hvem der skulle bestemme skabets plads i stuen; men under alle omstændigheder betegner denne flytning af indgangspartiet i den ellers symmetriske og monumentale facade et vigtigt opgør med traditionen.

Lyngby-Taarbæk Kommune havde med det nye rådhus fået et markant bygningsværk som midtpunkt, og selv efter datidens pengeforhold var kommunen kommet billigt til det, selv om beløbet i dag naturligvis forekommer utroligt lille: Da Rådhuset stod færdigt, havde det kostet ca. 3 mio. kr., hvoraf 2, 4 mio. kr. for selve bygningen. Det bebyggede areal er 1375 m², og dette

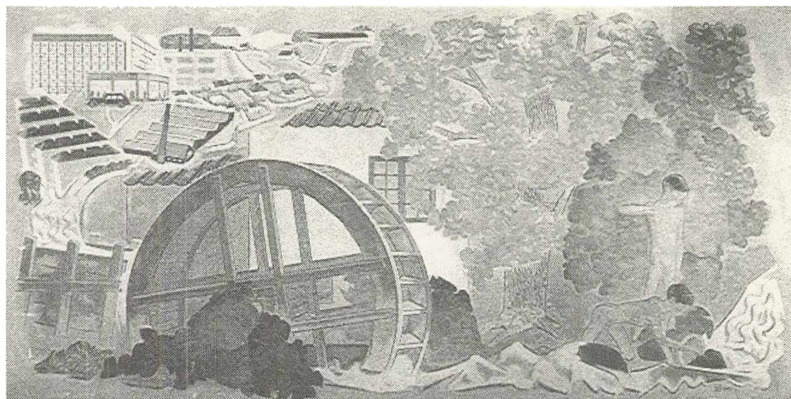
Bagvæggen i mødesalen med Frantz V. Hansens billedskærerarbejder. Hvor Mølleåens slyngede bånd krydser Kongevejens vejtræer, ses Lyngby Kirke og landsbyens huse. Øverst ses til venstre Frilandsmuseets stubmølle og Sorgenfri Slot, til højre Dyrehaven med Eremitageslottet, fiskerbådene i Taarbæk og forlystelsesstedet Dyrehavsbakken. Langs åen og midt på væggen ses symboler for kommunens erhverv: mølle, gartneri, smedie, spinderi, væveri (øverst i midten) og farveri. Nederst ses symboler for friluftsliv (kanosport) og for den kommunale virksomhed med børneforsørg og sygeforsørg. – Symbolerne for erhverv er præget af deres samtid i begyndelsen af 1940'erne, hvor Lyngby endnu var en fabriksby med hovedvægten på tekstilindustrien. Også gartnerierne er siden forsvundet. Derimod virker det i dag forkert, at handelen ikke optræder blandt erhvervene. Irving fot.

Byhistorisk Samling

etageareal har kælderen og stueetagen. 1.-4. sal rummer hver 1200 m² og tagetagen 800 m², således at det samlede etageareal er 8350 m². Mødesalens gulvflade er 130 m².

Den kunstneriske udsmykning

I mødesalen er gulvet og vægbeklædningen af teaktræ. Hele den 60 m² store nordvæg er udsmykket med træskærerarbejde udført af billedhuggeren Frantz V. Hansen og bekostet af kommunen. Udsmykningen symboliserer Lyngby-Taarbæk Kommunes historie og topografi.

Georg Jacobsens malerier på rådhusets trappereposer. Herover 2. sal, den økonomiske forvaltning: En kommunes økonomiske kraft er vist som mange strømme, der udgår fra alle steder i samfundet: fra herregården, bondegården, småbebyggelsen, fabrikken, butikkerne, de store huskarreer osv., og samles til en mægtig strøm, der driver samfundets hjul - naturligt for Mølleåens kommune fremstillet som hjulet på en vandmølle. Træet, der er billede på samfundet, søger med sine rødder næring i strømmen, der fortsætter sit løb ud til højre i en scene, hvor to drenge leger med en model af en vandmølle. Irving fot. Byhistorisk Samling

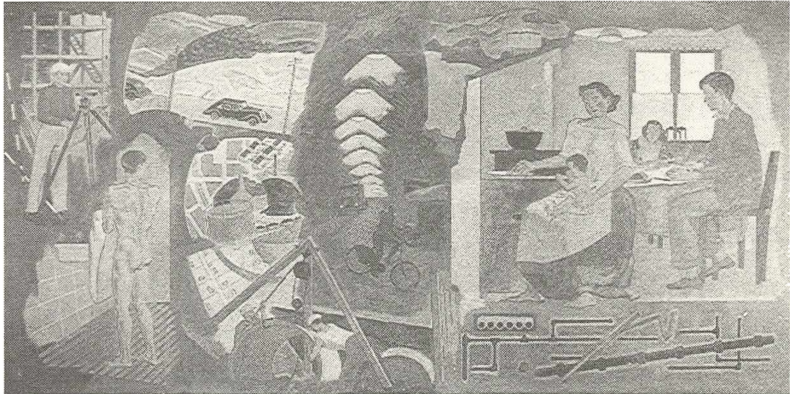

1. sal, den sociale forvaltning: Den gravide kvinde med det lille barn på armen er symbol på mødre- og børneforsorg. Den gamle mand rækker hånden ud mod den lille pige, der bringer forbindelse mellem fortid og fremtid. Den unge pige bag den gamle kvinde udtrykker forsorgen for de ældre. Bag moderen binder en gartner de unge skud op. Drengen, der sigter med sin bue, er et symbol på det fremtidsideal, der skal give den unge mulighed for udfoldelse af sine evner. Til venstre er forneden sundhedsvæsenets virke vist ved vaccination og helbredsundersøgelse, medens man foroven ser opførelse af nye, sunde boliger. Irving fot. Byhistorisk Samling

4. sal, den kulturelle forvaltning: Den store kvindefigur er udtryk for hovedmotivet: undervisningen. Hun sidder under samfundets træ og er omgivet af børn i forskellige aldre. Opdagelsen af tilværelsen gennem litteraturen kommer til udtryk i den unge kvinde, der går helt optaget af læsning i en bog til venstre. Til højre fornedet sidder en ung mand under lampen i et bibliotek. Det skal vise den adgang til selvstudium og oplysning, som den kulturelle forvaltning yder en kommunes beboere. Til højre ses også sporten: de to fodboldspillere foran målet, og piger, der spiller håndbold og springer i vandet fra en badebro. Irving fot. Byhistorisk Samling

3. sal, den tekniske forvaltning: Hovedmotivet er en almindelig familie, mand, kone og børn ved måltidet, hvor kvinden med barnet på skødet igen er det store motiv: barnet, fremtiden, den egentlige årsag til alle anstrengelserne med at skaffe vand, gas og lys. Udenfor ses gengivet trafik. Til venstre foroven et nybyggeri og fornedet en mand, der efter arbejdet har taget sit bad, og helt i underkanten af billedet arbejdere, der lægger rør under vejen, og som sammen med en ornamentik af forskellige rør og ledninger skal vise det store arbejde, der er nødvendigt for at imødekomme en kommunes sanitære behov. Irving fot. Byhistorisk Samling

Frantz V. Hansen, der under sin uddannelse på Kunstakademiet havde specialiseret sig i billedskæring og gerne ville genoplive denne gamle kunstart, havde i 1939 samarbejdet med Hans Erling Langkilde og Ib Martin Jensen om et konkurrenceprojekt til Christianskirken i Lyngby. Projektet vandt 3. præmie og blev ikke opført; men fordi arkitekterne vidste, hvad Frantz V. Hansen kunne præstere, var det naturligt, at de foreslog ham til dekorationsarbejdet i mødesalen i det nye rådhus, hvor han derpå skabte et af sine hovedværker.

På væggen til venstre for indgangen hænger et stort maleri (190 x 600 cm) af maleren, professor Stig Brøgger, indkøbt af kommunalbestyrelsen i 1987. Maleriet, der kan karakteriseres ved nogle spinkle rammeagtige konturer malet oven på en baggrund af urolige farveflader, var udstillet på Sophienholm i 1986-87, hvor rektor dr.phil. Else Marie Bukdahl i kataloget omtalte det således: »... enkelte kraftfulde greb skaber markeringer i en mangfoldighed af flader og ureglerlige bevægelser. Billedet viser, hvordan nye enheder eller meningsdannelser bliver skabt, og hvorledes de altid aftegnes mod en baggrund af spredte mangfoldigheder, uorden og mangetydighed, en baggrund, der aldrig forsvinder«. Betraget på denne måde kunne man vælge at se maleriet som et sindbillede på, hvordan kommunalbestyrelsen i mødesalen skal træffe klare og entydige beslutninger ud fra en virkelighed med mange og modstridende synspunkter.

Vægudsmykningen på reposerne ved hovedtrappen er udført i al fresco-teknik af maleren, professor Georg Jacobsen i årene 1943-49. Der er tale om fire allegoriske malerier, som giver udtryk for den virksomhed, kommunen udfører i sine enkelte forvaltninger – den sociale, den økonomiske, den tekniske og den kulturelle, afbildet på hhv. 1. , 2. , 3. og 4. sal, jfr. s. 24-25. Malerierne er for en stor del betalt af A/S Schou, Ravnholm, som dengang var en af kommunens største virksomheder.

I vielsessalen på 1. sal er vægudsmykningen udført af maleren, professor Ejnar Nielsen i form af malerier af danske blomster, hovedsagelig bekostet af firmaet I. C. Modeweg & Søn (Brede Klædefabrik), ligeledes dengang en af kommunens store virksomheder. Det var først meningen, at maleren Albert Naur skulle udføre disse blomstermalerier efter arkitekternes idé; men da det i første omgang ikke lykkedes at skaffe penge til udførelsen, valgte han at

Vielsessalen, som den er møbleret i dag, med nogle af professor Ejnar Niensens blomsterdekorationer i baggrunden.
Frank Rasmussen fot.

benytte ideen til udsmykning af vielsessalen i Aarhus Rådhus. Da senere de nødvendige penge blev skaffet, udførte Ejnar Nielsen blomstermalerierne, og det er således ikke Lynghby, der har kopieret ideen fra Aarhus.

I det hele taget blev der ved indretningen af rådhuset gjort meget ud af vielsessalen, hvortil Hans Erling Langkilde og Ib Martin Jensen tegnede særlige møbler. Ellers var man meget tilbageholdende med rådhusets udstyr og genbrugte f. eks. flest mulige møbler fra den gamle administrationsbygning i Åstræde, således at sognerådets møbler herfra endnu kan ses i udvalgsværelserne på det nuværende rådhus. I vielsessalen er interiøret i dag ændret; men blomsterdekorationerne er bevaret.

På 1. sal er der på reposeden ophængt malerier af en række tidligere sognerådsformænd og borgmestre i Lynghby-Taarbæk Kommune. I garderoben til mødesalen hænger store fotografier af samtlige kommunens sognerådsformænd og borgmestre siden det kommunale selvstyres begyndelse i 1842, og

på gangen over for borgmesterkontoret hænger små fotografier af så vidt muligt samtlige medlemmer af sognerådet og derefter kommunalbestyrelsen frem til nutiden.

Denne gang på 1. sal er den eneste, der har bevaret sit oprindelige udseende fra rådhusets opførelse, idet gangene på 2., 3. og 4. sal i 1970'erne er blevet inddraget til kontorer. Rundtom i gange og kontorer på rådhuset hænger endvidere en lang række malerier tilhørende kommunens kunstfond. Her er både ældre og moderne kunstnere repræsenteret, og her er gode muligheder for uventede kunstneriske oplevelser.

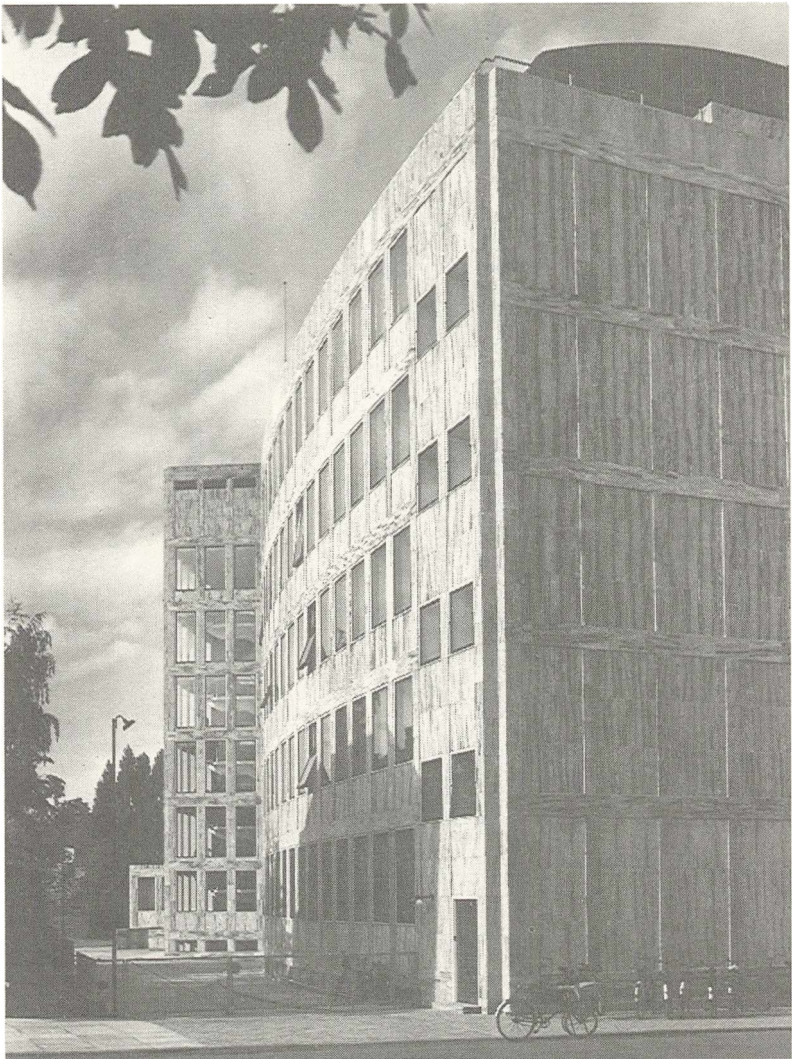
Rådhusets geologi. Jernbaneskinne

Et besøg på Lyngby Rådhus rummer også geologiske oplevelser. Jernbetonskelettet skulle efter arkitekternes forslag have været beklædt med en grålig-gul gotlandsk kalksten, som i farveholdning ville have passet til randbebyggelsen langs Torvet; men efter pres fra statsminister Th. Stauning valgte sognerådet i stedet grønlandsk marmor, hvis egenskaber dengang var ret uprøvede. Staunings indgriben til fordel for det grønlandske marmor var udtryk for det initiativ, han som grønlandsminister havde taget for at opbølge det grønlandske erhvervsliv. Først Overformynderiet i København og derefter Radiohusets forhal fik beklædning af grønlandsk marmor, og Lyngby Rådhus' ydre fremtræden skyldes således en politisk aktion af større rækkevidde. I sin indvielsestale pointerede Ingvar Nørgaard da også, at det var statsministeren, der havde anbefalet at beklæde rådhuset med grønlandsk marmor. »Hvis det gaar galt, er det jo rart, at der er flere om Ansvar«t, udtalte han under forstående munterhed.

Marmorpladerne, der som nye var mere brogede end i dag, måtte sorteres efter farve til de enkelte facader, og samtidig tilstræbtes det at give pilleerne en lysere tone end brystningerne. Marmoret er brudt i det nu nedlagte stenbrud i Marmorilik i nærheden af Umanak. Stenarten er to milliarder år gammel, og når man står på Lyngby Torv og ser op imod den dominerende rådhusfacade, kan man godt få den tanke, at man står over for et grønlandsk fjeld.

Indvendigt er gulvene i rådhusets trappehal belagt med fliser af grå kalksten fra Øland indeholdende skeletter af blæksprutter, som har levet i Østersøområdet for 475 millioner år siden. Trappetrinene består derimod af en gullig

Lyngby Rådhus set fra sydgavlen i 1943 med bagfacaden og trappetårnet til venstre. De kraftige farver på de friske marmorplader ses tydeligt.

Hans Erling Langkilde

Hovedtrappen i Lyngby Rådhus set nedefra i 1943.

Hans Erling Langkilde

kalksten, juragelb (sandsynligvis fra Sydtyskland), som ligeledes indeholder skeletter af blæksprutter. De er i dette tilfælde krumme (såkaldte ammonitter) og kun 150 millioner år gamle.

En anden tankevækkende, omend ikke synlig detalje i rådhusets konstruktion er de jerndragere, der danner skelettet i tagetagen. Der er tale om brugte 22 og 24 kilo jernbaneskiner fra Nærumbanen, som er bøjet og tilpasset til formålet. De har ikke været særligt velegnede, fordi de er relativt tunge i forhold til bæreevnen, og forklaringen på deres anvendelse skal søges enten i sparsommelighed eller i mangel på jern i begyndelsen af 2. Verdenskrig, hvor Lyngby-Taarbæk Kommune kunne disponere over de skinner, som var blevet til overs ved Nærumbanens omlægning fra Lyngby til Jægersborg i 1936.

Selve taget er af kobber og klæder med sin stilfærdige grønne farve de grå mure. Men da taget var nyt, strålede det blankt i solen, og da besættelsen kom, frygtede man på rådhuset, at taget ville falde tyskerne så meget i øjnene, at kobberet ville blive fjernet til krigsformål. Derfor sørgede Teknisk forvaltning for, at taget blev malet sort, således at det lignede blik eller tagpap, og det fik derefter lov til at ligge i fred gennem hele krigen.

Planlagte udvidelser af Rådhuset. Administrationsbygningen

Selv om rådhuset var bygget så rummeligt, at der i 1941 var rigelig plads i det, blev det i slutningen af 1950'erne alligevel for lille. Dels voksede Lyngby-Taarbæk Kommunes befolkning, og man kunne ikke dengang vide, at den netop ville toppe i midten af 1960'erne med 66.000 indbyggere. Og dels voksede navnlig de kommunale opgaver, således at forudsætningerne fra 1938 var overskredet. Det var derfor nødvendigt at foretage en udvidelse af Rådhusets bygningsmæssige rammer, og det naturlige ville have været at bygge en ny fløj ud fra vestsiden af trappetårnet. Imidlertid lagde man nogle langt mere ambitiøse planer for udvidelsen, idet man ønskede at opføre et 10-etages kontorhus umiddelbart syd for rådhuset og forbundet med dette med gangbroer hen over Torvets udmunding i Jernbaneplassen. Men da planerne om det kommende Lyngby Storcenter begyndte at tage form, valgte man i stedet at knytte rådhusudvidelsen sammen med dette byggeri og lod centerets bygherre Jac. Hartmann opføre en 6 etagers administrationsbygning på Toftebæksvej i forbindelse med Storcentret, hvor man derefter lejede sig ind. I 1973 flyttede

Skatteforvaltningen og Social- og sundhedsforvaltningen til administrationsbygningen.

Skoleforvaltningen har siden 1975 haft til huse i en selvstændig bygning umiddelbart vest for rådhuset, og biblioteksvæsenet har siden 1968 haft sin administration på og umiddelbart omkring Stadsbiblioteket. Tilbage i den bygning, som man i dag uvilkårligt betegner som »det gamle rådhus«, findes nu foruden borgmesterkontoret stadig Økonomisk forvaltning og Teknisk forvaltning. Der er i dag ca. 3300 ansatte ved Lyngby-Taarbæk Kommune (opgjort i fuldtidsstillinger). Heraf er ca. 400 ansat i administrationen, og af disse arbejder ca. 175 på rådhuset.

Kilder og litteratur

Forfatteren takker arkitekt Hans Erling Langkilde for mundtligt meddelte oplysninger om tilblivelsen af Lyngby Rådhus.

Præmierede og indkøbte forslag til Lyngby Rådhus 1923 og 1938 (Teknisk forvaltnings arkiv, Byhistorisk Samling).

Sager om udformningen af Lyngby Torv (Teknisk forvaltnings arkiv).

Grundstensdokumentet til Lyngby Rådhus (afskrift i Byhistorisk Samling).

Diverse oversigter, sange, udklip m. m. (Byhistorisk Samling).

Eiler Nystrøm: Fra Nordsjællands Øresundskyst. 1938.

A. C. Tandrup: Det kommunale Styre i Lyngby-Taarbæk Kommune 1842-1892. Lyngby-Bogen 1943.

Jeppe Tønsberg: Industrialiseringen af Lyngby. Lyngby-Bogen 1984.

–: Lyngby-Taarbæk Kommunekontor 1883-1983. 1983.

J. A. C. Rastrup: De nye Vej- og Torveanlæg m. m. i Lyngby (Ingeniøren 1920 s. 571-75).

Ejnar Dyggve: Torvet i Lyngby (Arkitekten 1923 s. 289-304).

Program for Skitsekonkurrence til Lyngby-Taarbæk Kommunes nye Administrationsbygning. 1938.

Konkurrencen om et Raadhus for Lyngby-Taarbæk Kommune (Arkitekten, Ugehæfte 1938 s. 225-27, 231-36).

Konkurrencen om Administrationsbygningen i Lyngby (Bygmesteren 1938 s. 175-76, 217-18, 225-30).

J. A. C. Rastrup: Det nye Raadhus i Kongens Lyngby (Danmarks kommunale Efterretninger 1941 s. 156-58).

Hans Erling Langkilde og Ib Martin Jensen: Raadhus for Lyngby-Taarbæk Kommune (Arkitekten, Maanedshæfte 1943 s. 43-48).

Arkitekten, Ugehæfte 1936 s. 77-82 (Ringsted Rådhus); Ugehæfte 1936 s. 101-08, og Maanedshæfte 1941 s. 121-25 (Gladsaxe); Maanedshæfte 1940 s. 21-32, 1943 s. 29-42 (Søllerød); Ugehæfte 1937 s. 165-66, 169-71, 181-82, 186-88 og Maanedshæfte 1944 s. 149-72 (Aarhus); Maanedshæfte 1951 s. 1-7 (Shellhuset).

Helge Finsen: Ung dansk Arkitektur 1930-1945. 1947.

Lisbet Balslev Jørgensen, Hakon Lund og Hans Edvard Nørregaard-Nielsen: Danmarks arkitektur. Magtens bolig. 1980.

Stig Brøgger – udvalgte værker. Sopianholm 1986. (Katalog, farvegengivelse fig. 39).

Vibeke Schulin

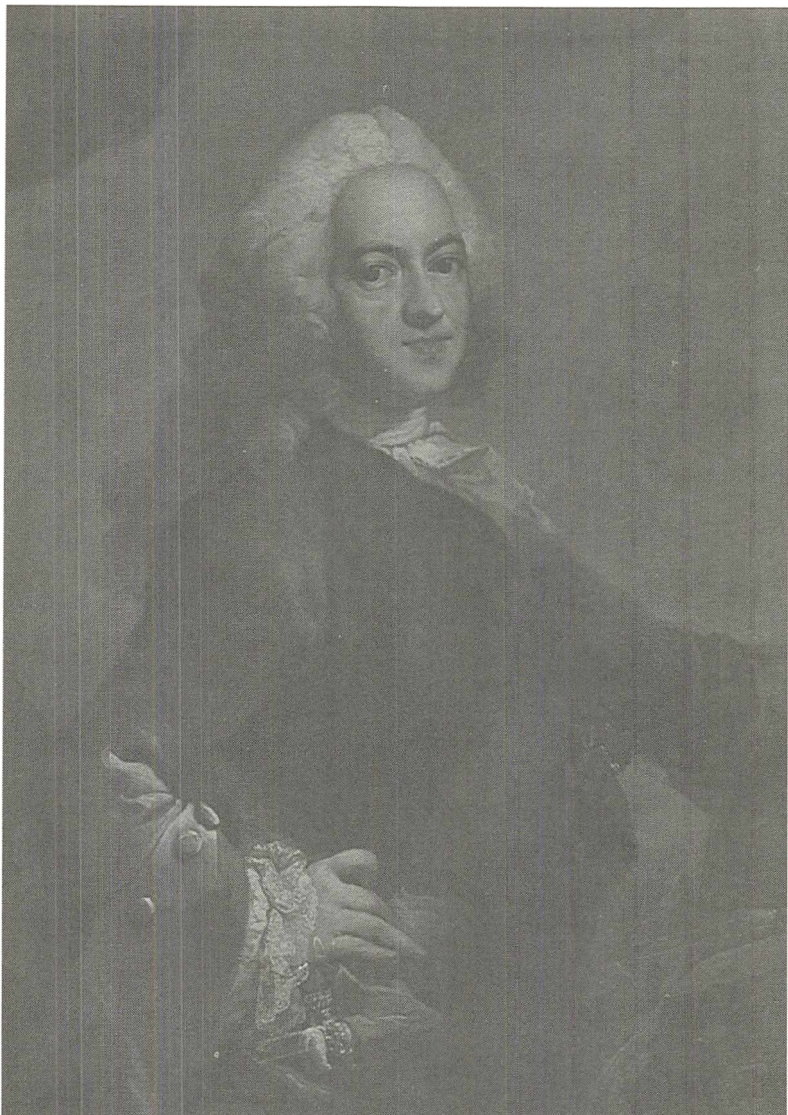
ROKOKO OG NUTID I FREDERIKSDAL

Højt på en sydskråning over Mølleåen ser man, når man ad Nybrovej nærmer sig slusen i Frederiksdal, et lille slot i eet stokværk, som med sine hvide mure og sortglacerede tegl med ynde, men også med værdighed blotter sin sydfacade for solen – og for beskueren på Nybrovej – men ellers synes at lade sig lune af skov på alle sider. Det er Frederiksdal slot, som Chr. VI's minister Johan Sigismund Schulin lod opføre i årene 1744–47. Om dette hus og om ejendommens historie har man bedt mig fortælle læserne.

Først lidt om bygherren, hvis familie stadig ejer og bebor slottet, og om, hvorledes den første Schulin erhvervede stedet:

Johan Sigismund Schulin blev født i Ansbach, et lille bayersk fyrstendømme, i 1694. – Over kaminen i husets mest benyttede rum har vi hans portræt, malet af Pilo. Billedet er fra 1747, som var det år, hvor ministeren af Frederik V blev dekoreret med elefantordenen. Det har nok været den direkte årsag til, at det blev malet, for elefanten og ordensbåndet spiller en stor rolle i kompositionen. Men alligevel er det, som straks fanger opmærksomheden, mandens kloge brune øjne, som synes at hvile på en roligt, venligt vurderende over kalvekruset og det blå bånd. – Vi kan lide ham. Jeg håber, vi kan lide hinanden! I hvert fald gør vi os i det daglige stor møje for at pleje og bevare hans hus og ejendom, ligesom også de 5 andre generationer mellem ham og os har gjort. *Det er ikke nemt i dag!* – men det kan vi ikke laste ham for. Han havde nemlig ikke drømt om, at man skulle kunne leve af at drive denne ejendom. Han byggede dette smukke hus som en sommerbolig, et maison de plaisance, og havde ganske andre planer om med tiden at skaffe sig jord og grundlægge et stamhus; men døden indhentede ham, før disse planer blev realiserede. Hans

Vibeke Schulin, lensgrevinde, f. 1931.

Statsminister, lensgreve Johan Sigismund Schulin (1694-1750). Del af maleri på Frederiksdal (kaminstykke) af C. G. Pilo 1747.

36-årige enke blev her og elskede stedet med en kærlighed, som gik i arv i slægten – som man arver store næser og anlæg for gigt. Og hvem var han så – den mand som daglig ser ned på os fra sin kaminvæg?

Jeg har meget at fortælle om ministeren; men desværre er jeg ingen Thit Jensen, så nogen egentlig førstehånds viden kan jeg ikke rose mig af – vi træffer ikke hinanden og taler sammen. Utvivlsomt ville vi også have visse kommunikationsvanskeligheder. Men hvad jeg har hørt og læst får mig til at synes, at han er værd at stifte bekendtskab med selv hen over det kvarte årtusind, som i dag skiller os.

Schulin var præstesøn og blev efter at have studeret i Jena og Leyden hovmester for de unge markgrever af Bayreuth Culmbach. Med sine elever rejste han i Europa, nok mest i Frankrig, men også til Danmark kom man. Her var de unge grevers søster, Sophie Magdalene, i 1721 blevet gift med kronprinsen, den senere Chr. VI, og i årene 1725-27 opholdt Schulin sig med sine elever i Danmark. Han synes allerede ved dette første ophold at have knyttet stærke bånd til det danske tronfølgerpar. Da han atter i '27 ledsager greverne på rejse, veksler han hyppigt breve med kronprinsen, som indtrængende opfordrer ham til at vende tilbage til Danmark. I 1730 bestiger kronprinsen tronen som Chr. VI, og samme år vender Schulin tilbage til det danske hof. Nu som hofråd for den ældste af dronningens brødre.

Da Schulin kom til Danmark var han enkemand. Hans første kone, som stammede fra Brandenburg Culmbach, døde efter få års ægteskab. I 1732 giftede han sig her i landet med Catharina Maria v. Møsting, datter af kongens hofchef, geheimeråd oberst Alexander Fr. v. Møsting. (Hende kender vi også. Hun hænger her malet af Andreas Møller; men vi ses ikke i det daglige, ikke nødvendigvis, som det er tilfældet med hendes gemal. Til gengæld opsøger jeg hende tit – hun har et lunt glimt i øjet, som jeg svært godt kan lide).

Det år, Schulin kommer til Danmark, får han sit første embede, idet han bliver meddirektør i Generalpostamtet, en ikke ubetydelig stilling, som bl.a. giver sin indehaver føling med landets ind- og udgående kurerpost.

Schulin gør en lynkarriere: han adles i 1731, i 1733 bliver han sekretær i det Tyske Kancelli (øverste embedsmand for Hertugdømmerne), og her avancerer han i 1735 til oversekretær og kommer således til at fungere som Danmarks udenrigsminister. Året efter ser man ham desuden som direktør i Assignations-Vexel- og Laanbanken, som i dag ville svare til Nationalbanken. Fra 1738 er

han medlem af statsrådet, virkelig geheimeråd. Om Schulins indflydelse i statsrådet på det tidspunkt var af en sådan karakter, at man med rette – som familietraditionen hævder – kan kalde ham statsminister, ved jeg ikke. Men Dansk biografisk Leksikons sidste udgave – som jeg senere vil vende tilbage til – omtaler J.S.S. som »regeringens egentlige leder«.

At Schulin fra sin første dag her i landet – qua sin stilling som hofråd hos dronningens bror – er i nær kontakt med landets førende kredse kan naturligvis ikke være den eneste forklaring på denne forbløffende karriere. Den må have krævet ganske særlige evner og egenskaber – også ud over den klogskab og venlighed og store økonomiske hæderlighed, som han gerne berømmes for.

Dansk biografisk Leksikons nyeste udgave ofrer en del spalteplass på Johan Sigismund Schulin, idet den nyere historieforskning tillægger hans rolle i samtiden større betydning end man tidligere har gjort. Man anser ham for at være den egentlige grundlægger af det såkaldte Bernstorffske system. – "Schulins udenrigspolitik bestod i en sikkerhedspolitik og en handels- og neutralitetspolitik. Sammen med de metoder han anvendte, blev hans politik normgivende for Danmark - Norges udenrigspolitik i resten af århundredet. Derfor kan det være berettiget at tale om 'det Schulinske system'. Først Fr. VI afveg fra det og brød afgørende med det i 1812.« (Walter Boss).

Man hører, at ministeren i udenrigstjenesten forstod at placere folk, som skyldte ham deres karriere og derfor også måtte forventes at henvende sig til ham, hvorimod de diplomater, som havde for vane at gå direkte til Chr. VI, efterhånden udrangeredes. – Nok klog politik, da kongen i udenrigspolitiske anliggender ofte handlede heftigt og impulsivt. – Til gengæld har Schulin *kun* protegeret folk, som han efter sin bedste overbevisning anså for egnede på de poster, hvor han skulle bruge dem. Man ser ham aldrig dyrke nepotisme, placere familie og venner. Han forstod at bevare et godt forhold til andre regeringsmedlemmer ved at sørge for, at kongen altid afkrævede dem betænkning om alle væsentlige udenrigspolitiske emner, skønt Schulin på forhånd havde truffet sin beslutning og gjorde præcis, som han selv ville.

Alt dette rimer ganske godt med de ovenfor nævnte egenskaber: venlighed og klogskab – hvortil man nu måske også kan tilføje en vis underfundighed eller snedighed. Læser man videre, ser man med nogen undren, hvorledes den pietistiske konge og hans lige så inderligt pietistiske minister jonglerer på den diplomatiske

*Catharina Maria Schulin f. v. Møsting
(1714-70).*

Maleri af Andreas Møller på

Frederiksdal. Anita Schulin fot.

arena, hvorledes man der – foruden de helt officielle almindeligt anerkendte diplomatiske metoder, som praktiseres med enestående dygtighed af ministeren – anvender summer på efterretningsvæsen, spionage og bestikkelse! Spændende læsning, som lader en erkende, at parolen: hensigten helliger midlet også blev efterlevet i disse pietismens dystre men gudsfrygtige årtier i Danmark. Og hensigten har, som monarken selv udtrykte det, været »hensynet til statens vel«.

Dronning Sophie Magdalene nærrede ligesom kongen en ubegrænset tillid til Schulin, som på et meget tidligt tidspunkt kom til at fungere som en slags husminister for kongeparret. Dette medførte bl.a. at han fik til opgave at bestyre Hendes Majestæts pengesager – eller i det mindste prøve på det! Et lidet misundelsesværdigt hverv, som må have krævet megen takt og megen diplomatisk sans, da Majestætens økonomi konstant var i den sørgeligst tænkelige forfatning – ikke mindst på grund af de kostbare byggerier i Hørsholm. Dronningen skænkede Schulin ordenen »union parfaite«, indstiftet af hende selv som en hyldelse til det fuldkomne ægteskab, og også til den han han utvivlsomt gjort sig fortjent. Scenevant og velorienteret i den store verden var han dog i det hjemlige en sand og omhyggelig pater familias såvel for sin familie som for hele sin husstand. Han var uhyre nøjeregnende i pengesager, ikke blot i sine høje embeder, som han, som før nævnt, aldrig udnyttede til økonomisk vinding for sig selv, men også i sin hjemlige husholdning. Herom taler de mange regnskabsbøger i vores arkiv deres tydelige sprog.

Ser man på Pilos portræt af denne paradoksale mand, er det heller ikke svært at forstå, at den lille usikre Chr. VI fattede stor tillid til ham og måtte gøre en stor mand af ham og gøre det hurtigt. Og jeg vil stadig vove at påstå, at han – ovenstående in mente – tålte det! Hans loyalitet over for statens vel er til enhver tid hævet over enhver mistanke. Ligesom han ikke på noget tidspunkt drager personlig eller økonomisk fordel af sin placering. (»Schulin efterlod sig en arv der i forhold til hans stilling og indflydelse var beskedent.« - Walter Boss).

Særlig robust synes Schulin ikke at have været. Man hører, at kongen bekymrer sig for ham og beder ham skåne sit helbred »så vi længe kan have gavn af ham«, og tilskyndet af det ønske såvel som behovet for at have sin uundværlige rådgiver i hovedstadens nærhed tilbyder Chr. VI i 1739 sin minister at bruge den kongelige ejendom i Frederiksdal til landlig rekreation i sommertiden.

Dette første Frederiksdal var opført omkr. 1668, hvor Frederik III ved et mageskifte erhvervede Hjortholm gods og lod læse på tinge, at godset Hjortholm for fremtiden skulle hedde Frederiksdal. Kongen havde store byggeplaner; men foreløbig lod man sig nøje med opførelsen af en kongsgård, som kunne anvendes ved jagter. Den lå på bakken syd for Mølleåen, hvor nu Den gamle Have findes. Endvidere anlagdes en heget dyrehave mellem Nybro og Kulhus. Frederik III døde imidlertid i 1670, og yderligere byggeaktiviteter i Frederiksdal stillede i bero.

Den kongsgård, som man havde nået at opføre, var en bindingsværksbygning i én etage og blev i samtiden omtalt som »det lange Vaanhus«. Utvivlsomt har det mest imponerende ved denne kongsgård været dens længde, som efterhånden nåede 100 alen (68 m). Nyligt foretagne udgravninger af fundamentene viser nemlig, at huset blev opført i flere tempi. Man har forlænget med nogle fag, når man kom i pladsnød. – I den østlige ende af huset var tavlene opsat med mursten, og her var de kongelige gemakker; det øvrige hus var lerklinet, og i vestenden fandtes bolig til forpagteren. Hvor gedigent et byggeri, der er tale om, kan man ane, når man læser, at da møllerens svin engang i 90'erne rodede i bakken, skred fundamentene, og man måtte stive af med en svær jerndrager!

Ingen af Frederiksdals kongelige ejere synes fra opførelsen og frem til 1716 at have taget ophold på ejendommen; men det år overdrager Frederik IV Frederiksdal til sin søster Sophie Hedevig på livstid. Prinsessen sætter det lange Vaanhus i stand og indretter sig herude sammen med sin bror prins Carl

Prins Carl (1680-1729) og prinsesse Sophie Hedevig (1677-1735), hhv. bror og søster til Frederik IV. Anonyme malerier på Frederiksdal. Anita Schulin fot.

og deres fælles ven Carl Adolph Plessen. (Prinsessens portræt hænger ved siden af døren til vores køkken, så vi kunne ses utallige gange hver dag, men vælger vist begge at overse hinanden lidt! På selve døren, som er en paneldør, hænger prins Carl. Han har ført et vildt liv i en stor del af dette århundrede, for også i mine svigerforældres tid, da her var mange flere mennesker i det daglige, førte den dør til køkkenregionerne. Men han tåler det med et venligt lille smil, og så nikker man gerne i forbifarten.)

Ved prinsessens død i 1735 overtager Plessen Frederiksdal som forpagtning. Forpagtningsafgiften er høj, og Plessen må desuden betale en særavgift for bolig og lysthaver. Ydermere forbeholder kongen sig brugsret til nogle af herskabets gemakker, når han en sjælden gang gør ophold på stedet. Allerede i 1739 opgiver Plessen igen forpagtningen, og kongen har således fuld rådighed over ejendommen, som han derpå straks stiller til disposition for Schulin.

Det var nok en smukt beliggende, men for de fleste bygningers vedkommende lidet velholdt besiddelse, kongen overlod sin minister at gøre brug af. Den nord for Mølleåen beliggende »store have« synes at have været dens største aktiv med sit nyopførte orangeri med bolig til gartneren (den endnu eksisterende »gartner-

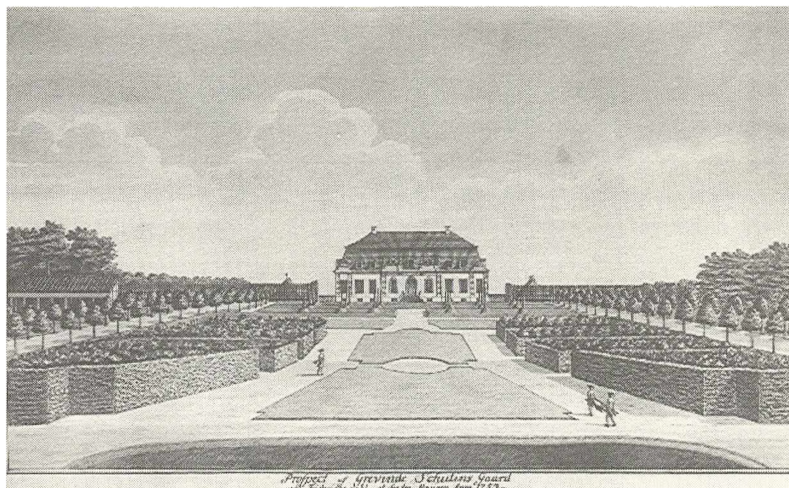
bolig«). Imidlertid var betingelserne gunstige: kongen resolverer i marts '39 at Frederiksdal gård og have skal overlades geheimeråd Schulin til beboelse »på samme måde som oberkammerherre Pless det haft haver, dog uden at betale noget herfor«! Hele godsets drift påhviler stadig kongen.

Familien Schulin installerer sig i østenden af det lange hus, hvor der endnu hænger billeder og står møbler fra Sophie Hedevids tid. Man befinder sig godt i Frederiksdal, sommeropholdene herude bliver lange. Allerede i april forlader man den herskabelige bolig i København, en gård på Østergade (hvor nu Illum ligger), og først i oktober, undertiden november drager man tilbage til byen.

Som nytårgave skænker kongen i 1743 ministeren og hans frue fri rådighed over ejendommen på begges livstid, og i aftalen indgår, at kronen derefter vil udrede til arvingerne, hvad Schulin måtte have kostet på eventuelle nybygninger. Det er forståeligt, at Schulin derfor ønsker at gøre brug af dette tilsagn fra kongen til at opføre en mere bekvem og standsmæssig sommerbolig. Den kunne ifølge aftalen placeres, hvor i Frederiksdal ministeren måtte ønske det, og som en passende beliggenhed for den nye bolig udser man sig toppen af bakken i skoven Spurveskjul nord for den »store have«, som derved bekvemt kan indlemmes i det nye haveanlæg. Bakketoppen ryddes for skov og planeres, og i foråret 1744 tager Schulin fat på opførelsen af det nuværende Frederiksdal med Nicolai Eigtved som bygmester.

I sommeren 1745 står huset stort set færdigt, men har dog endnu ikke ganske den skikkelse, hvori vi i dag kender det. Eigtveds bygning har ikke haft manzardetagen, men formentlig et afvalmet tag, og desværre eksisterer ingen tegning eller anden gengivelse, som nøjagtigt kan fortælle os, hvordan den har set ud. Den tidligst kendte afbildning af slottet er J.J. Bruuns tegning fra 1753, som kan ses på Øregaard Museet; men allerede på dette tidspunkt er Frederiksdal udstyret med sit nuværende høje manzardtag.

Den landbolig, som Schulin her lader opføre, og i hvis udformning vi med gode grunde kan formode, at han selv deltog særdeles aktivt, blev med sine udsøgte interieurer og de dertil med stor kvalitetsbevidsthed udvalgte materialer en bekostelig affære. – I 1747 var der investeret 16000 rigsdaler i hovedbygningen, forpagterboligen og flere mindre sidebygninger, så man forstår, at bygherren meget gerne ser sin brugsret ændret til ejendomsret. Derfor lader ministeren forespørge, om ikke kongen (nu Frederik V) »måtte

Frederiksdal Slot set fra sydsiden. Tegning af J. J. Bruun 1753 på Øregaard Museet.

Anita Schulin fot.

erkende det mere konvenabelt for sin høje interesse hannem stedet til ejendom at overlade«. Rentekammeret skønner, at det vil blive en meget dyr erstatning at udrede til sin tid; men da det drejer sig om kongelig ejendom så nær hovedstaden, går man kun ind på forslaget på betingelse af, at kronen sikres indløsningsret (reluition). Kongen beholder jagtretten og reluition efter ægteparrets død mod 12000 rigsdaler til arvingerne for bygninger og haver. – Den 18. april 1747 får geheimeråd Schulin skøde på Frederiksdal.

Kun få år har ministeren glæde af sit landsted. Allerede i april 1750 dør han af en hurtigt forløbende infektionssygdom, to uger efter at han den 31. marts var blevet »ophøjet i lensgrevelig stand«. – Chr. VI's død i 1746 havde ikke svækket Schulins stilling på nogen måde, tværtimod fejrede han sine største diplomatiske triumfer i slutningen af 40'erne og fortsatte sit virke i statens tjeneste under Frederik V lige til sin død. Dog havde han kort forinden selv fremsat ønske om at træde tilbage som udenrigsminister og havde som sin efterfølger anbefalet J.H.E. Bernstorff, som da var ambassadør i Paris.

På Frederiksdal sidder grevinden tilbage med to mindreårige børn, en datter på 9 år og en lille søn på 3 år. I 1754 antager grevinden som huslærer for sin

søn en ung teologisk kandidat, Otto Fr. Müller. Under sit ophold på Frederiksdal kaster Müller sig over naturhistoriske studier, som resulterer i såvel botaniske som zoologiske publikationer, der i dag på verdensplan anses for banebrydende for deres emner. Enkegrevinden bliver således den indirekte, Otto Fr. Müller den direkte årsag til Frederiksdals verdensberømmelse, som vel er værd at nævne – omend den kun eksisterer inden for botanikeres og zoologers ret snævre kreds.

Også slottets nuværende eksterieur skyldes grevinden, idet hun i årene 1752-53 lader arkitekten J.G. Rosenberg ændre Eigtveds – vi må formode – for huset langt klædeligere tagkonstruktion til den før omtalte høje manzard med kviste. At ombygningen finder sted så hurtigt efter Schulins død lader os dog ane, at han selv kan have haft visse planer desangående.

Min omtale af Frederiksdals følgende ejere må af pladshensyn blive ret summarisk, lige som jeg også er gået hurtigere forbi Müller, end jeg burde. Litteraturhenvielsen må kompensere herfor.

Müllers elev, Frederik Ludvig Schulin, dør ret ung, og atter ser vi en ung enke, Sophie Schulin (f. Warnstedt) med en umyndig søn på Frederiksdal. Boende hos sig har grevinden sin ældre ugifte søster Louise, der endnu i dag vil være de fleste af omegnens beboere bekendt, fordi dette søsterlige venskab manifesterer sig i et mindesmærke, Louisekilden, som stadig findes på Prinsessestien, der fører fra Frederiksdal til Lyngby.

Hele Bagsværd søs nordlige bred hørte oprindeligt til Frederiksdal, men i 1700-tallets slutning, hvortil vi nu er nået, blev stykket fra Tusculum i øst til Sophienholm i vest solgt fra. Desuden havde søhelten Olfert Fischers far allerede så tidligt som i 1745 fået fæstebrev på den grund, hvor han opførte Marienborg i dets første skikkelse. Ellers har ejendommen siden da stort set bevaret hele sit oprindelige tilliggende.

For ejerne gennem 1800-tallet gælder det, at de for at kunne bevare Frederiksdal har måttet skaffe sig supplerende indtægter ud over ejendommens afkast. For såvel 3. som 4. generation har amtmandsembeder ude i landet været løsningen, hvad der naturligvis førte til, at huset i perioder har måttet lide under at stå ubeboet. Siden 1886, hvor min svigerfars farbror flyttede ind her som nygift, har det dog – lykkeligvis – været konstant beboet.

En fredning af hele ejendommen gennemførtes i 1943 i min svigerfars ejertid. De åbne marker mod Furesøen vil blive bevarede, som vi i dag ser

Sophie Hedevig Schulin (f. Warnstedt, 1753-1807, maleriet tilskrives Jens Juel) og hendes ugifte søster Louise Warnstedt (1740-1813, malet af Jens Juel). Malerier på Frederiksdal.

Anita Schulin fot.

dem. Det samme gælder skovene omkring os, og her vil kulturer med løvtræ og nåletræ veksle efter i fredningen nøje angivne retningslinier.

Den elegante franske barokhave på J. J. Bruuns tegning er naturligvis for længst en saga blot. Da Eigtved begyndte sin karriere, var det som gartner og havearkitekt, han først gjorde sig gældende, så vi må formode, at han også har været mester for haven på Frederiksdal. Hvornår den forsvandt, ved jeg ikke, men formentlig da de Rousseauske idealer hen imod 1700-tallets slutning vandt indpas; eller måske er den forfaldet og groet til i de perioder, hvor hovedbygningen har stået ubeboet. Hvor smuk den end var, må vi prise os lykkelige, at den ikke eksisterede i 1943 og kom ind under fredningen! I dag kan den øvre have stort set holdes med en motorplæneklipper, og at den nedre have mod Mølleåen endnu med sine lige rækker af frugttræer og -buske og veltrimmede græsstier har bevaret et vist herskabeligt anstrøg skyldes, at dens vedligeholdelse varetages af Statens Planteværnscenter, som lejer den af os.

At den i forhold til sin store og krævende hovedbygning meget beskedne ejendom stadig kan eksistere, skyldes først og fremmest skovbruget, hvoraf en ikke

uvæsentlig del i dag består i dyrkning og afsætning af pyntegrønt og juletræer. Trods de ulemper en storbys nærhed altid må betyde for skovens drift, så giver naboskabet med København os til gengæld den fordel det naturligvis er selv at kunne afsætte produktionen af juletræer direkte til køberne.

I disse store gamle huse – hvoraf Frederiksdal endda hører til de mindre – leves livet på husets betingelser. Det første krav er et godt helbred. Det er ganske enkelt fysisk krævende at bebo et sådant hus, at færdes over lange afstande og – i barske vintre – at forcere zoner med minusgrader og svagt tempererede zoner for at nå frem til de ganske enkelte rum med normal stuetemperatur, endda ikke altid opnåelig uden kraftig hjælp fra kamin eller kakkelovn (- brænde ind, aske ud!). Gardinophængning, vinduespudsning og – en sjælden gang – aftørring af overkarme på døre eller højthængende billeder er luftakrobatik for viderekomne. Det andet krav er en god portion energi, fordi husene selv med de tekniske hjælpemidler i dag fungerer tungt uden de mange hænder til at tage fat. Deres ydre og indre arkitektur honorerede fjerne tiders krav, men passer kun dårligt med vor mere uprætentiøse måde at leve på og kræver løbende megen og dyr vedligeholdelse. Men har guderne skænket en helbred og energi, og har man forskånet sig selv for ekstravagante behov, som økonomien sjældent og døgnets timer aldrig rækker til, – ja, så synes nok de fleste, der lever i et sådant hus, at livet der er en daglig glæde.

Måtte de gamle huse få lov at bestå og fungere efter deres oprindelige bestemmelse som rammer om familieliv. Og måtte de, som lovgiver og som dermed råder over mange af disse ejendommers fortsatte eksistens, forstå, hvor der kan og må hjælpes. – Og måtte disse huses ejere og beboere så vidt som kræfter og økonomi rækker, også forstå at dele glæden ved dem med de mange og ikke gøre dem til lukkede verdener for en snæver kreds.

Litteratur

- Jean Anker: Det ældre Frederiksdal (Hist. Meddelelser ... Kbh. 3. rk. IV bd., 1941).
Jean Anker: Det nyere Frederiksdal (Hist. Meddelelser ... Kbh. 3. rk. VI bd., 1943).
Jean Anker: Otto Friderich Müller, 1. bd. (Acta historica scientiarum naturalium et medicinalium, vol. II, Kbh. 1943).
Walter Boss: Københavnsrådet 1739 (Historisk Tidsskrift, bd. 78, Kbh. 1978).
Walter Boss: Johan Sigismund Schulin (Dansk biografisk Leksikon, 3. udg., Kbh. 1983).
Kristof Glamann og Erik Oxenbøll: Studier i dansk merkantilisme (Kbh. 1983).
Sys Hartmann: 50 palæer og landsteder (Kbh. 1976).
Eiler Nystrøm: Lyngby Sogn i Fortid og Nutid (Kbh. 1934).

Hans Erling Langkilde

DA VILLAEN BLEV HVERDAG

En beretning fra århundredskiftet

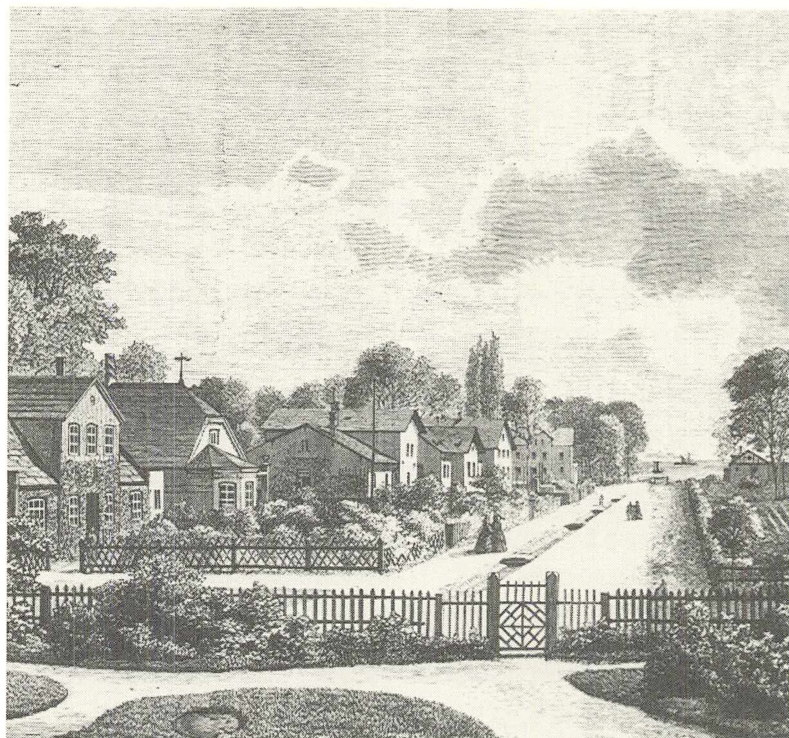
om villabyer der dukkede op og en villaarkitekt der gik i glemmebogen

Op mod århundredskiftet var villabyggeri endnu i sin vorden. Ganske vist havde velbeslåede storborgere og etablerede arkitekter med J. D. Herholdt i spidsen gjort villabyggeri på Frederiksberg eller foran på Østerbro til noget nyt og respektabelt efter midten af 1800-tallet, men det var huse for en borgerlig elite, bygget for folk med viktoriansk fremdrift og en solid dannelse i ryggen. De præsenterede sig oftest som var de malet af P. S. Krøyer – langskæggede samfundsstøtter med sort cylinderhat. Men det var ikke børsherrer og storhandlende alle sammen, for der var også kunstnere og højerestående akademikere, der havde styr på budgettet og var rykket op på rangstigen.

Bag de myndige patriarker stod ægtefæller og husstand, der afspejlede det daglige program efter kalender og køreplan, men også den noble og hyggelige atmosfære, der fra stuerne trængte sig ud i karnapper og verandaer. Her var tilknytningen til blomsterbede og tæt bevoksning, der understregede det endelige brud med den bytilværelse, hvor man hentede sine penge.

De huse, der blev bygget dengang, møder man i lidt eksklusive enklaver, hvor selve udstykningen skyldes folk fra miljøet, undertiden også husene selv. J. D. Herholdt havde f.eks. en lille markedsandel, Henning Wolff en væsentlig større. Villaerne indfrieede fuldt ud tidens krav til husførelse, samvær og selskabelighed. Det får man bekræftet i en vis typedannelse, for i deres opbygning var husene ikke så forskellige endda. Trods alt havde man ikke råd til hvad som helst, og datidens tekniske forudsætninger satte også grænser. Der var derfor god økonomi i den næsten kvadratiske husform i to etager, ikke mindst med hensyn til opvarmningen, der alene måtte baseres på kakkelovnsfyring. Skorstene var ofte med til at styre en planløsning. Få og store vinduer

Hans Erling Langkilde, f.1906, arkitekt.

Rosenvænget på Østerbro, et af de fornemme, gamle villakvarterer fra 1860'erne, der indvarslede et nyt boligideal for den københavnske omegn. Illustration fra Illustreret Tidende 1862/63.

var godt afstemt efter rummenes proportioner og de husholderiske krav. Den høje kælder var dengang uundværlig til brændsel, forråd, vask og strykning med velbelyste arbejdsrum. I byboligen havde tyendet som regel haft ufatteligt ringe kår.

Husene i periodens villabyggeri er genkendelige, men ens er de ikke. Der er tværtimod gjort alt for at få dem til at fremtræde forskelligt. Tidens krav til individualisme og romantik var nærmest en religiøs besættelse. Men variationerne var holdt i ave af smagen, materialerne og økonomien. Forbillederne var fælles, men de faldt i intervaller. Den kantstillede karnap, det italiensk inspirerede hjørnetårn og den fortifikatoriske spiraltrappe med skydeskår er det hidsigste, man kommer ud for. Pynteligheden er derimod uhæmmet, men inden for de givne rammer er virkningerne beskedne. De gamle villaer var fornuftige, omsorgsfuldt dekorative og hyggelige.

Middelstandens nye boligmarked

Industrialiseringen skabte en mellemstand, der fik penge mellem hænderne. Det var ikke bare folk fra handel og erhverv på beskedent niveau, der nu dukkede op, men det var i lige så høj grad funktionærer og tjenestemænd, som meldte sig med ambitioner om det boligideal, der havde fundet sin form i de første villakvarterer. For alle parter var det dog i særlig grad den voksende storby's hygiejniske og miljømæssige forhold, der satte en videre udvikling i gang. Det skabte umiddelbart medvind for villabyggeriet.

På den baggrund var bank- og byggeverdenen omkring århundredskiftet fuld af modsigelser. En vældig opgangsperiode – visse lig med udenlandske konjunkturer som forudsætning – satte ind i midten af 90'erne. Man havde dengang fire altdominerende hovedbanker, men nu voksede der en flora af nye og mindre banker frem.

Det var måske først og fremmest banker, der sigtede på at varetage middelstandens interesser. Det fremgår umiddelbart af navnene på de to mest aggressive banker, Detailhandlerbanken, stiftet i 1895, og Kjøbenhavns Grundejerbank, stiftet i 1898. Modsigelsen ligger bl.a. i, at de næsten omgående glemte alt om deres opgave som stands-banker og med konjunkturerne i ryggen kastede sig ud i en ubehersket grund- og byggespekulation. Der var naturligvis flest penge i bygrunde og etagehusbyggeri. Men de opdagede altså,

at der også måtte være et marked for mindre villaer. Det førte til store opkøb af arealer, der var velegnede til udstykning i villagrunde, fra Sundby i syd til Lyngby i nord. Man valgte med omsorg de områder, der var godt beliggende i forhold til jernbane eller de nymodens sporvogne. Som regel var det gartnerier eller småbrug, der var ved at blive indhentet af en eller anden form for bebyggelse, så deres skæbne var næsten forudbestemt. Det var driftige konsortier eller energiske entreprenører, der stod bag vejanlæg og udparcelering med henblik på villabebyggelse, men der var også en del arvtagere til omegnens gamle gårde. Under alle omstændigheder var det bagmænd med magt over midlerne, så længe det varede. Lidt i halvmørket bag de såkaldte villabyer finder man forbavsende ofte Detailhandlerbanken, som tilsyneladende var den første, der havde øje for det nye marked. Den så mulighederne for at tjene både på grundene og på byggesagerne.

Detailhandlerbanken stod således bag »Eberts Villaby« i Sundby, bag Teglgårdsarealerne i Ordrup og bag Sorgenfrigårds Villaby i Lyngby og Skovridergårdens Villaby i Virum, og det er endda kun et lille udsnit. Detailhandlerbankens direktør var sagfører og fortsatte sin praksis sammen med en kompagnon på 2. sal i bankens nye ejendom, så man kunne fremskynde forretningsgangen. For at sætte skub i foretagendet fik man forskellige arkitekter til at udarbejde villaforslag med finansieringsplan. I prospekterne gengives tegninger af huse, der skulle friste de byggeinteresserede.

Man spillede på det, når der skulle sælges grunde. Et af de mange salgsprospekter indledes sådan: »Efterhaanden som Kjøbenhavn har udvidet sig, er Trangen til en tidssvarende, bekvem og billig Bolig med frisk Luft steget – ganske som i andre Storbyer. Den støv- og røgfylde, ildelugtende Luft i den tætbefolkede, kasernebyggede By er skadelig for Voxne som for Børn. Man ser derfor overalt, at den Del af Befolkningen, der paa nogen Maade kan, trækker sin Privatbolig ud til Villakvarterer, der opstaa i Storbyernes Udkanter ...«.

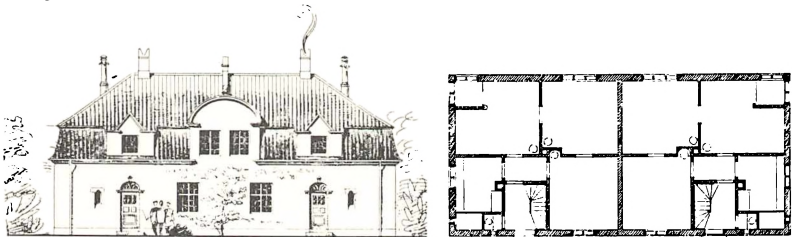
Melodien er den samme hver gang, og man ved også, hvem man skal sigte på. I en anden brochure hedder det: »Familiefædre af Handels- og Embedsstanden og dermed ligestillede Samfundsklasser, hvis Livserhverv tvinge dem til at tilbringe deres meste Tid i indelukket og mangen Gang højst usund Luft, trænge – ikke alene af Hensyn til Hustru og Børn, men ogsaa for at styrke

deres eget Helbred og bevare deres Arbejdskraft usvækket – i særlig Grad til lyse, luftige og sunde Boliger, om muligt med en lille Have, i landlige Omgivelser ...«.

Der var nu også en social baggrund og engelsk inspiration, da arbejderklassen allerede i 90'erne kom mellemstanden i forkøbet ved at danne små boligforeninger og skabe haveboligkolonier i de yderzoner, som efter militærets retræte var blevet tilgængelige. Her var ingen forretning at spore for vakse spekulanter, så filantropi eller arbejderne selv måtte skabe det nødvendige økonomiske grundlag, dog snart med beskeden statslig støtte. Boligerne blev følgelig meget små, men have fulgte der i reglen med ved de første typer – huse i to etager og med fire lejligheder. Der var forgængere – de klassiske eksempler som »Brumleby« (Lægforeningens boliger), de (nu nedrevne) Classen'ske Boliger og »Kartoffelrækkerne« ved Søerne på Østerbro.

Finansfolk og grundspekulanter fik ikke mindst gennem disse ydmyge arbejderkolonier bekræftet, at der var et marked for andre end storborgere. De skelnede naturligvis ikke, trods de venligt indsmigrende brochurer, mellem boligidealer, men de havde et skarpt blik for markedsmekanismen.

Det havde naturligvis betydning for afsætningen, at husene præsenterede sig med format og tilkæmpet selvstændighed i pynt og detaljer, og de fulgte dermed forbillederne fra de ældre villakvarterer. Det var foremt med et hus i to etager, men den nøgterne baggrund var, at man udstykkede i ganske små grunde, og at de nye ejeres økonomiske forhold var så beskedne, at et meget stort antal af husene måtte indrettes med en bolig til udlejning på 1.sal. På samme måde og efter samme mønster som de første byggeforeningshuse for arbejdere.

Hustype i en arbejderkoloni fra 90'erne. Økonomien dikterede dobbelthuse og lejligheder i to etager, men manzardtaget markerer drømmen om borgerlig værdighed.

Min generation miskendte denne flora af villaforstæder. I fagbøger er den næppe nok omtalt – man har følt sig usikker og følt sig ilde berørt af dette boligbyggeriets souvenir-marked. Men jo mere man studerer disse boligområder, des mere får man øje for, at de hvilede på forudsætninger, som på én gang var fornuftige, forklarlige og fastlåste. Nok dyrkede de en lidt ubehersket pyntelighed, men selve udflytningen fra byen rummede jo et stærkt element af romantik, og dette i sig selv gjorde det til god logik at lade den blomstre på de små haveboliger.

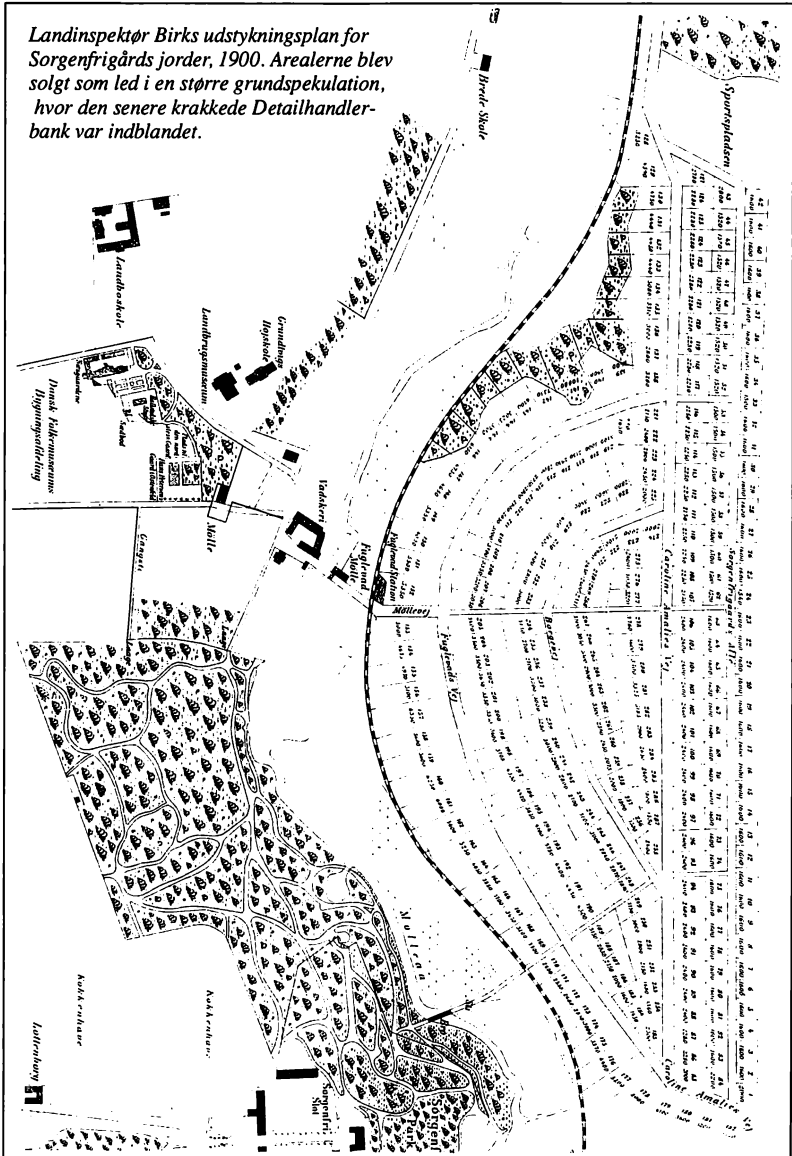
Ingen tænker på, at også disse ydmyge hustyper var tegnet af akademiske arkitekter, omend de ikke altid befandt sig i første geled. Men de var også ladt i stikken. På Akademiet gav man sig dengang ikke af med at tegne villaer, med mindre der var stillet en opgave med royal baggrund og et program med vild luksus. På dette tidlige tidspunkt fandtes næppe nok illustrerede fagblade med mindre man skaffede sig adgang til de tyske, for det var sydpå man var vant til at rejse på studiets vegne. Typehuse blomstrede frem, fordi situationen krævede det, men det måtte føles som rodløse vækster.

Udstykningselskaberne gjorde sig umage med at finde dygtige arkitekter. De få store profeter kunne man ikke nærme sig, skønt Martin Nyrop interesserede sig for problemet. Man anvendte dog folk som Eugen Jørgensen, borgerrepræsentant og med akademisk autoritet (og Nyrop-medarbejder), C. Brandstrup, der var afdelingsarkitekt hos stadsarkitekten i København, C. Mandrup-Poulsen, der havde været arkitekt for nogle af arbejdernes byggeforeningshuse og iøvrigt var Detailhandlerbankens arkitekt, Ludvig Andersen, der senere blev arkitekt for Rigsarkivet, og A. Haunstrup og E. Blytmann, som ikke var så ringe, at Weilbachs Kunstnerleksikon havde behøvet at springe dem over. Først efter 1908-10 dukker nye navne og nye idealer op – folk der betragtede tiden omkring århundredskiftet som mørk middelalder.

Fra landbrug til udstykning

Sorgenfrigård ved Lyngby er ganske karakteristisk for den skæbne, der ventede de velbeliggende landbrugsarealer, som kunne friste entreprenante folk, der blev grebet af den nye guldfeber. Efter udskiftningen havde den i flere generationer været i selveje, da den sidste ejer solgte den til et konsortium på 4, hvoraf de tre var forretningsfolk og den fjerde en lokal forpagter.

Landinspektør Birks udstykningsplan for Sorgenfrigårds jorder, 1900. Arealerne blev solgt som led i en større grundspekulation, hvor den senere krakkede Detailhandlerbank var indblandet.

Arealerne var smukt beliggende i et stærkt kuperet terræn langs Mølleåen, og de strakte sig til Brede. En tilskyndelse til at erhverve og udstykke dette område lå bl.a. i, at Nærum-banen blev anlagt i 1900, og selv om den havde godstrafikken som sit væsentlige formål, var det oplagt, at man så mulighederne for persontrafik fra en ny villaby. De fire nye ejere fik en kendt byggesagfører i København, overretssagfører Emil Staal, som juridisk konsulent og fik en udstykningsplan for Sorgenfrigårds jorder udført af landinspektør A. G. Birk i 1900. Den første vejplan forelå ved årets begyndelse, den endelige udstykningsplan sidst på året.

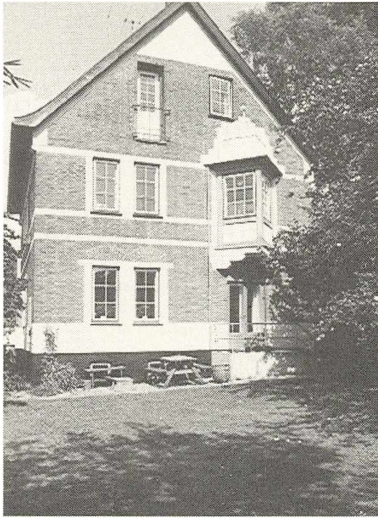
Det var en smuk plan med en forbavsende følsom tilpasning til det bakkede terræn, men det var en udparcellering med hård udnyttelse. Det var nu ikke kun udtryk for spekulanternes grådighed, men vel også for det forhold, at selv mellemstandens udflyttere kun rådede over små penge. Det gik da heller ikke stærkt med at få afsat grundene. Umiddelbart efter udstykningsplanens godkendelse blev der af de ca. 320 grunde afsat 13 på Caroline Amalievej, 3 på Borgevej og 5 på Fuglevadsvej. I alle tilfælde synes køberne at have valgt et af de huse, der var opført som lokkemad eller et hus fra den salgsbrochure, som overretssagfører Staal havde trykt med et udvalg på 12 villatyper med tilhørende finansieringsplan.

Man kunne naturligvis også møde op med sin egen arkitekt eller eventuelt slå to eller flere grunde sammen, men så hørte man til i den eksklusive del af køberkredsen. Dem var der efterhånden nogle af, men så skulle vej- og kloakforhold være bragt helt i orden. I 1901 købte konsul O. H. Bærentzen dog en meget stor grund i det nordvestlige hjørne og fik en herskabelig villa tegnet af arkitekt Eugen Jørgensen, men der gik en halv snes år, før der kom flere bygherrer i den indtægtsklasse. Bærentzens villa, Lykkens Gave, skænkede han i 1916 til kommunen som alderdomshjem.

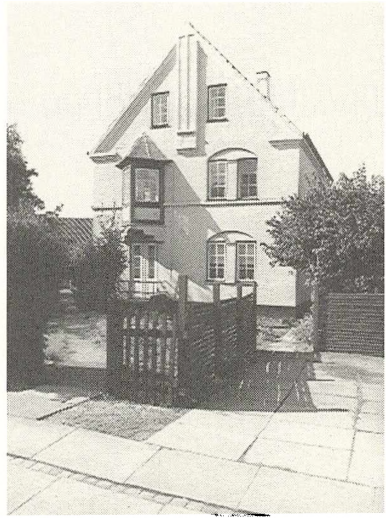
Villatypernes fremmarch

De villatyper, som fandtes på overretssagfører Staals salgsprospekt, var tegnet af arkitekt Eugen Jørgensen og af arkitekt E. Blytmann – de fleste og mest romantiske af Blytmann, mens Eugen Jørgensen endnu holdt sig til akademitraditionen og de Herholdt'ske forbilleder. Men Eugen Jørgensen har sikkert kun været på gæsteoptræden, for han havde store arbejder i København.

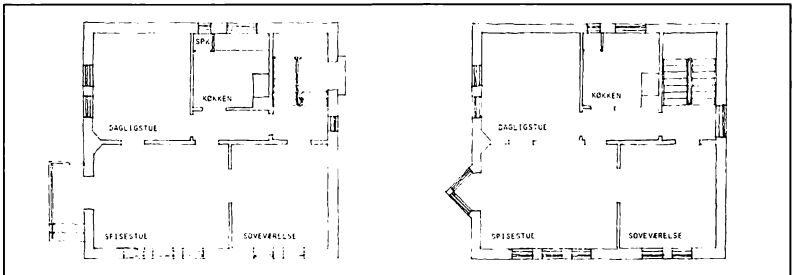
Da villaen blev hverdag

Villatype med gavl mod have.

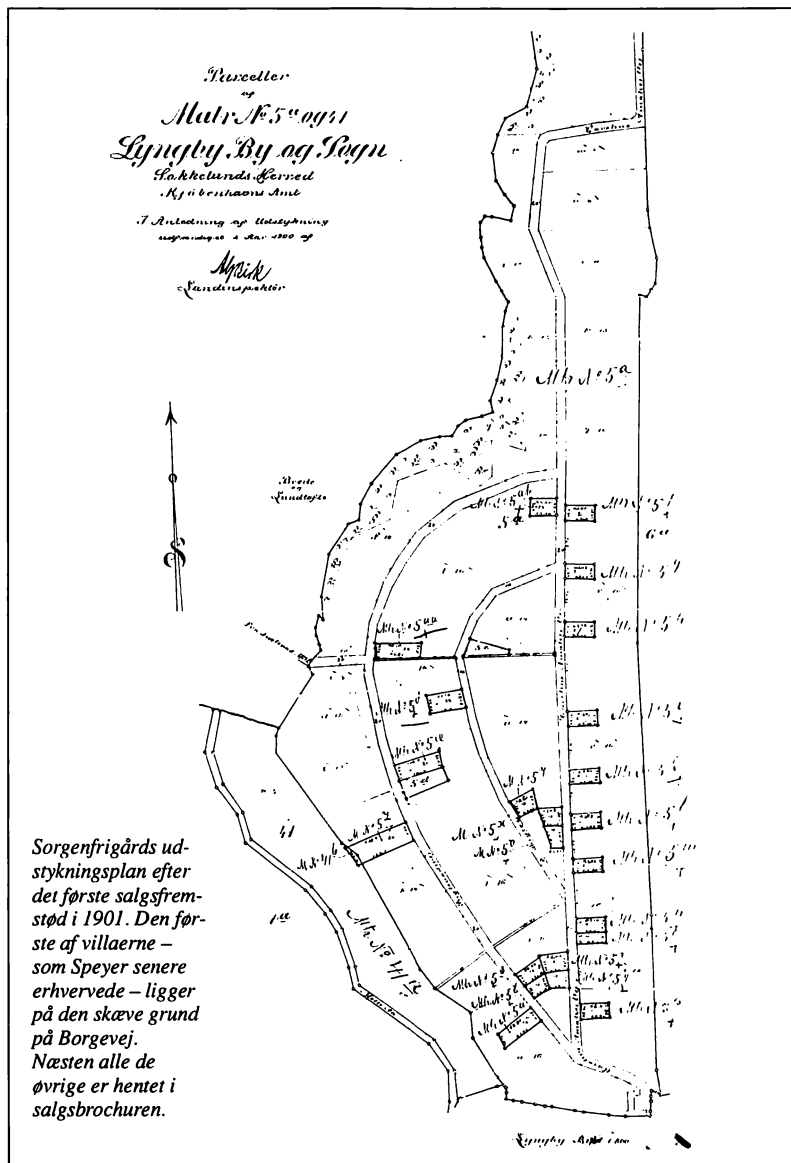
Samme villatype med gavl mod vej.

Plan af stueetage, 1:250.

Samme villa med lejlighed på 1. sal.

Typehus til Sorgenfrigård's Villaby, tegnet til en salgsbrochure af arkitekt E. Blytman i 1901. I starten var der tale om meget billige huse som denne villaløsning i to etager med en lejlighed i hver etage og samme planløsning. Typen er illustreret ved to huse, der begge ligger på Caroline Amalievej og ikke så langt fra hinanden. Planen er bibeholdt som typen kræver det, men de måtte for alt i verden ikke se ens ud – den ene har gavl til vejen, den anden til haven, og facaderne præges af variationer i detaljer og murbehandling.

Blytmanns bidrag er lettere at forklare, for han havde ansættelse hos den lokale bygningsinspektør, arkitekt A. Thejll, og i omegnskommunerne var det ret almindeligt, at man fandt en hjælpende hånd hos de unge arkitekter i bygningsvæsenet. Arkitekterne A. Haunstrup og C. Brandstrup, der begge endte som afdelingsarkitekter i Københavns Kommunes Bygningsvæsen, havde således stået bag et salgsprospekt med 25 forskellige hustyper til et udstykningskonsortium i Gentofte.

Hos håndværkerne var denne sammenblanding af embedsførelse og privat foretagsomhed dog ikke populær, for det kunne ofte forsinke sagsbehandlingen hos bygningsinspektøren. Arkitekt A. Thejll, der havde kontor i København, men havde de fleste omegnskommuner som sit distrikt og altid var på farten i en lille hestetrukken gig, undgik ikke kritik. I 1896 kom der fra 30 håndværkere i Gentofte Kommune, der dengang var hans største distrikt, et andragende til Sjællands Stiftamt med anmodning om, at Gentofte måtte få sin egen bygningsinspektør og at »der maa forbydes Bygningsinspektøren selv ved Kompagnon eller nogen paa hans Kontor at udføre Tegninger for de Byggende i Sognet eller paa nogen maade forestaa Ledelsen af Bygningsarbejder i det nævnte Distrikt«.

Da Valby – som delvis hørte under Hvidovre kommune – i 1901 blev indlemmet under København, fik Thejll stillingen som bygningsinspektør i Valby med regulær embedsførelse, men i Lyngby-Taarbæk fortsatte han med at administrere sognets byggesager til 1903, og som privat praktiserende arkitekt var han trods embedsgemingen aktiv livet ud og opførte i Gentofte det nye rådhus (i 1902, nu nedrevet) og flere skoler.

Der var lidt forskel på den sociale standard i de kommuner, hvor Thejll opererede. f.eks. mellem Gentofte og Lyngby. Det er nok betegnende, at prospektet med 25 hustyper fra et område syd for Gentofte tog direkte sigte på »embeds- og bestillingsmænd« og udelukkende rummede huse for en enkelt familie, mens de 11 typehuse fra Sorgenfrigård fordeler sig med 7 huse til en enkelt familie, mens 4 har lejlighed med selvstændigt køkken i hver etage, jfr. de to typehuse s. 53.

Da salget af grunde i Sorgenfrigård-området kom lidt i gang efter krigen, var langt de fleste villaer nået op på samme standard som i Gentofte: regulære enfamiliehuse.

Bankkrak og byggekriser

Historien om pengeverdenens feber, der i 1908 endte med den største krise siden statsbankerotten, bankkrak, et fuldstændig lammet byggeri, regeringsindgreb og helt nye signaler for finanserne med en ny Nationalbank-octroj, er idag næsten ukendt. En enkelt bankdirektør røg i spjældet, men ellers sørgede man for at gå stille med dørene, for hverken politikere, borgerskab eller finansverden havde brug for storvask. En nyttig lynafleder fik man umiddelbart efter med Alberti-skandalen, hvor harmen og den moralske ophidselse kunne samles om et regulært million-bedrageri, der var til at forstå. Alberti havde iøvrigt andre jern i ilden, inden han brændte sig. Han burde have holdt sig til de skamløse pengepugeres ufarlige praksis med grundspekulation. Han havde faktisk – med sin næsten private bank, Den sjællandske Bondestands Sparekasse – opkøbt en række gårde i Ordrup sammen med sin svoger. Afsløringen af ham kom lidt ubelejligt for ham selv men ikke for de implicerede banker. Når der så hastigt faldt ro over gemytterne, at det store bankkrak er gledet af minde, skyldes det nok, at det i sidste instans netop var en bankkrise, og at den voksende storby i virkeligheden havde et umætteligt behov for nye boligkvarterer. Selve det hektiske spil var slået fejl, men det havde tegnet et mønster med penge og spekulation, som har bevaret sin livskraft til idag.

Det er måske ikke altid retfærdigt, at villabyernes huse fra århundredskiftets første periode samtidig blev glemt eller nedvurderet. Mange af dem havde fortjent en bedre skæbne, fordi de ofte illustrerede en udvikling eller belyste nogle tendenser bedre end de autoriserede eksempler, som har fået eftermæle. Undertiden er de i sig selv bedre, men bare blevet overset.

Støder man på dem, kan man også have held til at snuble over nogle skæbner, der kan bidrage til at give et bredere billede af de oversete arkitekters arbejdskår og livsforløb. På baggrund af den korte skildring af villabyggeriets gennembrud omkring århundredskiftet er der i det følgende gjort et forsøg på at indkredse en arkitekt, der er gået i glemmebogen. I det væsentlige kom han til at repræsentere det villabyggeri, der nu voksede frem – men på et så relativt tidligt tidspunkt, at det endnu var lidt søgende og usikkert.

En arkitektskæbne fra årene efter århundredskiftet

Hans navn er Johan Speyer, og han var født i Århus i 1877. Hans farfar var stiftsfysikus og justitsråd i Ålborg, selv var han søn af juristen Adolf Speyer, der blev forretningsfører i et jysk forsikringselskab og senere kommitteret i Selskabet Danmark. Han blev student fra latinskolen i Århus i 1897, vistnok en livfuld natur og med evne til at tegne. Da han havde bestemt sig for, at han ville være arkitekt, kom han i murerlære og gik på teknisk skole i København.

Han har sikkert haft frie hænder til at dirigere sin fremtid. Han var næst yngst af fem søskende, og de andre var piger. Han var tronarvingen, men næppe den nemmeste i flokken. En uddannelse på Akademiet var under alle omstændigheder en selvfølge i hans situation. Han blev forberedt til optagelsesprøven ved Brdr. Vermehrens Tegneskole, datidens mest respekterede, og han bestod i 1901.

Johan Speyer kom ind på Akademiet med et hold, der rummede adskillige navne, som senere fik en fin placering i dansk bygningskunst. Han var et år yngre end Ivar Bentsen og Holger Jacobsen, han var jævnaldrende med Ern. Monberg og et år ældre end Povl Baumann og Egil Fischer, to år ældre end Louis Hygom og Jesper Tvede, men det var små variationer, for i undervisningen startede de alle nogenlunde samtidig. Efter at være kommet ind i Akademiets almindelige forberedelsesklasse – »Almindeligheden« kaldet – havde alle de studerende ikke nødvendigvis indbyrdes kontakt. Det var et ret frit studium, og de fleste prøvede hurtigt at skaffe sig en tegneplads.

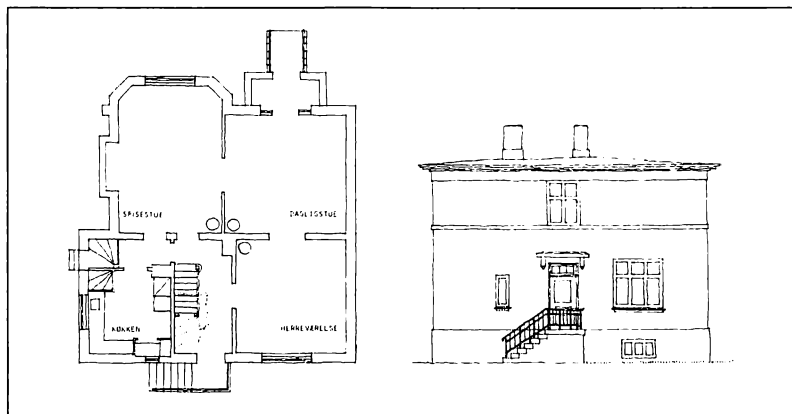
Det var en travl tid for arkitekter i disse år. Normalt passede man studierne om aftenen og arbejdede hos en praktiserende arkitekt om dagen – det var i sig selv en vigtig del af studieforløbet, og det indbragte også lidt til livets ophold. Mange sluttede venskab, når de om aftenen søgte ind på Charlottenborg med rullen under armen for at få arbejdet bedømt af professoren eller assistenten. På dette tidspunkt ledede F. Meldahl og Hans J. Holm undervisningen som professorer, og de havde Mørk-Hansen og Martin Nyrop som assistenter. Fliden varierede – der kunne gå mange år, før man nåede frem til afgangssopgaven.

Det var ikke engang alle, der nåede så langt. Man gik lidt i baglås med sine studier, hvis der var alt for travlt på tegnestuen, eller hvis man blev konduktør på et større byggearbejde. Johan Speyer nåede aldrig frem til afgangsprøven,

men på det punkt delte han skæbne med Ivar Bentsen, Egil Fischer, Louis Hygom og Jesper Tvede. Måske var han heller ikke så nidkær i studierne, som han burde være, for han var en velhavende mand, efter at faderen var død i 1901. Men han havde i hvert fald gode og lærerige tegnepladser, og dem passede han. Hvor længe han var hvert sted, ved man ikke, men i de følgende 5 år arbejdede han (vistnok i den angivne rækkefølge) hos Anton Rosen, Vald. Schmidt, Martin Nyrop og hos den fungerende stadsarkitekt, Ludvig Fenger.

Lidt privat arbejde havde han også. I 1904 fik han lejlighed til at tegne sin første villa. Bygherren var jurist, senere overretssagfører C. O. Wilcken, som var en ven og studenterkammerat fra Århus-dagene. Huset ligger på Svejgårdsvej i Hellerup, lidt diskret gemt af vejen. Det var han måske godt tjent med, ung og uerfaren som han var. Det blev nok ikke nogen fuldræffer, og det skal tages bogstaveligt, for præcis et år efter fik Speyer lov at udvide villaen og radikalt ændre dens arkitektoniske udtryk. Det var vel Speyer selv, der var kommet på bedre tanker, for ellers ville bygherren sikkert have udskiftet ham.

Der var tale om et beskedent men meget lærerigt omsving i det tidsprægede. Den første villa var i to etager med et næsten fladt tag, en karnap med murene

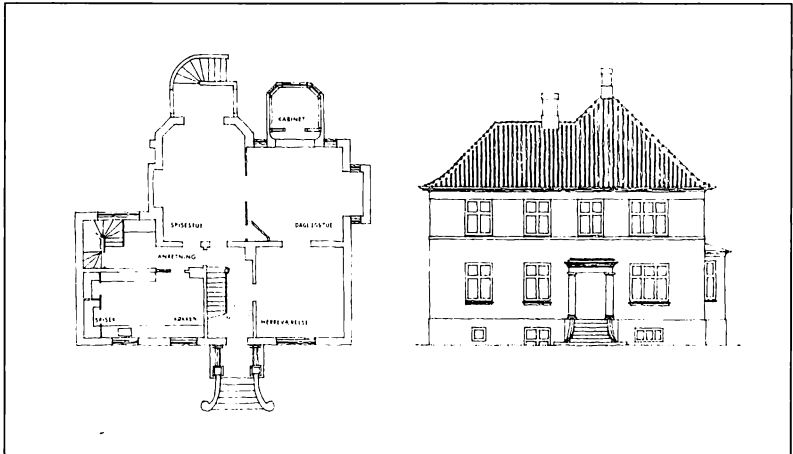

Johan Speyer: Villa for overretssagfører Wilcken på Svejgårdsvej i Hellerup. Tegningen var hans første villa, opført i 1904, endnu præget af århundredskiftets typehuse og fiduser fra salgsbrochurerne.

ført op som en lukket brystning for den overliggende altan, og med en lille terrasse med trappe ned til haven fra den højtliggende stueetage. Afdækningen på altanens brystning var ført rundt om huset som et smalt bånd, og gesimsen var et næsten profilløst pandebånd mellem 1.sals vinduer og tagets svage udhæng. Over hoveddøren var der en volutbåren fordakning.

Det var faste ingredienser på mange af århundredskiftets billige villatyper. Man kunne naturligvis variere og brodere på dem, hvis pengene var til det – men planen var altid næsten kvadratisk med dagligstue og spisestue på den ene side af hovedskillevæggen, køkken, trapperum og herreværelse på den anden side. Det var villabyernes menige soldater, der her marcherede op på rad og række, men netop med så megen variation i uniformerne at der kom den ønskede romantiske uorden i gelederne: – først og fremmest i tagløsningen, hvor tegtag var favorit og manzard luksus, men også lidt bindingsværk i gavlene, lidt loggia i stedet for karnap, lidt pyntelighed i vindske der o.s.v. Altid den fornummede hustype.

Allerede året efter – i 1905 – var Wilcken blevet så velfunderet, at han skulle have huset udvidet til den herskabelige status. Det gav Speyer en chance for

Tegningen her viser den samme villa, da Speyer allerede året efter havde ombygget og udvidet den. Nu var der den nye idealer.

at forbedre sit projekt. Udvidelsen gjorde det til en regulær vinkelbygning med større køkken og en selvstændig køkkentrappe, og begge dele afspejler et standsmæssigt behov, for nu er der hele to pigeværelser på 1.sal. Dagligstuen har fået karnap, og den gamle terrasse er bygget ud som kabinet, mens spisestuen ved en havedør knyttes til en ny terrasse med elegant trappe til haven. De elementer, der normalt betingede en mere bedsteborgerlig boligform, var her føjet til. For Johan Speyer har det sikkert været lige så væsentligt, at han har fået lov at forsyne huset med afvalmet tegltag og givet indgangssiden præg af nye toner. Glemte var alle mindelser om »Eberts Villaby«.

Chancer og nederlag

Selv om Johan Speyer altså snublede lidt i starten, vandt han hurtigt fodfæste i næste omgang, og han havde fortjent at fortsætte med sit villabyggeri. Men det blev et senere kapitel. Han var så heldig at få lov at bygge en større ejendom for en af de mange spekulationsivrige håndværkere, der i disse år havde gode tider i brokvartererne.

Det blev til et beskedent etagehus på Skt. Hans Torv. Opførelsen fandt sted i 1906, et af de sidste glansfulde byggeår, og ejendommen havde netop den størrelse, som en mindre entreprenør og en nybagt arkitekt kunne klare – sagt lidt beskedent, for Speyer fik i virkeligheden bygget et særdeles smukt og for sin tid meget moderne hus, både brugsmæssigt og arkitektonisk. Det var, skulle man synes, en svendeprøve til sølvmedalje.

Det var et tidligt udspil til en arkitektonisk aktuel typeløsning, som Speyer med held tilpassede den lille grund og den relativt smalle facade. På det rigtige tidspunkt og med den rigtige løsning konsoliderede den unge arkitekt sig med et projekt, der på det tidspunkt var så »moderne«, at det ikke rigtig hørte hjemme på Skt. Hans Torv, hvor den smule orden, der dengang var, dels kunne henregnes til lidt senklassicisme med horisontale delinger og regularitet, og dels til Bindesbølls arresthus som vagtpost på hjørnet ved Blegdamsvej. Man – også Speyer – ville skille sig ud, for arkitektonisk var man lige kommet ind i en fase, hvor man opførte sig rigtigt, når man opførte sig forkert.

Hvis der har været den slags oprør i den unge arkitekt, var det i hvert fald et oprør på linie med de fremmeligste af hans samtidige på Akademiet. Man havde sagt farvel til Hans J. Holms lidt stive, italiensk inspirerede rødstens-

arkitektur, man havde også – delvis – gjort sig fri af Martin Nyrops nationale og opfindsomme mangfoldighed, og nu var man mest optaget af Ulrik Plesners engelske barok uden dogmer, boligbyggeri med en friere udformning og en vis trodsighed, når den skulle indpasses i bybilledet. Det var denne trodsighed Speyer demonstrerede. Det var en trods, der viste sig i forholdet til de ældre og etablerede arkitekter (de unge, Baumann, Bentsen o.a., havde prøvet at få en alternativ arkitektskole oprettet), men der var ikke trods i forholdet til offentligheden, det velbærgede borgerskab, som selv var et produkt af en ny samfundsholdning, der hilste moderne teknik og vovemod velkommen og gerne så et nyt bybillede. Der var ingen ende på al den klassicisme, der blev slagtet i disse år.

Johan Speyer har sikkert følt, at han havde haft en heldig hånd. Disse års sygelige spekulations-klima fristede ham til at bruge modellen på egen hånd. Han købte selv for sin fædrearv en langt større grund i St. Kongensgade, hvor der stod et af de gavlkvisthuse fra slutningen af 1700-tallet, som man idag ville have kæmpet med næb og klør for at bevare. Mod nord var det nabo til et par enklere gavlkvisthuse, tvillinger som også skulle lade livet for nybyggeri. Nabohuset mod syd var et smukt, senklassicistisk hus af god standard.

Johan Speyer satte sin fædrearv på spil, købte den gamle ejendom og fik huset fjernet. Han projekterede et hus af samme type som på Skt. Hans Torv, og tegningerne blev indsendt til kommunen i august 1907. På dette tidspunkt kunne der allerede spores nogen uro i byggekredse, og der gik rygter om en bankkrise. Måske har det været medvirkende til, at Speyer solgte en del af den meget dybe grund. Det krævede en ændring af projektet, men i princippet var der ikke meget at lave om, så en byggetilladelse forelå allerede en måned senere.

Det var et ufatteligt dristigt foretagende, Speyer havde givet sig i kast med. Han var dengang kun 30 år, og hele hans formue gik ind i projektet. Men det blev da et smukt hus med den samme vilje til trods overfor gadebilledet som på Skt. Hans Torv. Man kan se, at han har lært af det første byggeri og vel også udviklet sig som arkitekt. Der er en finere proportionering, en større forenkling, men ingen forringelse af standarden. Ejendommen har en lang sidefløj, der fortsætter i en lagerbygning og et baghus på tværs. Hvis bankkrisen ikke var kommet, ville det have været en guldgrube.

Men i maj 1908 var banksammenbruddet en kendsgerning. Det blev dengang betragtet som en national katastrofe, og alt på byggemarkedet gik i baglås. Overalt stod nybyggede ejendomme med lejligheder, der ikke kunne udlejes. Allerede inden forliset måtte Speyer forlade den ufærdige, men også synkefærdige skude, og han efterlod en gæld, der mærkede ham for livet. I juli 1908 meddeler en arkitekt Helge Prael, at han har overtaget ledelsen af byggeriet. Det gør han for de nye ejere, der fornummer sig som »A/S St. Kongensgade 69«. Bag firmabetegnelsen fjæler sig byggeriets to ledende entreprenører, murermester Ernst Jensen og tømrermester Chr. Kastrop-Nielsen. Det var solide folk, men ingen af dem forærede vist noget væk. Ernst Jensen blev senere borgerrepræsentant og hypothekforeningsdirektør.

Ansættelse og egen praksis

Johan Speyer var blevet gift i 1905 med Karen Margrethe Packness, en kusine til arkitekten Ejnar Packness, der var kommet ind på Akademiet samtidig med Speyer. Men han havde jo også råd til at gifte sig – han havde arbejde, en formue i ryggen og allerede en lille tegnestue i Nansensgade, tæt ved boligen i Nørre Søgade.

Ved sammenbruddet i 1908 stod han med kone og to børn uden eksistensmuligheder, for et arbejde som arkitekt fik man ikke så let, da byggemarkedet brød sammen. Ejendommen i St. Kongensgade var blevet udlagt af fogeden en af de første dage i april 1908, og Speyer har været hurtig til at tage bestik af situationen, for næsten samtidig indsender han til Matrikeldirektoratet en ansøgning om at blive ansat her i en stilling som »revisor«. Sådant betegnedes de ansatte i direktoratet til det job, hvor Speyers uddannelse også dækkede de specielle krav.

Johan Speyer fik først svar på sin ansøgning næsten 5 mdr. senere, og når han i det hele taget fik stillingen, tør man ikke afvise, at han har haft nogle gode forbindelser. Krisesituationen førte nemlig med sig, at Matrikeldirektoratet netop på det tidspunkt var ved at drukne i ansøgninger fra folk, som var kommet i klemme. Der var naturligvis flere arkitekter imellem, bl.a. den nævnte Helge Prael, der tilmed allerede var optaget på et kursus, som kvalificerede folk til at kunne søge ind i direktoratet. Men det blev Speyer man foretrak. Årsindtægten var 1200 kr., dengang nok til dagen og vejen.

Johan Speyer: Forretningsejendom med lejligheder, St. Kongensgade 69, opført 1907.

Speyers gode forbindelser rakte til mere. Trådene i den slags anliggender er svære at udrede, men en af dem fører i hvert fald til den bank, som mere end nogen anden var med til at fremkalde krisen i 1908. Det var Detailhandlerbanken. Den var ikke så gammel, men den dominerede allerede markedet for grundspekulation og letsindig byggefinansiering. Den gik ned med et brag og direktøren, sagfører H. P. Hansen, endte bag tremmerne. Likvidationskomiteen gik igang med at afhænde de mange grunde, man lå inde med, ikke bare i København, men også i yderdistrikterne.

En af bankdirektørens bagmænd, sagfører Henning D. Hansen, havde bl.a. stået for de store opkøb af arealer i Lyngby og Holte, og man tildelte ham distriktet, der også omfattede kvarteret omkring Sorgenfrigård, der var blevet solgt af ejerne i 1906.

Sagfører Henning D. Hansen må have haft en tråd til Johan Speyer, for han fik ham knyttet til Sorgenfrigård-udstyknngen med titel af inspektør. Han skulle anviser grundene, udarbejde nye og mere tidssvarende hustyper og fik tildelt jagtretten på omflakkende klienter – men sin nye stilling i Matrikeldirektoratet fik han lov at beholde.

Selv med den i ryggen har det ikke været nogen munter start på en ny tilværelse. Efterspørgslen på grunde har på dette tidspunkt været minimal, og

SORGENFRIGAARDS VILLAKVARTER.

<p>Oplysninger faas hos Overretssagfører HEERING. AMAGERTORV 24. KJØBENHAVN. TLF. CENTRAL 3933.</p>		<p>Anviser af Inspektør J. SPEYER. BORGEVEJ. LYNGBY. TLF. LYNGBY 253.</p>
---	--	---

Broen fra Sorgenfrigård til Sorgenfri Slotspark.

Lyngby smukkeste Villakvarter.
Salg af Grunde. Villaer til Salg og til Leje.
Tegninger af Villaer og Overslag forefindes. — Elektrisk Lys. Gas. Vand. Kloak.

Brevhovede fra en af de skrivelser, som Johan Speyer benyttede i sin praksis, når han skulle virke for salg af grunde og skaffe sig nogle bygherrer.

det var foreløbig et liv i et næsten øde landskab, selv om der var smukt. Speyer havde nemlig fundet sig en bolig midt i distriktet, for en forvoven tømrermester havde næsten samtidig med udstykningsplanen i 1900 ladet et hus bygge efter tegning af arkitekt Chr. Sylow. Med veranda, gavlkvist og pyntelige vindskeder havde huset slægtsskab med et par af arkitekt Blytmanns senere typehuse i området.

Speyer fik med årene opbygget en tålelig god praksis i Lyngby og Gentofte ved siden af sin stilling i Matrikeldirektoratet, som han beholdt til sin pensionering. Han arbejdede også, som aftalen krævede det, med typehuse til Sorgenfrigårdkvarteret. Problemet var vel, om Johan Speyer kunne klare den arkitektoniske omstillingsproces, som han nu blev kastet ud i. Plesners etagehusmodel, som han i lille format havde vist, at han beherskede, var på vej ud og iøvrigt ikke engang i villaformat et anvendeligt forbillede i Lyngby, hvor salgsprospektets typehuse til Sorgenfrigård også var gået af mode. Han var kommet til at bo i et af dem, men selvsagt ikke indstillet på at brodere videre på det gamle mønster. Han skulle lytte til nye signaler i den villakultur, der først nu var på fremmarch. En mand med hans talent har forstået, at nye æstetiske idealer var ved at bryde igennem. Det er al ære værd, at han evnede at springe fra gadehusenes engelske barok til mere danske traditioner med fagdelte længer og lettere farveholdning.

Selv om man stadig må erkende, at Speyer næppe var nogen banebryder, og at han levede alt for anonymt til at kunne aspirere til det, er det dog forbavsende, så tidligt han fandt frem til det nye formsprog i villabyggeriet, som nu blev hans væsentlige virkefelt. Trods alt: – var han mon ikke lidt af en pioner?

Nye signaler om en »bygmesterkultur«

Omkring 1909-10, da Johan Speyer trådte frem i sin nye rolle, var det nok den gamle P. V. Jensen-Klint, der slog tonen an med sine røde teglsten, sin sans for materialevirkninger, sine gavlmotiver og sin nationalt inspirerede, men sparsomme pynt på husene, først og sidst djærve og stærke i formen. Han forfægtede tillige en bygmesterkultur, hvor faglig kunnen og nedarvede danske traditioner havde overtaget. Han prædikede smukt, men holdt ikke sammen på hele menigheden. Klint kan man altid kende.

Alligevel var det ham, der mest overbevisende og programmatisk demonstrerede det nedarvede danske – for datiden chokerende enkle – smukt proportionerede skoleeksempel for det næste ti-år, da han tegnede »smedens hus« i det meget overbevisende eksperiment med en færdigstrikket »stations-by« på Anton Rosens landsudstilling i Århus i 1909. Den var fuld af manende forslag til hverdagens byggeri omkring i landet. »Smedens hus« var måske det mindste og mest beskedne, men udtrykte også den faglige selvsikkerhed, som var et budskab i Bedre Byggeskik – den landsomfattende bevægelse, som man virkeliggjorde få år senere. Johan Speyer har sikkert besøgt udstillingen og lært af den, for han kom i fødebyen, og hans kones fætter, Ejnar Packness, var tilsynsførende for Anton Rosen på landsudstillingen.

Netop i 1909 dannedes Den Fri Arkitektforening af en meget lille kreds af arkitekter, der gjorde oprør – oprør mod Akademiet og mod Akademisk Arkitektforening. De havde ganske vist P. V. Jensen-Klint hos sig som en slags æresmedlem, men udviklingen fik alligevel en lidt anden drejning end den, han normalt stod for. Det var trods alt »smedens hus«, der var vejviser. Det tog lidt tid at afklare de nye tendenser.

Der var nemlig stadig lidt barok tilbage i den herskabelige del af villa-byggeriet, et par år endnu i hvert fald – huse med manzardtag, hvide facader, lidt tung huskrop, en bred karnap og måske en overdækket italiensk loggia. Sådan kunne borgerskabet og den ældre generation af arkitekter lide en eksklusiv villa. Selv blandt de små byggeforeningshuse for arbejdere fra disse år finder man de hvide facader og manzardtage som en appel om borgerlig agtelse. Den oprørske arkitektforenings medlemmer, som næppe nok var sluppet ud fra tegnestuerne, vidste nok, hvor det bar hen, men endnu følte de sig ikke helt frigjorte. Det var først efter 1911, da Hans Koch og Carl Petersen havde arrangeret en udstilling af C. F. Hansens tegninger, at den unge generation for alvor fik løsrevet sig fra de sidste svage mindelser om ny-barok.

Men med P. V. Jensen-Klint og Ivar Bentsen som ledere fik man i de følgende år gennem frivillige opmålingskurser – der i princippet sigtede mod Klints kæphest: bygmesteruddannelsen – trukket nogle af købstædernes enkle hustyper frem i søgelyset og fremhævet deres stramme fagdeling, simple tagformer med gavle og halvvalm og deres nære samspil med gade eller

Arkitekt Johan Speyer med sin ældste søn på havetrappen til huset på Borgevej i 1910. Villaen var opført af arkitekt Chr. Sylow i 1900, den første på Sorgenfrigårds jorder.

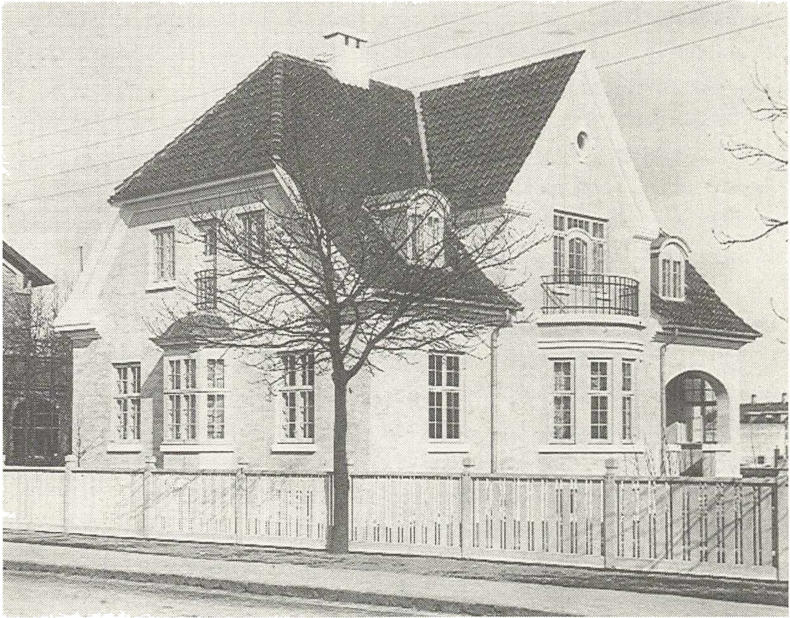
terræn. Den Fri Arkitektforenings medlemmer kørte dette mønster frem med øget disciplin og allerede med de første spor af nyklassicisme.

Johan Speyer prøvede sig frem inden for de tendenser og begrænsninger, der her er antydnet. Han blev ikke medlem af den nye arkitektforening, selv om han på Akademiet og i sine tegnestuepladser havde direkte berøring med flere af de folk, der gik forrest. Den af hans fagfæller, der stod ham nærmest

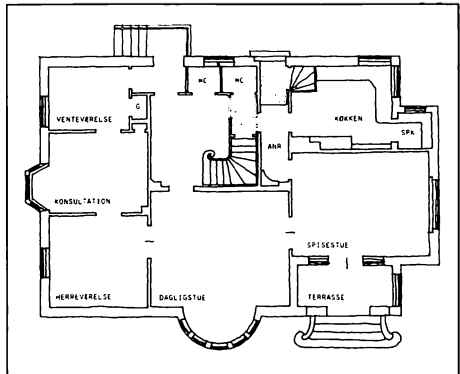
og som opretholdt forbindelsen til ham gennem årene, var Fr. Kjørboe, der var blandt de 11 første medlemmer i den nye arkitektforening og selv stærkt knyttet til Ivar Bentsen og Jensen-Klint. Men der skulle mere til, før man blev lukket ind i kredsen. Den udgjorde i nogen grad et broderskab, og det var i hvert fald et spørgsmål om sindelag. Hos Speyer har det haft en anden drejning. Det lod sig ikke skjule, at han havde haft øje for byggeri som spekulationsobjekt og var kommet galt af sted. Povl Baumann, Den Fri Arkitektforenings formand og den der strengt sorterede evt. supplikanter, var altid bekymret for sit udkomme, og han kan i givet fald have fundet, at Speyer var for frimodig, hvad det forretningsmæssige angik. At Speyer alle dage også var dårlig til det, kan ikke have været en formildende omstændighed. Baumann og Speyer havnede kort efter i et kompagniskab, som brød sammen – måske netop på denne baggrund. I hvert fald var de alt for forskellige: – Baumann pedantisk regelbundet, Speyer lidt flagrende i alle livets forhold.

Det private byggeri og typehusene

Selv om bankkrisen i 1908 skabte mange tragedier, var de mest af personlig art. Det var de skrupelløse banker, der var synderne, og ikke de altfor tillidsfulde byggefolk. Man behøvede derfor ikke at miste den borgerlige agtelse, fordi det gik galt. Johan Speyer, der var af god familie, fandt støtte i de kredse, der kendte ham, og det var vel også forklaringen på, at han fik sin nye stilling i matrikelvæsenet, sit nye hus på Borgevej og sit ekstrajob på Sorgenfrigårds jorder. Han var heller ikke uden kontakter, der kunne skaffe ham noget at bestille som arkitekt. Kort efter at han var flyttet til Lyngby, fik han et par huse at bygge. Det ene var en lægebolig på Jernbanevej i Lyngby, det andet en ret herskabelig villa i Hellerup. Lægeboligen, der siden er nedrevet, illustrerer den endnu lidt vakkende fornøjelse af villastilen. Nok er Speyer sluppet af med manzardtaget, men alle de elementer, der ellers hørte hjemme i en herskabelig ny-barok på sparsomt niveau, genfinder man her: den brede, runde karnap, den indbyggede loggia med stilig havetrappe og den lille herregårds-karnap med kobbertag. Ironisk nok er det den gavlkvist, som vel skulle indvarsle noget nyt, der her forråder en villatype, som Andreas Clemmensen, Magdahl Nielsen og Speyers samtidige, Em. Monberg, var ved at bane vej for i århundredets første ti-år ved at fastholde en sluttet tagform og

Johan Speyer: Lægebolig på Jernbanenvej i Lyngby, opført 1910, senere nedrevet. Huset var endnu stærkt præget af den herskabelige barokvilla fra 1900-tallets første år, men med sin skarptskårne gavlkvist også tegn på noget nyt.

give fagdelingen forrang. Speyer har anet, hvor han kom til kort, for en sammenligning mellem bygningsstegning og billedet af det færdige hus viser, at han har nået at indføje et nyt vinduesfag på havesiden. Han fik reddet lidt

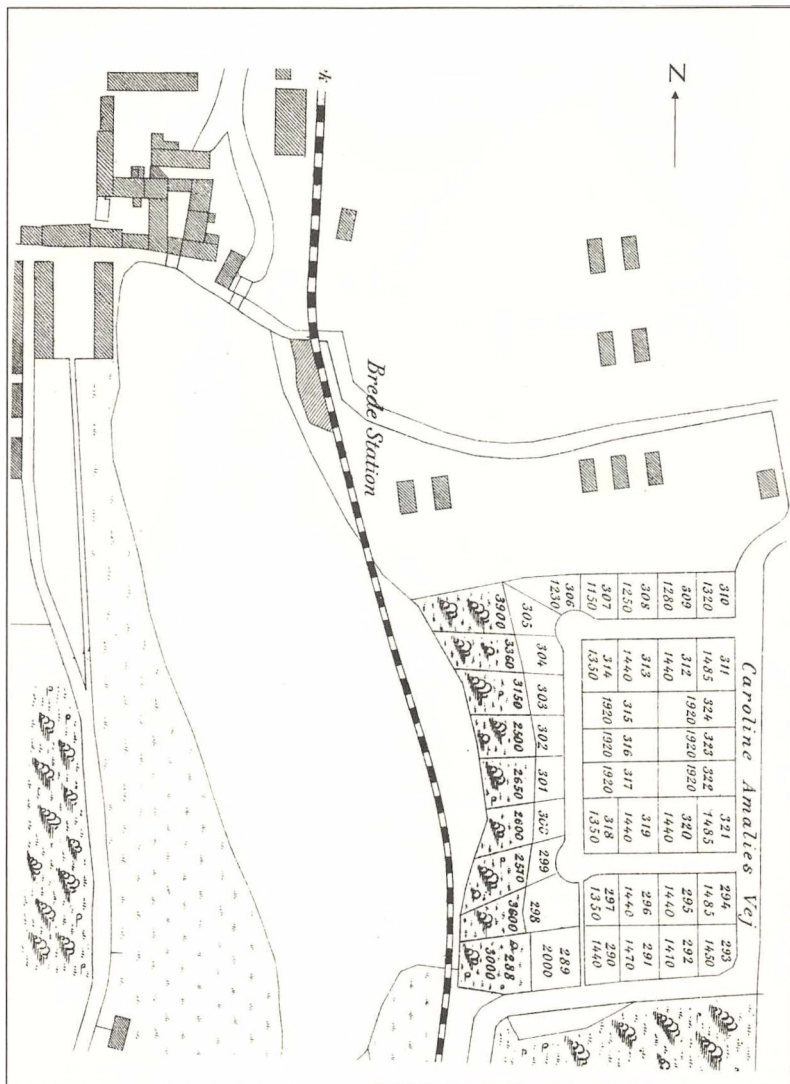
af samspillet mellem de to facader. Men både på Svejgårdsvej og på Jernbanevej måtte han altså skyde to gange for at ramme skiven. Usikkerheden i villabyggeriet var dog ikke bare hans – det var tidens.

Villaen i Ryvangen, som Speyer byggede samme år som lægeboligen, var opført for maleren Mourier-Petersen, men det var med et diskret atelierpræg. Huset er denne gang mere stramt i fagdelingen og strengt i symmetrien med haveside og vejside domineret af de murede gavlviste, der markerer symmetriaksen. Det er et helstøbt og nobelt hus med en akademisk tone og har sikkert passet bygherren godt. Han havde ellers studeret i Frankrig og levet samtidig med Vincent van Gogh i Arles, hvor de blev gode venner, og de korresponderede siden sammen. Men Mourier-Petersen havde ikke sans for det revolutionære i van Goghs lærreder. Han kunne heller ikke bidrage til den fornyelse i arkitekturopfattelsen, som ellers lurede lige om hjørnet hos en ny generation af arkitekter og malere. Det var nok også for tidligt for Speyer, selv om J. F. Willumsen havde bygget et særpræget atelierhus til sig selv i Ryvangen få år forinden.

Man ville ellers have formodet, at Johan Speyer først gik igang med sin genoptagne arkitektgerning i Sorgenfrigård-området, hvor han nu var introduceret som inspektør ved udstykningsarealerne. Måske gjorde han det også, samtidig med lægeboligen, men dette tidlige afsnit af hans tilværelse har det vist sig svært at afdække. Mens Speyer officielt fremtræder som den, der skulle stille nye typetegninger til rådighed ved Sorgenfrigårds villakvarter, blev det vist i virkeligheden Povl Baumann, der først fik tildelt en projekteringsopgave i området bortset fra de meget få huse, der var dukket op inden byggekrisen.

En anmeldelse af Den Fri Arkitektforenings første selvstændige udstilling allerede året efter dens oprettelse – udstillingen blev afholdt i det daværende kunstindustrimuseum i nov. 1910 – røber, at her havde Povl Baumann udstillet et projekt til en bebyggelse med 48 arbejder- og funktionærboliger for en byggeforening med tilknytning til fabrikken i Brede. Husene angives at ligge på Sorgenfrigårds jorder, og der er forhold, der tyder på, at Speyer kan have haft tilknytning til projektet. Povl Baumann har selv angivet, at sagfører Henning D. Hansen var medvirkende til at skaffe ham arbejder i kvarteret – netop den sagfører, som synes at have udvirket Speyers tilknytning til arealet.

Den nordlige del af Sorgenfrigårds udstykningsplan fra 1900. Den viser arealet nærmest klædefabrikken i Brede, og de små parceller til dobbelthuse tyder på, at der var tale om et boligforeningskvarter for de ansatte. Det gik ikke, og udstykningen blev delvis revideret.

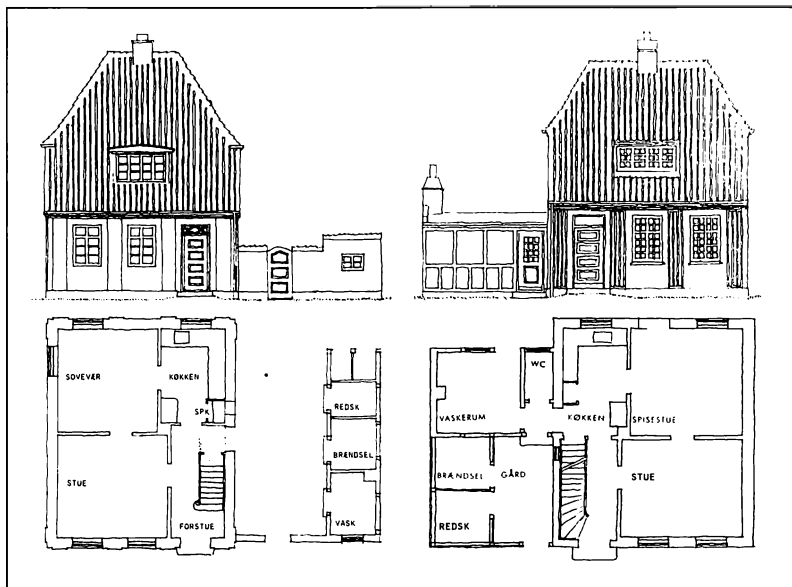

Efter boligforeningsbyggeriets og samarbejdets forliss byggede Povl Baumann to arbejderhuse som dobbelthuse i Brede 1914.

Det eneste faste holdepunkt i disse spekulationer er bebyggelsen af nogle få grunde i den nordlige ende af Caroline Amalievej, nær ved fabrik og banelinie, hvor man finder et par dobbelthuse og nogle få enkelthuse, alle af samme type. De sidste bærer Speyers navn på tegningerne, men dobbelthus-typen er den samme og bærer Poul Baumanns navn. Det er givet, at de to arkitekter har haft med hinanden at gøre, men der er hurtigt opstået uenighed. Begge fortsatte med at projektere huse i kvarteret.

Johan Speyers præmierede villaer

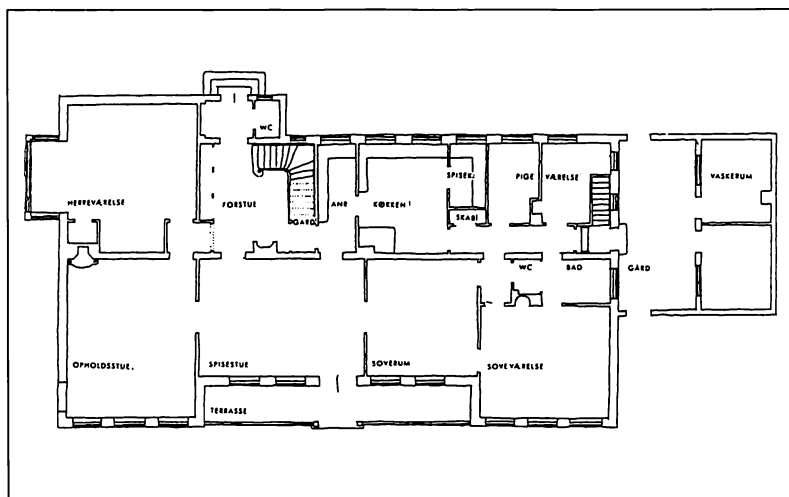
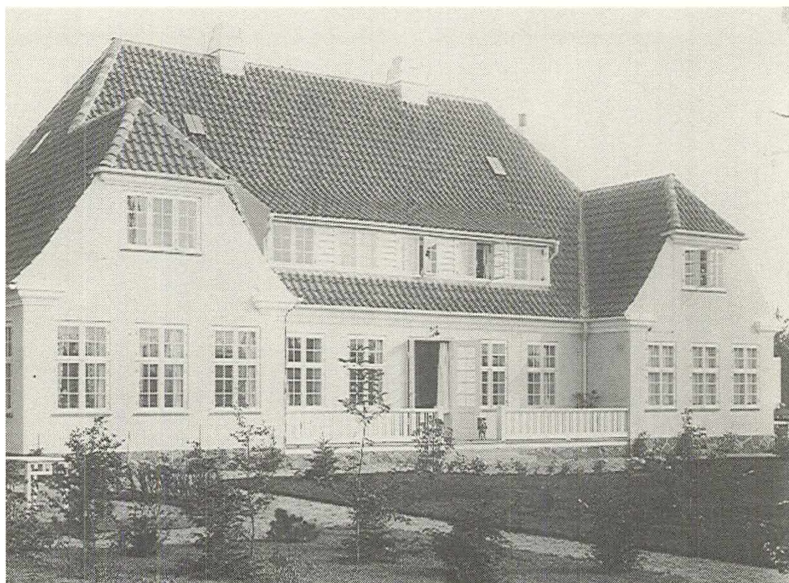
I efteråret 1911 projekterede Johan Speyer sit næste større hus, en villa på Heselshøj Allé i Hellerup, for cand.theol. Aage Næsted, der dengang var lærer og inspektør ved Øregård Gymnasium. Med dette hus har han frigjort sig af de sædvanlige symboler på herskabelighed og har formet et stort, men meget regelret, langagtigt hus med et højt, helt afvalmet tegltag og en taktfast

Johan Speyer byggede næsten samtidig nogle billige arbejderboliger på Caroline Amalievej efter typetegninger, der kunne anvendes både som enkelthus og dobbelthus, jf. den tykke gavlmur.

fagdelling. Det prunkløse hus har kun en kraftig, hvidtet gesims, der er forkrøppet ved de lidt fremspringende endepartier med gavle på sydsiden. Et trelænget motiv med terrassen skærmet af gavlparterne. Der er indrettet kamre i tagetagen, hvor den store tagflade mod haven brydes af en gennemløbende, men ikke altfor påtrængende kvist. Huset blev præmieret af Gentofte Kommune i 1913 – det første år hvor kommunen indførte præmiering og uddeling af diplomer.

Dette med at præmiere nybygninger var dengang noget nyt, og derfor kommenterede man omhyggeligt de udvalgte huse, fordi man lagde vægt på at virke vejledende på kommende bygherrer. I 1913 skrev man om Speyers hus: »Skønt der i det forløbne Aar er udstedt 132 Bygningsattester, er der kun et ganske forsvindende Mindretal af Bygninger, der kan komme i Betragtning ved Uddeling af Diplomer. Til dem hører ubetinget det af Arkitekt Johan Speyer for Hr. Cand.theol. Aage Næsted opførte Hus i Heselhøj Allé, Hellerup.

Johan Speyer: Villa på Hestehøj Allé, opført 1911. Villaen varsler for alvor nye ideer i villabyggeriet med engelsk indflydelse. Huset blev som det første præmieret af Gentofte Kommune.

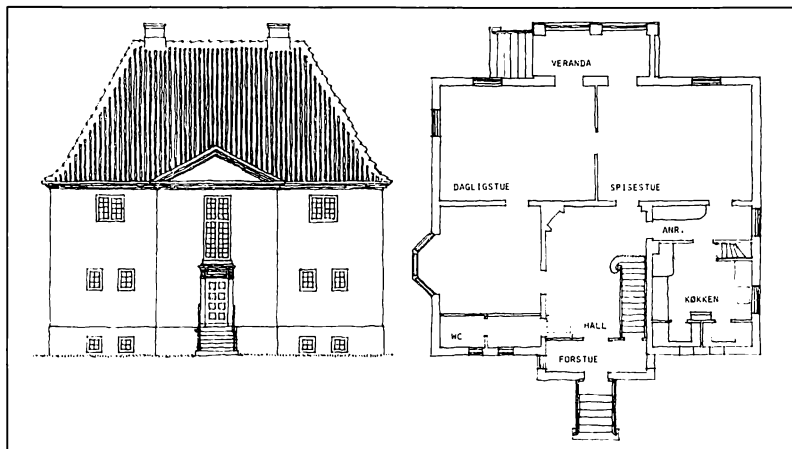
Arkitekten har valgt den bevægeligere engelske Plan og udnyttet den med Takt og Smag i Ruminddelingen, med særligt Held i Herreværelset. I det Ydre har Arkitekten med Held søgt at forene den engelske Hustype med den danske ...« Der er også en lille kritisk bemærkning om vejsiden.

Det er nok en rigtig iagttagelse, at der kan spores engelsk inspiration, som Speyer vel har fået gennem læsning af tidsskriftet *The Studio*. Det store trapperum som bindeled mellem stuerne, kaminstuens nuancerede form med kamap, den lette adgang til haven uden højtliggende terrasse og trappeanlæg var engelske træk, som på dette tidspunkt var næsten ukendte i dansk villabyggeri. Engelske træk i facadeudformningen er måske vanskeligere at spore, selv om sydsidens dobbelte gavlvirkning berører noget, der var typisk i engelske landhuse. Det er dog den enkle, fagdelte længe og tagets styrke, der understreger den danske tradition i bondehuse og købstadboliger, som man nu for alvor begyndte at dyrke. Og her hørte Speyer i hvert fald til pionererne.

Han bekræftede det, da han året efter fik præmie og diplom for et mindre hus i Henningsens Allé – et hus, der opfylder alle de krav, som Jensen-Klint, Ivar Bentsen og Baumann ville stille til en beskeden villa med dansk præg. Det hus, han i 1914 byggede på C. F. Richsvej, understreger og forstærker indtrykket af ham som en sikker repræsentant for den linie, der kom til at tegne et afsnit i dansk arkitektur.

Johan Speyer vendte dog ikke op og ned på noget, men han gav et godt skub til det, der skulle endevendes. Det kan man finde et eksempel på i den villa, som han i 1912 byggede for overretssagfører P. Heering i Henningsens Allé i Hellerup. Med sit afvalmede tag, sin stramt komponerede plan, elegante hall og fremspringende indgangsparti, der er ført op gennem de to etager og afsluttet med en gavlfronton, er det et meget tidligt varsel om en nyklassicisme, som man ellers kun er villig til at datere i relation til Carl Petersens Fåborg Museum. Speyer er ikke på nogen måde renlivet nyklassicist, men ingen tør anfægte den redelighed, han har lagt for dagen i projektet og som afspejler de tendenser, der i hvert fald efter 1918 stod i fuldt flor.

Man bestyrkes i den tanke, at han vejrede nyklassicisme på et tidligt stadium, når man ser, at han i haven til overretssagfører Heerings villa har opført en lille pavillon, som er et smukt supplement til husets arkitektur. Det er en halvt åben bygning, i virkeligheden med en 8-kantet plan med hævet

Johan Speyer: Hus på Henningsens Allé, opført 1912. Et meget tidligt eksempel på en nyklassicisme i anmarch.

flisegulv, søjler af træ på den frie side, profilerede trævægge, kraftig omløbende gesims og kobbertag som låg, der i profilet nok har bevaret lidt barokpræg.

Idéen om en sådan arkitektonisk prydelse, der var bestemt for kontemplation og the-driking, havde både engelsk og dansk baggrund, og den var budbringer om den fortid, man gerne ville genopdyrke inden for nyklassicismen. Liselund på Møn blev det forgudede forbillede. Runde havepavilloner med træsøjler, oftest med stråtag, dukker op (– og forsvinder igen) i forbindelse med det næste ti-års byggeri af landhuse. Povl Baumann tegnede en sådan pavillon ved Klampenborg i 1920, Niels Rosenkjær en lignende ved Springforbi omtrent samtidig, Alf Cock-Clausen en pavillon til en villa i Hellerup et par år senere. Man interesserede sig også for forbillederne, lysthuse i de gamle, klassiske parkanlæg, og eleverne på Akademiet offentliggjorde – gennem Foreningen af d. 3. Dec. 1893, deres elevsammenslutning – lysthuse med klassicistiske træk. Der var opmålingstegninger af Aage Rafn, Povl Stegmann og Axel G. Jørgensen, førende forkæmpere for nyklassicismen.

Den viste havepavillon på Henningsens Allé introducerer fortidens romantiske havepavilloner, som nyklassicismen dyrkede.

Sorgenfrigårds villaby stabiliseres

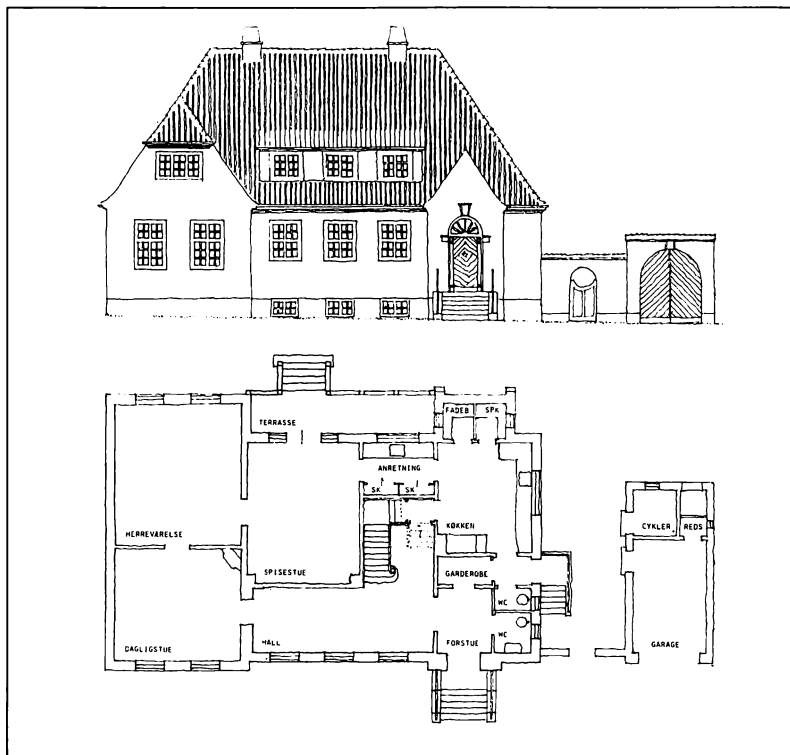
Sorgenfrigårds villaby var ellers på en måde blevet Speyers domæne, han boede jo lige midt i Fuglevadskvarteret, og han var fortrolig med atmosfæren i dette område, som endnu var meget langt fra at være udbygget. Sandheden er vel, at det gik ubegribeligt langsomt. Det oprindelige konsortium med typehusene som lokkemad fik kun en lidt træg start langs Caroline Amalievej,

Johan Speyer: Villa på Caroline Amalievej, oprindelig typehusforslag, senere bearbejdet i 1916.

hvor man nemmest og billigst kunne komme igang på de højtliggende grunde uden alt for voldsomt terrænfald. Men salg og byggeri var hurtigt ebbet ud, konsortiet skaffede sig snart af med arealerne, og den forslugne bank satte sig på dem på et tidspunkt, hvor krisen allerede trak sammen. Speyers ansættelse som inspektør var en behjertet anstrengelse fra likvidationskomiteens side, og udbytte gav det kun i ringe grad. Det var for lokalsamfundet, man fik lov at

Johan Speyer: Villa for læge Carl Speyer på Fuglevadsvej, opført 1914, mål 1:300.

bygge lidt, men ikke for den forventede tilstrømning af middelstandens bygherrer inde fra staden.

Det ændrede sig med Verdenskrigen og pengerigeligheden udefra. Speyer fik en beskeden part i den nye velstand. Han fik i hvert fald bygget et par villaer, der var karakteristiske for den nye og gode boligstandard, som ved århundredskiftet havde haft konsul Bærentzen som en enlig repræsentant for velhavere. Johan Speyer byggede for sin fætter, lægen Carl Speyer, der var kommet hjem fra Ægypten og i 1915 havde sikret sig en meget stor grund på Fuglevadsvej. Han byggede også en villa året efter for overretssagfører Ketil

Carlsen, der i en periode var medlem af sognerådet i Lyngby, på Borgevej.

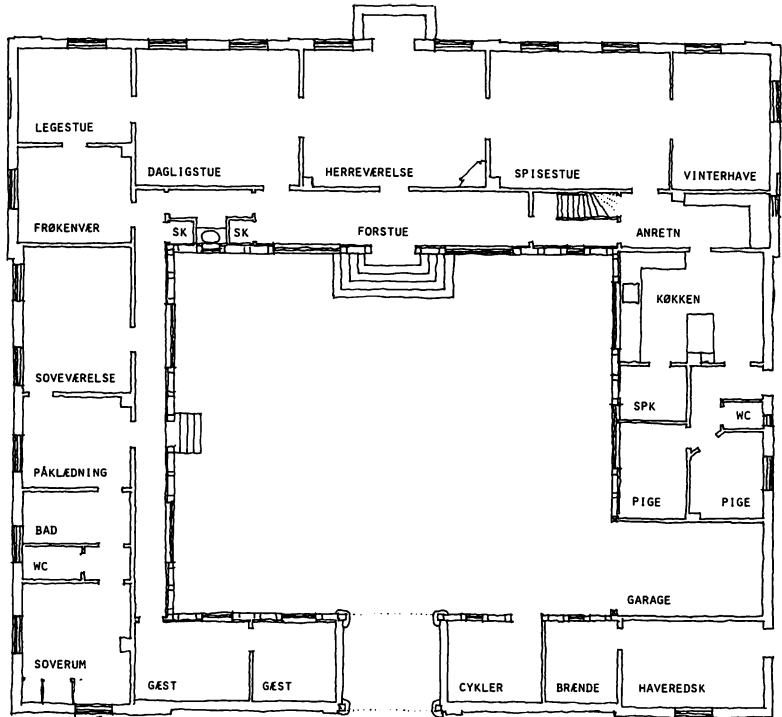
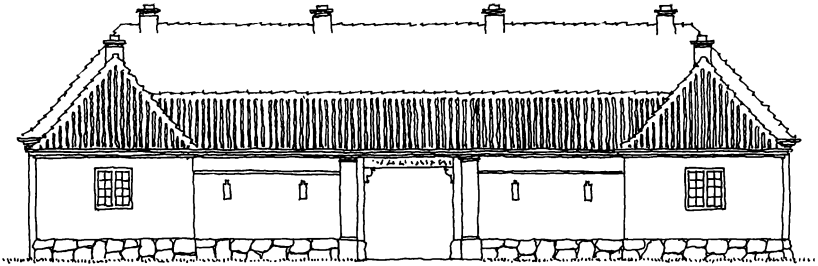
Billedet af et velhaverkvarter i anmarch suppleredes af en meget fornem villa, som byggedes af en matador fra krigsårene, konsul Goos, hvis kone var engelsk af fødsel. Hun fik gennemført en uangribelig engelsk landhusstil med alle de motiver, som man kunne finde hos Englands førende arkitekt i disse år, Edwin L. Lutyens, når hans landhuse blev gengivet i tidsskriftet *Country Life*, der også stod i reolen i danske arkitekthjem. Det var arkitekterne A. Preisler og E. Ambt, der stod for projekteringen på den meget store og maleriske grund på Caroline Amalievej. De var dygtige til at gennemføre opgaven, og hvis den ikke havde været så nærgående overfor Lutyens, ville man nok have taget hatten af for dem. Nu nøjes man med at lette på bowler'en, når man passerer stedet. Villaen, med navnet Borrebakken, udgør nu sammen med moderne tilbygninger plejehjemmet med samme navn.

Johan Speyer har haft tidlig føling med de nye tendenser. Den omstændighed, at han indenfor en periode på fem år skaffede sig tre diplomer i forbindelse med kommunal præmiering af nybyggeri, er et godt vidnesbyrd om hans kvaliteter.

Det tredje diplom skaffede han sig nemlig i 1919 for en stor villa på Gjølingsvej i Hellerup, som han havde projekteret året før. Det er en noget speciel villaløsning, for det er en firlænget ejendom med port mod vejen og en lukket gård. Anlægget genkalder den karakteristisk, som kommunens bedømmelsesudvalg knyttede til rektor Næsteds villa på Heslehøj Allé, nemlig at den repræsenterer en værdifuld blanding af engelske og danske arkitektur-idéer.

Den firlængede løsning møder man i engelske landhuse omkr. århundredskiftet, og hos danske arkitekter udløste det lidt af den beundring, man havde fået for vore gamle borge, Spøttrup, Rygård osv. Det afspejler sig også i den lukkede gårds bindingsværksmure og den næsten lukkede front med port mod vejen. Havefacaden havde derimod den taktfaste fagdeling og et midterparti med gavlfronton, som anslog den hjemlige tone, Speyer selv var nået frem til.

Der er et lidt overraskende moment i denne byggesag. Det er en kendsgerning, at Povl Baumann et par år tidligere havde opført et landsted for komponisten Hakon Schmedes ved Mikkeltorp mellem Rungsted og Nivå; det havde gjort lykke, og det var et anlæg, der lå meget tæt på Speyers løsning

Johan Speyer: Villa på Gjøringsvej, opført 1918 og præmieret af Gentofte Kommune. Huset har nogen påvirkning fra engelske landhuse, men også en del borgromantik af hjemlig karakter.

Festivitas på Borgevej, da Genforeningen blev fejret i 1920. I øverste række fra v. læge Carl Speyer og konsul Goos med hånden på den engelsk-fødte konsulindes skulder, t.v. for hende Speyers kone nr. 2. Foran hende i 3. række værten Johan Speyer, t.v. for ham arkitekt Fr. Kiørboe.

i Hellerup. Egentlig så tæt, at man godt kunne mistænke Speyer for at have lånt sig frem. Men Baumann, på sin side, havde hentet mange af sine idéer hos Baillie Scott, Lutyens og andre engelske arkitekter, og deres huse var hyppigt publiceret i *The Studio*. Tidsskrifter var fælles eje, og konsulinde Goos fik jo alle rimelige ønsker opfyldt på Borrebakken.

Den spendable og driftige arkitekt

Johan Speyer var flittig som arkitekt, men der var dunkle punkter i hans tilværelse. Skønt han udadtil var åben, charmerende og rask i replikken, værdsat af sine bygherrer og respekteret af sine håndværkere, som han kørte

strengt, havde han samtidig et vist talent for at forkludre sit hverdagsliv. Han var lidt forkælet i starten men hentede sig et nederlag med ejendommen i St.Kongensgade og mistede sin ikke ubetydelige fædrearv. De gode byggherrer lod ham dog ikke i stikken, selv om det mest blev til villabyggeri. Måske var det, trods alt, pengeforhold, der gennem årene hindrede ham i at finde en fornuftig balance i tilværelsen. Han var notorisk en dårlig økonom.

Det er allerede overraskende, at han bevarede sin ret beskedne stilling i Matrikeldirektoratet lige til sin pensionering i 1947. End mere, at det kunne lade sig gøre med den praksis, han fik opbygget, selv om hans arbejde i direktoratet var ret frit. Han havde faste pligter, men ikke fast kontortid. Projekteringen kunne han vel klare om aftenen, men han skulle tilse sine byggepladser og holde kontakt med sine bygherrer, der skaffede ham gode indtægter.

I perioder har han utvivlsomt været ret velhavende, for han fik ind imellem meget gode opgaver. Hans huse reklamerede for ham. Når han havde medbør, fik han sine skjorter syet hos Brdr. Andersen på Østergade. Han var lidt af en grandseigneur, men oplevede også perioder, hvor sokkerne måtte stoppes. Omgang med fagfæller havde han kun i ringe grad, selv om arkitekten Fr. Kiørboe stod ham nær. Men som arkitekt fulgte han godt med. Han udfoldede sig nok lykkeligst og bedst i årene omkring den 1. Verdenskrig og et godt stykke op i 20'erne. Han byggede en velformet villa for den senere chef for Matrikeldirektoratet og et par år senere nogle meget store villaer, en i Hellerup og en i Klampenborg. Den sidste nåede mange år senere en noget speciel berømmelse, idet den blev præmieret for sin gode vedligeholdelse og tidstypiske karakter.

De fleste af Speyers huse har et stærkt familiepræg. Men de er ikke alle lige uangribelige repræsentanter for den linie, han stod for. Han har også haft byggherrer, der stillede deres krav eller havde koner, der fik idéer. Når han skulle bygge for velhavere med prætentioner, skete det, at han hist og her vendte tilbage til barokprægede detaljer, som vandt bifald i de kredse. Det bør ikke forklejne ham, for det samme gjorde højt estimerede kolleger. Det afgørende var, at det blev gjort med kunstnerisk indlevelse. Man kan i hvert fald ikke forvente, at han skal projekttere ulastelig nyklassicisme på et tidspunkt, hvor den ikke havde vundet fodfæste.

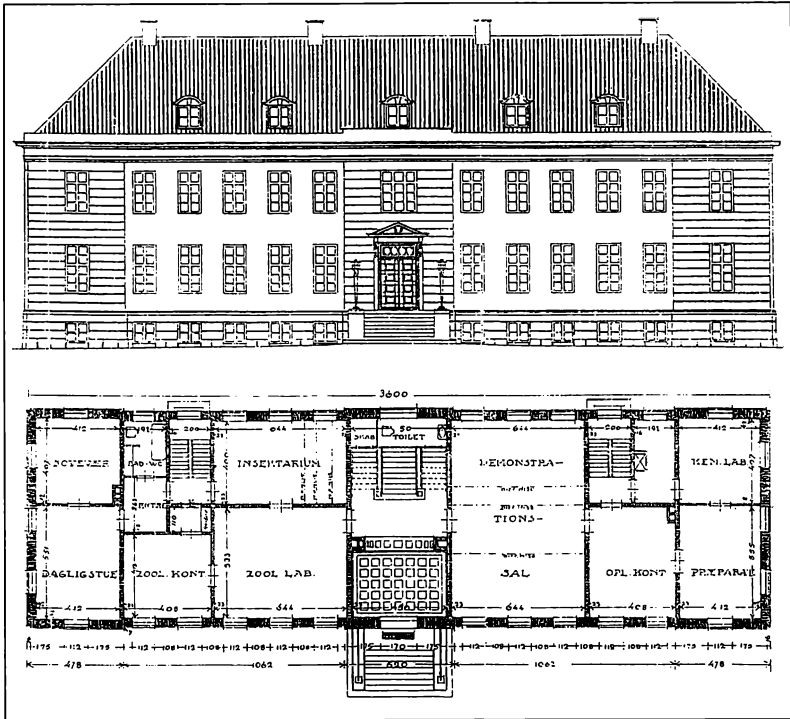
Facade med indgangsparti ved Statens Planteavls-Laboratorium.

Afklaret nyklassicisme

Det havde den i 1920, da han fik overdraget de to største byggeopgaver, der overhovedet blev ham til del. Det var Statens plantepatologiske Forsøgsstation og Statens Planteavls-Laboratorium fra 1920-23. Begge opgaver blev løst i en perfekt nyklassicisme, næsten for meget efter bogen.

Begge bygninger ligger i Lyngby, den første på en del af Sorgenfris gamle køkkenhave-areal, den anden lidt vest for Lottenborg Kro. De er opført af Landbrugsministeriet, som må have overdraget Speyer byggeriet. Man kan godt undre sig over, at en beskeden villaarkitekt uden navn, status eller berømmelse har kunnet tilrane sig opgaver af det format.

Uanset hvordan Speyers kandidatur er bragt frem, blev der i hvert fald ingen

Johan Speyer: Bygning for Statens Plantepatologiske Station, opført ved Lottenborg i Lyngby i 1920. Med dette arbejde og et lignende ved det nærliggende planteavlslaboratorium (1923) har Speyer udformet en, også i detaljerne, ulastelig nyklassicisme.

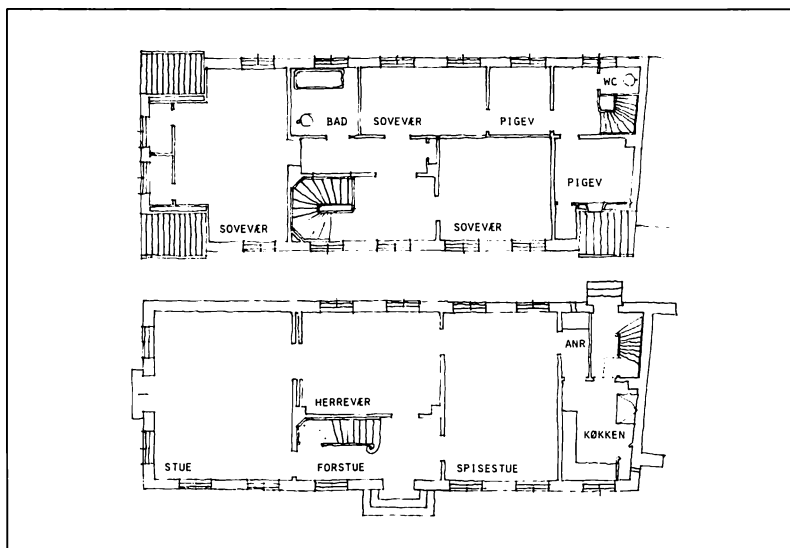
grund til at beklage, at han fik de to store opgaver. Med de nye signaler i dansk bygningskunst var det heller ikke overraskende, at løsningen skulle ikklædes nyklassicisme. Mere overraskende var det måske, at Speyer evnede at styre så stort et byggeri efter de relativt nye C. F. Hansen –inspirerede retningslinier i tiden – og vel at mærke på et tidligt stadium af udviklingen. Der var ikke så mange større anlæg af den trosbekendelse indenfor rækkevidde.

Edvard Thomsen havde i 1918 bygget et alderdomshjem i Gentofte, og hovedbygningen ligger i form og detaljer meget tæt på Speyers udformning. Poul Holsøe havde i 1919 bygget den Krogh'ske gård ved Marienlyst i

Helsingør, og den hørte også til familien. Men ellers er det svært at finde frem til bygninger, der er opført før 1920 og som havde udtalt lighed med Speyers. Efter 1920-22 vrimlede de frem, bl.a. i købstæderne.

Husene i Lyngby er uangribelig, aksefast nyklassicisme; vinduesrytme og proportionering kan ikke anfægtes. Trapper og dørpartier holder sig til opskriften fra C. F. Hansen, også i detaljer og profiler, gavlene er mønsterværdige i stilistisk præcision. Det er arkitektur, som ville have gjort lykke, hvis man dengang havde gengivet den i tidskriftet *Architekten*, men Speyer var vel ukendt eller persona non grata. Måske var han slet ikke interesseret i at publicere sine værker.

I midten af 20'erne havde Johan Speyer nogle arbejder for Lyngby-Taarbæk Kommune. De var af lidt mere beskeden art, men han slap fra dem med hæder. Han byggede således en sidefløj til Lykkens Gave på Fuglevadsvej. Den tjente som udvidelse af aldersdomshjemmet. På Odinsvej byggede han – også for kommunen – en nydelig lille ejendom med boliger for familier, der var ramt af bolignøden (1926, jfr. s. 128).

Johan Speyer: Ombygning og udvidelse af Frieboeshviles sidefløj. Plan 1:250.

For ejeren af Frieboeshvile ombyggede han sidebygningen og sammenbyggede den med det gamle hovedhus, og det slap han også godt fra. Det gjorde ejeren, ingeniør Chr. Frieboe Funch, derimod ikke. Han troede vist, at han fik gjort en god investering, men han måtte lade ejendommen gå på tvangsauktion og emigrerede selv til New Zealand. Frieboeshvile, der forlængst er fredet, blev overtaget af kommunen, og i Speyers sidefløj er nu indrettet den Byhistoriske Samlings kontorer og magasiner. Speyer havde andre arbejder i Lyngby, bl.a. udførte han adskillige arbejder for Hotel Lyngby. Først i 30'erne byggede han også en del for Københavns Amtsråd ved sygehuset på Jægersborgvej, der blev indrettet til tuberkulose-hospital med liggehaller o.lign.

Lidt krise og kummerlighed

Men netop i denne periode med gode opgaver og rundelige honorarer var han allerede langt inde i en personlig krise med bitre konsekvenser.

Johan Speyers første kone døde under den »spanske syge« i 1918. Der var fire børn i dette ægteskab, en søn og tre piger. Han giftede sig igen i 1920 og fik med sin nye kone to børn, men ægteskabet fik et ulykkeligt forløb. Børnene måtte betale prisen. Den ældste søn emigrerede 23 år gammel til Sydamerika, de to ældste piger kom hjemmefra – den ene i huset hos arkitekt Fr. Kiørboe – og den yngste af første ægteskab, Rut Speyer, voksede op hos familie i Århus. Hun valgte siden arkitektgerningen, hvor hun skabte sig et navn i ægteskabet med arkitekten E. Hartvig Rasmussen, og har endnu idag bevaret 60 års tilknytning til Lyngby.

Det mislykkede ægteskab med den anden kone var præget af strid og økonomiske uoverensstemmelser og endte da også med skilsmisse i 1925. Forklaringen på den vaklende økonomi kunne være, at Speyer har haft sin formue i Landmandsbanken, der gik ned i 1922. Det er en kendsgerning, at Speyer mistede sine penge først i 20'erne, men mistanken om, hvorvidt forklaringen skal søges i Landmandsbankens sammenbrud, bygger alene på, at der i bankstyrelsen sad en finansmatador, som han havde bygget villa for og havde gode relationer til. Krisen førte i hvert fald til et økonomisk sammenbrud, der tvang ham til at afhænde huset på Borgevej. Han flyttede hen i en lejlighed på Lyngby Torv, hvor han tilbragte nogle barske år med kun

ringe familiekontakt. Men han bevarede sin stilling i Matrikeldirektoratet og praktiserede som arkitekt i beskedent mål, når lejlighed bød sig.

I 1934 fandt han sig en ny ægtefælle – eller rettere sagt: han genfandt hende. Det var en gammel kærlighed, overretssagfører Ketil Carlsens kone fra Borgevej, som havde fastholdt sit ægteskab, til det yngste barn var fra hånden. Ved sit giftermål i 1934 med den tredje kone faldt Speyer til ro, lidt molesteret, måske, men i et harmonisk samliv. Han var i Sverige under besættelsen, men vendte hjem og blev pensioneret fra Matrikeldirektoratet i 1947. Han boede i de senere år på Meutegård ved Jægersborg Kaserne, lidt romantisk og dårligt vedligeholdt som han selv, men han var aktiv med små arkitektopgaver for gamle forbindelser til sin død i 1952.

Villabyernes og villaarkitekternes gennembrud

Der er en dybere sammenhæng mellem de første, beskedne huse i omegnens villaforstæder – Sorgenfrigård-kvarteret f.eks. – og det meste af en arkitekt-generation, der voksede op lige efter århundredskiftet – folk som Johan Speyer f.eks. De slog ingen brecher i den arkitektoniske udvikling, men de satte den i gang og holdt den vedlige.

Hvis man gennemgår protokollen over indsendte byggesager i Lyngby-Taarbæk Kommune for århundredets første ti-år, vil man finde, at listen over duelige arkitekter med godt gennemførte byggesager kun omfatter yderst få, der fik sikret sig en plads i arkitekturhistorien. Men deres fortjeneste var den, at de opretholdt en prisværdig standard. De kunne ikke undværes.

De fleste af disse arkitekter havde gået på Akademiet. Ikke alle fuldførte deres uddannelse, og det var i hvert fald ikke på Akademiet, at de dengang lærte noget om småhusbyggeri, for det fandtes ikke på datidens skema. De hentede deres skoling på private tegnestuer og i indbyrdes samvær. De fleste havnede i et eller andet privat eller offentligt ansættelsesforhold, men ingen af dem var så ringe kørende, at de ikke havde et spisebord, hvor man kunne tegne en villa. De fleste tegnede da også huse nu og da og klarede iøvrigt et utal af småsager med om- og tilbygninger, verandaer o.lign. De mest talentfulde markerede sig på Charlottenborg eller ved kommunal præmiering af villabyggeri.

Den brede bølge af småhuse og villaer var dengang noget nyt. Selv de mest farveløse arkitekter havde en nyttig og vigtig funktion som fødselshjælpere. Men de bedste af dem gik – lidt med urette – i glemmebogen.

Johan Speyer: Villa i Hellerup, opført i 1918 og nu anvendt som legationsvilla. Uanset hans Bedre Byggeskik-huse og hans senere nyklassicisme repræsenterer denne lidt barokprægede villa vist essensen af hans arkitektoniske kunnen.

Hans Erling Langkilde

Litteratur og henvisninger

Mogens Lebech: Frederiksbergs ældste villakvarterer. Frederiksberg gennem tiderne VI, 1955.
Knut Millech og Kay Fisker: Danske arkitekturstrømninger 1850-1950. 1951.

Lisbet Balslev Jørgensen: Enfamiliehuset. Danmarks arkitektur. 1979.

Keld de Fine Licht: En arbejderkoloni på Frederiksberg. 1977.

Illustreret Tidende, årg. 1862/63.

Nina Dahlmann Olsen: Den fri Architektforening. Architectura 10, 1988.

Axel H. Pedersen: Byggeriets retlige og økonomiske Organisation. 1946.

H. Green: Referat fra Statens Repræsentant i Bankkomiteen. 1908.

Hans Lyngby Jepsen: Storbedrageren Alberti. 1987.

Weilbachs Kunstnerleksikon, 2.udg. 1947-53.

J.A.C. Rastrup: Byggeforhold i Lyngby-Taarbæk Kommune efter 1870. Lyngby-Bogen 1935.

Jeppe Tønsberg: Frieboeshvile. 1984.

Fra Gjentofte Kommune. Med Tekst af Johannes Jørgensen. Udg. af Gjentofte Grundejer- og Borgerforening, Hellerup Grundejer- og Kommunalforening og Ordrup Kommunalforening. 1911. – Med skitser og salgsannoncer for grunde.

Utrykte kilder: Gjentofte Kommunes bygningsarkiv, Rådhuset, Chl. Lyngby-Taarbæk Kommunes bygningsarkiv, Rådhuset, Lyngby. Rigsarkivet: Kunstakademiets protokoller. Københavns Kommunes bygningsarkiv, Ottiliavej, Valby.

Væsentlige oplysninger, navnlig af personalhistorisk art, er velvilligst stillet til rådighed af arkitekt Rut Speyer, arkivar Jeppe Tønsberg og overmatrikelkontr. A. Vasehus Madsen.

s. 48: Søren Cock-Clausen: En lokalplan i Lyngby-Taarbæk Kommune. Om udstykningen i Skovridergårds-kvarteret. Arkitekten 1987 s.237.

s. 49: Jeppe Tønsberg: Arbejdernes Byggeforening »Frem« i Lyngby. Lyngby-Bogen 1980 s.120-56.

s. 55: Henvendelsen til stiftamtet fra de 30 håndværkere i Ordrup og Gjentofte om bygningsinspektørens praksis er gengivet i »Arkitekten« okt. 1896 s.15.

s. 56: Justitsminister Alberti havde længe før sit fald markeret sig som en af periodens største grundspekulanter i villabyerne nord for København. Han havde opkøbt en række gårde i Gjentofte Kommune og på Dyssegårdens jorder opført et teglværk med henblik på det kommende byggeri. Det blev først nedlagt i 1918.

s. 72: Præmiering af godt og smukt byggesæt i Gjentofte Kommune er omtalt i »Architekten« 1913-14, hvor Johan Speyers villa for rektor Næsted er gengivet s.189-90. Hans præmierede villa det følgende år er omtalt i »Architekten« 1914-15 s.149.

s. 80: Johan Speyers præmierede villa, Gjørtingsvej 11 i Hellerup, er gengivet i »Bygmesteren« 1920 s.82-83. Den er i dag radikalt ombygget og udvidet. Hans villa på Dyrehavevej 38 i Klampenborg er gengivet i »Huse i Gjentofte« s.78-79 (registrering af bevaringsværdige huse i Gjentofte).

E. Ambt og A. Preislers villa »Borgebakken« i Brede (Caroline Amalievej) for konsul Goos er gengivet i »Architekten« 1917-18 s.165-68.

Johan Speyer udstillede på Charlottenborgs forårsudstilling i 1914, rektor Næsteds villa, og i 1916, dyrlæge Tobiasens villa i Frederikssund.

Henning Bro

KOMMUNAL BOLIGPOLITIK OG BOLIGBYGGERI I LYNGBY-TAARBÆK 1890-1930

Inden for de sidste 10 år har Lyngby-Bogen bragt flere artikler om sider af den økonomiske, politiske og bebyggelsesmæssige udvikling i kommunen efter 1. Verdenskrig. Sidst Henning Grelles om arbejderbevægelsen, der udkom i anledning af den socialdemokratiske partiforenings 100 års jubilæum i 1988.

I forlængelse heraf søger nærværende artikel at analysere udviklingen i kommunens boligpolitik før og efter Socialdemokratiets magtovertagelse i 1913. Hovedvægten lægges på »provinsbyen« Lyngby og den politik kommunen og indirekte staten førte over for arbejderklassens og andre ligestillede socialgruppers boligforhold. Navnlig det offentliges rolle på boligmarkedet har haft særlig interesse. Det har ligeledes været et mål, at få belyst Socialdemokratiets boligpolitiske program og hvorledes partiet prægede udformningen af boligpolitikken i kommunen efter systemskiftet i 1913.

Tidsmæssigt ligger tyngdepunktet i artiklen på perioden 1913 til 1930, men for at belyse nydannelserne i Socialdemokratiets boligpolitik trækkes også udviklingslinjer op med hensyn til kommunens økonomiske, bebyggelsesmæssige og boligpolitiske udvikling før 1913. Bebyggelsesudviklingen og boligpolitikken i 30'erne og 40'erne – hvor kommunen gradvis forvandlede til en beboelsesforstad til København – behandles kun oversigtsmæssigt.

I artikler i Lyngby-Bogen i 1935 og i 1988 har hhv. kommuneingeniør J.A.C. Rastrup og arkivar Henning Grelle berørt nogle af ovenstående temaer, men denne artikels problemstilling har ikke tidligere været gjort til genstand for en samlet behandling.

Artiklens hovedafsnit bygger derfor udelukkende på trykt og utrykt kilde-

Henning Bro, f. 1953, adjunkt, cand. mag., Nykøbing F. Tidligere arkivar ved Rigsarkivet og Det grønlandske Landsarkiv.

materiale. »Rigsdagstidende« er blevet inddraget til belysning af boligpolitikken på statsplan og Statistisk Departements publikationer til en undersøgelse af udviklingen på boligmarkedet. Da departementets undersøgelser frem til 1930 fortrinsvis omfatter boligforholdene i København og provinsbyerne, har det i nogle tilfælde været nødvendigt at supplere behandlingen af udviklingen i Lyngby-Taarbæk med nogle af de udviklingstendenser, der kendes fra Københavns Kommune. Til dette formål har også »Københavns Borgerrepræsentanters Forhandlinger« været inddraget. Hovedkilderne til boligpolitikens udformning i Lyngby-Taarbæk har i det væsentligste været sognerådets forhandlingsprotokoller og byggesager fra rådhusarkivet i Lyngby samt det omfattende materiale af boligstøttesager, der findes i arkivet efter Indenrigsministeriets boligafdeling. Dette arkiv opbevares i Rigsarkivet.

Industrialisering og byvækst

Frem til midten af 1600-tallet var det krongodsrige Nordsjælland præget af få og forholdsvis små købstadsdannelse. Etableringen af de merkantilistiske fabriksanlæg ved de kraftgivende vandløb og de nye slotte og landsteder for kongelige, adelige og det københavnske storborgerskab ændrede billedet gradvist i 1600- og 1700-tallet.

»Provinsbyen« Lyngby

Bøndernes relativt store købekraft og Mølleåindustrierne førte sammen med den høje koncentration af landsteder til, at landsbyen Lyngby fra midten af 1700-tallet og frem til 1850'erne efterhånden fik et købstadsmæssigt præg. Med udgangspunkt i den oprindelige landsby (Bondebyen) havde en sammenhængende bebyggelse bredt sig fra Lyngby Mølle ned langs Hovedgaden til omkring den nuværende Toftebæksvej. Byens centrum med postkontor og kro lå nu omkring kirken.

Fra 1850 og frem til 1890 fortsatte byvæksten langs Hovedgaden og efter Nordbanens indvielse i 1863 også mod stationen ud ad det første stykke af Jernbanevej og Bagsværdvej. Selv om Lyngby som en række andre danske byer i 1800-tallet aldrig fik formel købstadsstatus, havde den første byvækst og de tidlige byfunktioner skabt grundlaget for, at byen i den sidste halvdel af

1800-tallet udviklede sig til Nordre Birks handelscenter. Industrien spillede dog en mindre rolle i Lyngbys erhvervsudvikling før 1890.

Lyngbys industrialisering

I løbet af 90'erne og frem til 1. Verdenskrig oplevede Lyngby sin hidtil kraftigste befolkningsvækst. Indbyggertallet voksede med 3.235, en fordobling i forhold til 1890. Stillingen som centrum for oplandshandelen i det nordkøbenhavnske område blev udbygget, men industrien var dog nu den vigtigste faktor bag væksten. Perioden fra 1890 til 1920'erne betegner således det egentlige industrielle gennembrud i Lyngby. Antallet af industriarbejdspladser voksede fra 28 til 832 – svarende til 40% af arbejdsstyrken i 1916 – og Lyngby blev som mange provinsbyer dermed forvandlet til et dynamisk arbejder- og industribyfund, der videreudviklede sig igennem 20'erne.

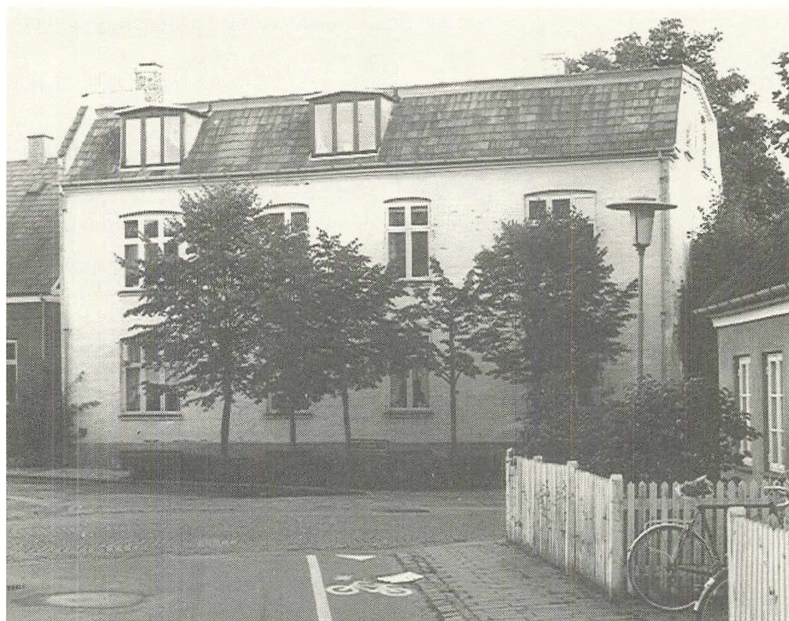
De nye industrier omfattede både små virksomheder med en stærkt specialiseret produktion og meget store og mekaniserede fabriksanlæg. En række af industrierne producerede fortrinsvis til et landsdækkende marked. 4 af de 6 store virksomheder havde hovedkontor i København, og en var flyttet ud. Den kraftige udbygning og industrialisering i Københavns Kommune havde tvunget grundpriseme og efterspørgslen på arbejdskraft i vejret, og i det i forvejen bebyggede Lyngby kunne ekspanderende københavnske industrier finde billigere byggegrunde, de nødvendige byfunktioner samt arbejdskraft, jernbaneforbindelse og rent og friskt vand, som var nødvendigt for en del af produktionerne.¹⁾

Boligbyggeriet før 1913

I modsætning til København og de større provinsbyer opstod der ikke i Lyngby store arbejder- og industrikvarterer med fleretages lejekaserner og baghusbebyggelse blandet med industribyggeri. Men selv om arbejderbefolkningen boede mere spredt i Lyngby, dominerede den dog bestemte bydele og bebyggelsestyper i byen, og var i overvejende grad henvist til privat udlejnings- og spekulationsbyggeri.

Privat spekulationsbyggeri

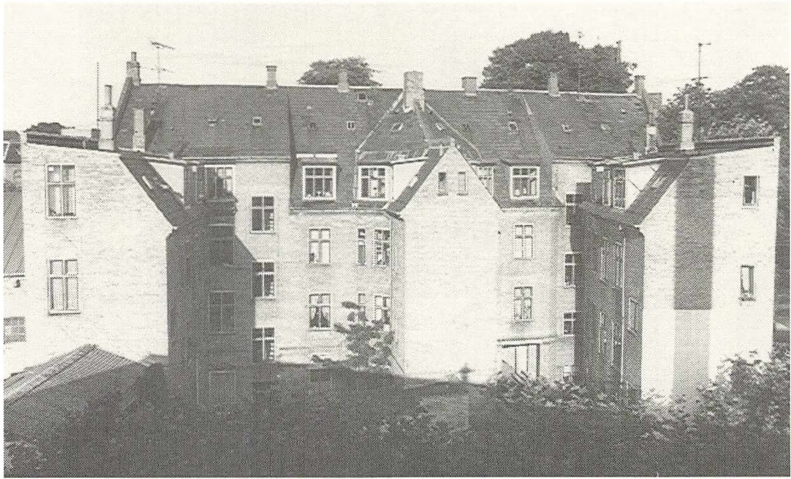
Mens Bondebyen op til midten af 1800-tallet udelukkende fungerede som

Op til 1914 omdannedes en stor del af Bondebyens gamle landbrugsbebyggelse til arbejderboliger. I nogle tilfælde byggedes her også nyt, som f.eks. den private udlejningsejendom Asylgade 6 fra 1896. Bygherren var enkefru Mathilde Jensen, der var datter af købmand Carl Ebert og enke efter købmand Carl Jensen. Husets navn er »Carls Minde«, og det er et eksempel på, hvordan arkitekt A.Thejll både har tegnet huset og senere godkendt det som bygningsinspektør (jfr. side 55). Foto 1990.

Byhistorisk Samling

landsby, og var beboet af landbrugere – bønder og husmænd – blev bydelen frem mod 1920 i stigende grad omdannet til et arbejderkvarter. Omkring 1916 udgjorde arbejderbefolkningen således over 70% af beboerne i Bondebyen. I første omgang flyttede arbejderne ind i Bondebyens småhuse, der i reglen havde to lejligheder, og var opført af bindingsværk med lerklining eller soltørrede sten. Med det stigende befolkningstal der fulgte med det industrielle gennembrud fra 1890'erne, forøgedes efterspørgselspresset på boligmarkedet, og skabte derved grundlaget for, at ejerne i stigende grad udnyttede Bondebyens eksisterende bebyggelse til beboelse. Husene blev nu opdelt i flere lejligheder, og lader, længer og udhuse fra de tidligere udflyttede gårde omdannedes til arbejderboliger. I lighed med København og landets øvrige industribyer var også Lyngbys oprindelige bykerne blevet stærkt forslummet. Mange

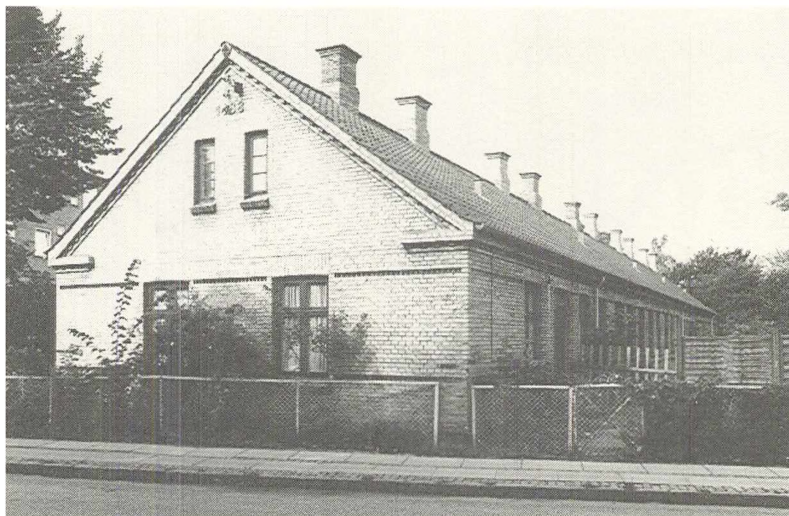

Lyngby Hovedgade 26, privat beboelsejendom opført af købmand Emil Bugge i 1903 med J. E. Gnudtzmann som arkitekt. Navnlig i Hovedgadens nordlige del var bebyggelsen tæt og bestod af 2-3 etagers beboelsejendomme med forretninger og i nogle tilfælde også bag- og sidehuse. Foto 1990. Byhistorisk Samling

lejligheder havde ikke indlagt vand, lys og gas, var på 10-25 m² og stærkt overbefolkede. I 1901 var befolkningstallet i Bondebyen nået op på 1.164.

I de bydele der var opstået uden for Bondebyen, koncentrerede arbejderbefolkningen sig særlig til etagebyggeriet i Hovedgaden og på den nordligste del af Jernbanevej, Boulevarden og den østlige del af Bagsværdvej samt i mindre grad til Engelsborg-kvarteret og området omkring Nørgårdsvej. Mens sammenhængende etagehuse med 2-3 beboelseslag og få baghuse fra ca. 1890 til 1910 prægede byggeriet på de centrale dele af Bagsværdvej og Jernbanevej, var byggeriet langt mere blandet i Hovedgaden med hensyn til alder, anvendelse og bebyggelsesmåde. Hovedgaden var byens handelsstrøg, og i baggårdene var der flere steder håndværksvirksomheder og mindre industrier. De sammenhængende husrækker havde forskellig udformning. Nogle steder forekom mindre 1-2 etages huse og større etagehuse, andre steder baghuse og egentlige lejekaserner som bl.a. Hollandshus på den sydligste del af Hovedgaden. Navnlig i Hovedgadens nordligste ende var bebyggelsen tæt og højere, og her forekom også den stærkeste koncentration af baghusbyggeri.

Lyngby Bys Arbejderboliger, Gammel Bagsværdvej 8, opførtes i 1888 af cand. theol. Emil Jensen og bestod af en beboelselænge. I liberalismens guldalder var borgerskabets filantropiske byggeri ofte arbejderklassens eneste alternativ til det private spekulationsbyggeri. Foto 1990.

Byhistorisk Samling

I den østlige bebyggelse på den sydligere del af Hovedgaden og i Engelsborgkvarteret var byggeriet opstået henholdsvis mellem 1890'erne og 1910 og fra ca. 1900 til omkring 1930, og bestod fortrinsvis af småhuse med haver. Arbejderbefolkningen udgjorde også her en betydelig del af beboerne blandet op med små selvstændige og forskellige mellemlagsgrupper.

Foreningsbyggeri

Ud over det private udlejningsbyggeri var der i Lyngby før 1913 i mindre omfang arbejderlejligheder i velgørende foreningers bebyggelser og i byggeforeningen »Frem«. Som reaktion mod de elendige boligforhold i Bondebyen tog cand. theol. Emil Jensen i 1888 initiativ til det filantropiske byggeri »Lyngby Bys Arbejderboliger«, der senere i 90'erne efterfulgtes af lignende bebyggelser som »Ny Aldersly«, alle placeret på Bagsværdvej. Af tilsvarende bebyggelser kan nævnes mødre hjemmet oprettet af »Foreningen til Hjælp for ulykkeligt stillede Mødre« og »Fængsels Hjælps Kvinde hjem«.

På linje med den selvhjælpsbaserede Arbejdernes Byggeforening i København tog den borgerlige Lyngby Arbejderforening i 1875 skridt til oprettelse af en byggekasse, hvor medlemmerne bl.a. kunne spare op til en bolig. Planen var at opføre 100 boliger, men den blev aldrig til noget. Først med »Frem« i 1899 blev den første egentlige byggeforening i Lyngby en realitet. Byggeforeningen opstod samtidig med en række helt tilsvarende foreninger i København og i mange provinsbyer. Allerede i 1887 gennemførtes som Socialdemokratiets første lovgivningsinitiativ en statslåneordning med henblik på byggeforeninger. Loven blev udvidet og fornyet i 1898, 1904 og 1912, og anvendtes næsten udelukkende til delvis finansiering af disse små kooperative byggeforeninger, der fortrinsvis bestod af håndværkere og arbejdere. Foreningerne, der ud fra en almindelig antagelse blev til på et fælles socialdemokratisk initiativ, købte byggegrundene og opførte og administrerede bebyggelserne under solidarisk ansvar. Når lånene var afviklet, opløstes foreningerne, og beboerne fik skøde på husene.

»Frem« fik aldrig del i statslånene, og selv om sognerådet stillede sig positivt over for foreningen, foretog det sig intet. Finansieringen måtte derfor ske ad de sædvanlige kanaler. Foreningen opførte i alt 25 dobbelthuse med 2 lejligheder i hvert. Lejlighederne havde indlagt gas, adgang til have, 2 værelser og et rum på 1. sal, der ofte blev udlejet. Boligstandarden var følgelig langt bedre end i det almindelige udlejningsbyggeri, men huslejen dobbelt så høj, hvilket på forhånd udelukkede den dårligst stillede del af arbejderklassen.

Da Lyngby skønnedes at have en tilstrækkelig stor boligmasse i det private udlejningsbyggeri, igangsatte industrivirksomhederne ikke et større byggeri af fabriksboliger. Dog opførte Lyngby Glasværk allerede i 1873 boliger for virksomhedens arbejdere på Boulevarden 1, og i 1896 kom fabrikant V. O. Eyermands boligbygning på Hovedgaden 106. I området ved det nuværende Lyngby Stadion planlagde Dansk Gardin og Textil Fabrik i 1913 en større bebyggelse af fabriksboliger på 34 dobbelthuse. Ved byggeri i 1913 og 1917 blev dog kun 5 af disse huse opført, Lundtoftevej 47-57 og Hyldehavevej 1.

Selv om der var store forskelle, var arbejdernes boligforhold i forhold til København i det store hele bedre i Lyngby. Lønningerne lå på samme niveau som i Hovedstaden, mens huslejerne var lavere i Lyngby. Boligbyggeriet var

Arbejdernes Byggeforening »Frem« omkring 1950. »Frem« blev Lyngbys eneste kooperative byggeforening før 1914. I København og en række provinsbyer opstod lignende små foreninger i tiden før 1. Verdenskrig. Byhistorisk Samling

desuden højest på 3-4 etager, mindre tæt og i de fleste tilfælde uden baggårdsbebyggelser. I mange tilfælde boede arbejderne i småhuse med haver. Sammenlignet med boligforholdene i byer med en tilsvarende størrelse synes arbejderne i Lyngby dog ikke at have været væsentligt bedre stillet. I forhold til København var det lavere grundpriser og dermed mindre intensivt byggeri, der var til arbejdernes fordel i Lyngby, og ikke en anden boligpolitisk linje i sognerådet, snarere tværtimod. ²⁾

Liberalistisk boligpolitik

Før 1901 havde Højre regeringsmagten, herefter Venstre frem til 1913. Lige på nær de helt store bysamfund, hvor Socialdemokratiet og radikale venstrekræfter tidligt gjorde sig gældende, domineredes kommunalpolitikken i byerne af Højre og på landet af Venstre.

Boligmarkedet

Selv om der fra 1890'erne gennemførtes nogle sociale reformer, fulgte regeringspolitikken og de fleste kommuner før 1. Verdenskrig derfor i vid udstrækning liberalistiske grundsætninger på såvel det socialpolitiske og økonomiske område som i bolig- og bebyggelsespolitikken. Situationen var ikke anderledes i det Højre-styrede sogneråd i Lyngby. Boligbyggeriet blev helt overladt til private bygherrer og spekulanter. På nær enkelte begrænsede statslåneordninger til byggeforeninger greb det offentlige ikke ind i boligproduktionen og de frie markedskræfter på boligmarkedet. Den stærke boligefterspørgsel og de stigende huslejer der fulgte med indvandringen og industrialbølgen omkring århundredskiftet fik således frit spil. Skulle der skaffes særligt billige og gode boliger for arbejderbefolkningen, kunne det ske via velgørende byggeri eller byggeforeninger, hvis initiativet var der. En kommunal opgave var det under ingen omstændigheder.

Byudvikling

Reguleringen af byggeriets udformning og byudviklingen var ligeledes før 1. Verdenskrig styret af en særdeles liberal synsvinkel. Det blev overladt til de private bygherrer at skaffe sig byggegrunde hos bønder og andre jordejere samt at foretage udstykning, kloakering og planlægning af byggeriet. Sognerådet foretog ingen egentlig byplanlægning, og styrede kun byggeriet inden for bygningsvedtægtens minimumsrammer. Fra 1864 til 1878 var lovgrundlaget udelukkende lov om brandpoliti og efter 1876 lov om tilvejebringelse af bygningsvedtægter for landdistrikter, ifølge hvilken Lyngby i 1878 fik sin første bygningsvedtægt, der siden flere gange blev revideret. Bygningsvedtægten sigtede primært mod at hindre brandfare og uheldige bygningskonstruktioner og sanitære forhold, og nedsatte en bygningskommission til at føre tilsyn. I hovedsagen tog bygningsvedtægten i højere grad hensyn til bygherrerne end lejerne og en ordnet og hensigtsmæssig bebyggelse. Der fandtes således ikke forbud mod beboelse i kældre og lader, og med hensyn til bygningsafstand var vedtægterne så vide, at de ikke kunne forhindre baghusbyggeri og fabriksanlæg tæt ved beboelse. Trods den store byggefrihed kritiserede sognerådet og bygherrerne bygningskommissionen for at føre et for nidkært tilsyn og for streng bødegivning ved overtrædelser.³⁾

Arbejderbevægelse og boligpolitik før 1913

Virksomhedernes udbygning, det offentliges manglende interesse for den sociale elendighed og tilbagevendende økonomiske kriser medførte, at arbejderne i 1870'erne begyndte at tage kampen op. Frem til 1914 blev den danske arbejderbevægelse organiseret i en faglig, politisk og kooperativ del.

Organisering og reformkrav

København havde den største arbejderbefolkning, og her begyndte de første fagforeninger og socialdemokratiske organisationer for alvor at dukke op i 70'erne og 80'erne. I Lyngby havde Højre fra starten kredsens folketingsmandat og flertallet i sognerådet, og stod i kraft af de borgerlige arbejderforeninger stærkt. 70'ernes og 80'ernes tilløb til dannelse af en afdeling af Internationale og senere faglige og socialdemokratiske foreninger blev derfor meget begrænsede i Lyngbyområdet.

Arbejderbevægelsens faglige og politiske organisationer bredte sig i 80'erne og 90'erne hurtigt videre til provinsbyerne. Der opstod fagforbund og i 1898 De samvirkende Fagforbund (DsF, senere LO) som fællesorganisation for hele landet. Industribølgen i Lyngby førte i 90'erne og frem til 1. Verdenskrig til en fuldstændig svækkelse af de borgerlige arbejderforeninger og arbejderbevægelsens gennembrud. Omkring 1890 dannedes den socialdemokratiske forening i Lyngby, og i løbet af 90'erne skete der en solid faglig organisering af arbejderne i Lyngby. I lighed med det øvrige Danmark anvendte Lyngbys fagforeninger i starten strejkevåbenet for at opnå bedre løn- og arbejdsforhold, bl.a. strejkede arbejderne på Sukkerraffinaderiet i 1896 for at få overenskomst og anerkendelse af deres fagforening. Med hovedaftalen i 1899 blev DsF og Dansk Arbejdsgiverforening enige om de grundlæggende regler for arbejdsmarkedet og om med regelmæssige mellemrum at indgå overenskomstforhandlinger. Staten supplerede senere med normer for løsning af konflikter mellem parterne. Via arbejdskampene, de senere forhandlinger og aftaler fik fagforeningerne i 90'erne og op til 1914 lønnen presset op og arbejdstiden ned fra ca. 11 timer til 8-9 timer.

Socialdemokratiets politiske mål var at opnå flertal i Rigsdagen og kommunalbestyrelserne og danne regering for ad demokratisk vej at ændre sam-

fundet i arbejderklassens interesse. Endemålet var et socialistisk samfund, men partiet sigtede dog mest på de konkrete og kortsigtede reformer. Disse ville forbedre uddannelsesmulighederne for de brede masser og opbygge et socialt system, der gav bidrag til syge, fattige, gamle og arbejdsløse. Staten skulle regulere den kapitalistiske økonomi, og efter partiets opfattelse burde det offentlige forbedre sygehusvæsenet og overtage en lang række opgaver: trafik, energiforsyning m.v.

I løbet af 80'erne og op mod 1914 kom der stadig flere socialdemokrater ind i Rigsdagen. Fra 1890 kastede Socialdemokratiet sig også ud i kampen om at vinde Lyngby-kredsen. Venstre havde ikke fodfæste i Lyngbyområdet, og det blev derfor et rent opgør med Højre. I 1901 fik Socialdemokratiet for første gang mandatet, men måtte i perioder overlade det til Højre, indtil kredsen omkring 1. Verdenskrig blev sikker socialdemokratisk. Samme år overtog Venstre regeringsmagten, men allerede fra 1905 brød Socialdemokratiet samarbejdet med Venstre, og arbejdede herefter sammen med Det radikale Venstre, der ligeledes gik ind for større lighed i samfundet. Før 1913 havde Socialdemokratiet dog en mere indirekte indflydelse på landspolitisk plan. De borgerlige regeringer frygtede, at arbejder- og underklassens nød og utilfredshed ville føre til en styrkelse af Socialdemokratiet, og gennemførte derfor i 90'erne og frem mod 1913 nogle sociale reformer.

Som følge af den store arbejderbefolkning stod Socialdemokratiet kommunalpolitisk hurtigt stærkere i København og de større provinsbyer end på landsplan. Med indførelsen af lige og almindelig valgret til kommunerne blev Socialdemokratiet snart den største partigruppe i Hovedstaden og de større provinsbyer. I Lyngby havde Socialdemokratiet i 1900 og 1906 fået indvalgt hhv. 4 og 6 i sognerådet, og igangsatte nu en hård kamp for at opnå flertallet i det 13 mand store råd. Som i de øvrige industribyer, hvor Socialdemokratiet snart forventede at få flertallet, agiterede partiet for »kommunesocialisme«, der ville indebære en hurtigere gennemførelse af en del af de konkrete programpunkter på lokalt plan. Målet var at etablere flere offentlige værker og arbejder og forbedre den offentlige folkeskoleundervisning og socialforsorgen mere end hvad der på grund af den politiske magtstilling i Rigsdagen kunne gennemføres på landspolitisk plan. Navnlig i København og i nogle af de store byer hvor Socialdemokratiet sammen med de Radikale hurtigt sikrede

sig flertallet, gennemførtes allerede inden 1. Verdenskrig en del af kommunesocialismens mål, men i Lyngby skulle der et politisk systemskifte til. Et systemskifte som Højre ihærdigt forsøgte at forhindre gennem skrækkampagner om store skatteforhøjelser.

Reformistisk boligpolitik

Et af de punkter der havde en central placering i Socialdemokratiets målsætning, agitation og konkrete politiske udspil før 1. Verdenskrig var byarbejderenes boligforhold. Ifølge partiet var den uheldige boligsituation en følge af den kapitalistiske produktionsmåde og den manglende offentlige styring, der for det helt dominerende private boligbyggeri betød overbebyggelse, opskruede huslejer og et planløst byggeri med hyppige kriser og boligmangel.

Som på andre sociale områder mente partiet, at foreninger som bl.a. »Frem« baseret på hjælp til selvhjælp ikke ville løse boligspørgsmålet. Erfaringerne viste, at foreningsbyggeriet kun formåede at dække en ringe del af boligbehovet, og at der i mange tilfælde kom til at bo få arbejdere i dette byggeri. Først de store og mere socialt prægede boligforeninger fra omkring 1912 som f.eks. de Københavnske Arbejdernes Andelsboligforening og Arbejdernes Kooperative Byggeforening betragtede Socialdemokratiet som et effektivt alternativ til det private spekulationsbyggeri. I disse foreninger var spekulationsmulighederne i værdistigningerne ved selveje begrænsede, og deres større kapitaler kunne med støtte fra det offentlige fremskaffe rimelige arbejderboliger i et langt større omfang end de ældre foreninger.

I stedet for hjælp til selvhjælp pegede Socialdemokratiet som på andre sociale og økonomiske områder på offentlig intervention til løsning af arbejderklassens boligproblemer.

Hovedkravet i partiets boligpolitik var fra begyndelsen, at kommunerne selv gik ind og byggede arbejderboliger. Kommunerne rådede i mange byer, dog ikke i Lyngby, over et stort antal grunde, og da de samtidig ikke behøvede at kalkulere med et overskud, ville de kunne bygge arbejderboliger med en bedre boligstandard og til lavere huslejer end i det private byggeri. Mens partiets ideelle mål var, at kommunerne skulle udkonkurrere den dårligste del af det private boligbyggeri, betonedes partiet i sin konkrete boligpolitik, at det kommunale byggeri skulle koncentreres til perioder med boligmangel og altså

optræde som en stabilisator på boligmarkedet. Endelig krævede partiet en langt stærkere offentlig styring af byudviklingen gennem store kommunale jordkøb, strengere bygningsbestemmelser og detaljerede bebyggelsesplaner.

Efter at Socialdemokratiet i 1884 var blevet repræsenteret i Rigsdagen, og med den stigende indflydelse på kommunalpolitikken i København og de større provinsbyer, forsøgte partiet at få gennemført forskellige offentlige indgreb overfor det private byggeri, men koncentrerede sig navnlig om at få igangsat et kommunalt byggeri. Partiet kalkulerede i 1886 og under bolig-manglen omkring århundredskiftet med, at der mange steder var realpolitiske chancer for et kommunalt boligbyggeri. Trods det stadige fald i lejlighedsudbudet fastholdt kommunerne imidlertid den traditionelle liberalistiske politik over for det private boligmarked. Det gjaldt ikke blot Højre og Venstre, men også de Radikale, der ellers var Socialdemokratiets nære samarbejdspartner. Modstanden skyldtes partiernes frygt for den konkurrence, et kommunalt byggeri ville påføre det private boligmarked.

Skønt Socialdemokratiet fik gennemført en boligstøttelovgivning, der gav mulighed for statslån til kommunalt boligbyggeri, fik lovgivningen på grund af kommunernes modstand et andet og af partiet ikke ønsket sigte. Det blev således udelukkende byggeforeningerne, der optrådte som låntagere til statslånene, og alt i alt fik lånene en beskeden betydning for det samlede byggeri. ⁴⁾

Boligmangelårene, 1914-1920'erne

Gennemførelsen af en større del af det socialdemokratiske program krævede såvel et systemskifte i kommunerne og på regeringsplan som økonomiske kriser, der kunne pege på nødvendigheden af stat og kommunes mere centrale rolle i samfundet. Begge forudsætninger opfyldtes i perioden fra 1914 og frem til 2. Verdenskrig, hvor en stigende offentlig samfundsstyring gennemførtes. Mens det offentlige skatteindtægter før 1914 udgjorde ca. 8-9% af bruttofaktoringkomsten, voksede denne andel i løbet af 20'erne til 14-15%. ⁵⁾

1. Verdenskrig og boligmangel

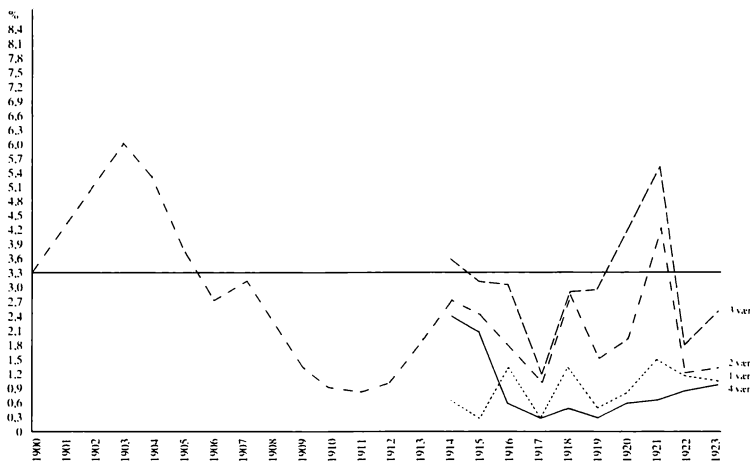
Selv om trenden i samfundsudviklingen i mellemkrigstiden peger på en fortsat mekanisering og afvandring i landbruget og en øget industrialisering, er

	1 værelses		2 værelses		3 værelses		4 værelses	
	antal	lejeledighed	antal	lejeledighed	antal	lejeledighed	antal	lejeledighed
1911	575	4,20%	1378	2,50%	521	1,10%	322	1,60%
1912	450	3,30%	617	1,10%	234	0,90%	324	1,10%
1913	260	1,90%	513	0,90%	347	1,30%	172	0,70%
1914	267	2,00%	610	1,10%	668	2,40%	149	1,70%
1915	238	1,80%	489	0,80%	194	0,40%	171	0,80%
1916	127	0,90%	147	0,20%	81	0,30%	11	0,05%
1917	28	0,20%	11	0,02%	9	0,03%	2	0,01%
1918	6	0,04%	8	0,01%	17	0,05%	2	0,01%
1919	0	0,00%	2	0,00%	13	0,04%	0	0,00%
1920	2	0,01%	1	0,00%	5	0,01%	6	0,02%
1921	14	0,10%	35	0,05%	9	0,02%	4	0,01%
1922	27	0,20%	27	0,04%	21	0,06%	14	0,06%
1923	30	0,20%	54	0,07%	30	0,08%	21	0,09%
1924	61	0,40%	179	0,20%	111	0,30%	62	0,20%
1925	77	0,50%	323	0,40%	587	1,50%	215	0,70%
1926	95	0,60%	471	0,60%	1044	2,60%	171	0,60%
1927								
1928	89	0,60%	263	0,30%	283	0,60%	70	0,30%
1929	80	0,50%	215	0,20%	219	0,50%	62	0,20%
1930	132	0,90%	297	0,40%	215	0,50%	142	0,50%

Anm. Lejeledighed: procentandel af ledige lejligheder i forhold til den samlede mængde lejligheder. ⁷⁾

perioden i lige så høj grad præget af forskellige økonomiske kriser. Fra 1914 til et godt stykke ind i 20'erne var det I. Verdenskrig og dens følgevirkninger, der var årsag til problemerne. Til trods for at Danmark kunne holde sig udenfor stormagtskonflikterne, blev landet alligevel ramt af krigen. I det øvrige Europa blev økonomien omstillet til krigsproduktion. For at hindre at vigtige varer skulle falde i fjendens hænder, indførte de fleste krigsførende lande samtidig omfattende udførselsforbud. Det danske landbrug kom hurtigt til at mangle de gødningsstoffer og komprodukter, det var nødvendigt at importere. Selv om dette medførte et kraftigt fald i landbrugsproduktionen, sikrede landbruget sig alligevel store indtægter i perioden. Efterspørgslen og priserne på landbrugsvarer var høje både herhjemme og i det krigshærgede Europa. Den del af industrien der forarbejdede de danske landbrugsvarer eller kunne forøge

Figur 1. tilvækst af nye 1-4 værelses lejligheder i Københavns Kommune, 1914-1923.

Den gennemsnitlige årlige lejlighedstilvækst for 1-4 værelses lejligheder 1870-1914: 3,3 (indtegnet).

eksporten af bestemte færdigvarer, sørgede for at industriens produktion og indtjening blev stærkt udvidet fra 1914 til 1920. 6)

Den øvrige del af industrien mærkede de negative virkninger af krigen. Der var mangel på råstoffer og brændsel, som skulle importeres. Mens landbruget og dele af industrien tjente styrkende med penge, måtte andre virksomheder nedsætte produktionen eller lukke. Arbejder- og mellemklassen blev hårdt ramt. Arbejdsløsheden steg pludselig, og manglen på levnedsmidler, brændsel og færdigvarer fik priserne til at stige kraftigt.

På boligmarkedet viste problemerne sig i form af omfattende mangel på navnlig smålejligheder – 1-3 værelses (tabel 1). Lejeledigheden i København og provinsbyerne faldt hurtigt under den kritiske grænse på 2% af boligmassen, der i samtiden blev anset for et tilfredsstillende boligudbud. Med 20 husvilde familier ved april flyttedag i 1917 meldte Lyngby-Taarbæk Sogneråd for første gang om udbredt boligmangel i byen, og i de følgende krigsår lå antallet af husvilde på omkring 10-25 familier. På intet tidspunkt så sognerådet sig i stand til at anbringe disse familier i lejligheder i det eksisterende private byggeri, der var fuldt besat. 8)

	1913-14	1914-15	1915-16	1916-17	1917-18	1918-19	1919-20	1920-21	1921-22	1922-23	1923-24
Familier	162	143	164	549	491	1093	1274	1496	1111	620	691
Personer	732	594	798	2552	2271	4708	4299	5340	4083	2580	2742

Ved krigens afslutning var antallet af husvilde familier og personer i København vokset til henholdsvis 1.093 og 4.708 (tabel 2). Her som i andre byer førte boligøden til en kraftigere udnyttelse af boligmassen og stigende huslejer. Andelen af overbefolkede 2-værelses lejligheder og 2-værelses med logerende steg således fra 1916 til 1921 fra henholdsvis 17,9% og 5,7% til 19,5% og 7,8% – samme procentandele var i 1901 26,8% og 7,8%. Mens de københavnske huslejer fra 1901 til 1911 var stagnerende eller kun svagt stigende, steg lejerne for 1-3 værelses lejligheder frem til 1920 med 62%, 56% og 51% i forhold til 1911-niveauet. Med en samtidig stigning i leveomkostningerne fra 1914 til 1918 på 85% og et reallønsfald på 15%, har huslejestigningerne været en tung byrde for arbejderklassen og de lavere funktionærgrupper. Omvendt kunne husejerne i det ældre byggeri ikke alene notere stigende lejeindtægter, men også en forøgelse af ejendomsværdierne. Antallet af ejendomshandler i København steg, og mens salgssummerne fra 1913 til 1917 i gennemsnit lå på 30 mill. kr. pr. år, var salgssummen for 1917-1918 forøget til 121 mill. kr. Kapitaliseringen af lejestigningerne var i fuld gang. ¹⁰⁾

Bag krigsårenes boligmangel lå dels en ophedning af boligbyggeriet i årene før krigen, dels de særlige økonomiske forhold der herskede under krigen. Som følge af industriølgen og befolkningsforøgelsen fra 1890'erne oplevede Lyngby såvel som København som andre større provinsbyer en kraftig stigning i boligproduktionen frem til de første år efter århundredskiftet (fig. 1). Mens det gennemsnitlige antal årligt behandlede byggesager i bygningskommissionen i Lyngby-Taarbæk fra 1890 til 1895 lå på ca. 20, steg sagsantallet fra 1895 til 1900 til 60 og fra 1900 til 1905 igen til 80 for at kulminere i 1907 med 100 sager. Omkring 1904-1907 havde boligproduktionen i de fleste byer nået en overgrænse med et rigeligt boligudbud, stagnerende huslejer og stigende materialepriser og finansieringsudgifter til følge. For at skabe ligevægt på boligmarkedet og igen stigende huslejer reducerede de private

Tabel 3 Byggeomkostninger og leveomkostninger, 1914-1931, index. 1914 = 100.

¹³⁾	Byggeomkostninger pr. m ² for 2-3 værelses lejligheder i København	Byggeomkostning for husmandssted, 10 ha	Leveomkostninger
1914	100	100	100
1915	130		116
1916	165		136
1917	192		155
1918	219		182
1919	280	312	211
1920	337	365	262
1921	256	256	237
1922	194	215	194
1923	205	232	204
1924	218	242	214
1925	218	231	217
1926	182	199	184
1927	175	187	176
1928	167	180	176
1929	167	177	173
1930	162	181	165
1931	162	177	154

bygherrer derfor boligbyggeriet betydeligt. Antallet af byggesager i Lyngby-Taarbæk faldt således fra maximumsniveaet i 1907 til 60 sager fra 1909 til 1915. Sammen med det stigende befolkningstal i Lyngby frem til 1911, var der allerede inden krigsudbrudet sket et betydeligt indhug i udbudet af smålejligheder. ¹²⁾

Krigskonjunkturerne forstærkede imidlertid den boligmangel og opbremsning i boligbyggeriet, der var under opsejling i årene før krigen. De svigtende leverancer af råvarer til det danske byggeri skabte prisstigninger på de vigtigste byggematerialer. Hertil føjede sig kraftige stigninger i lønniveaet i byggeriet som følge af periodens inflatoriske tendens. Samtidige oplevedes vanskeligheder og fordyrelser i byggeriets finansiering. Renterne for de kortfristede byggelån var jævnt stigende og lå langt over førkrigsniveauet. For byggeriets efterfølgende prioritetsbelåning skete dels en forøgelse af

forrentningen dels et fald i kurserne for de obligationer prioritetslånene primært udbetaltes i. Hertil kom at kredit- og hypoteksforeningerne ved belåning i 1. og 2. prioritet ofte dækkede en langt mindre del af totalomkostningerne ved byggeriet end før krigen. De stigende byggeomkostninger og vanskeligere finansieringsforhold ledte fra 1914 til en meget betydelig fordyrelse af boligbyggeriet (tabel 3). Inden for femårsperioden fra 1914 til 1919 forøgedes byggeudgiften pr. m² for en almindelig ejendom med 2-3 værelses lejligheder således med 180%, en stigningstakt der lå langt over levnedsmiddelpriserne. ¹⁴⁾

Boligbyggeriets fordyrelse fik indvirkning på boligproduktionen. Fra 1914 indskrænkedes og i visse år standsedes det private boligbyggeri i de fleste byer i Danmark. I København faldt boligbyggeriet påny drastisk fra 1914 til 1917, og kun gennem kommunalt boligbyggeri og offentlige subsidier til det øvrige byggeri lykkedes det efter 1917 at opretholde en boligproduktion. Selv om antallet af byggesager i Lyngby-Taarbæk voksede efter 1915, dækker disse stigninger fortrinsvis villa- og sommerhusbyggeriet for den mere velstående del af befolkningen, der nød godt af periodens prisstigninger. Af smålejligheder byggedes der derimod ikke meget, og sammen med en befolkningsforøgelse der lå over det københavnske gennemsnit, blev byens boligmangel som nævnt for alvor akut. ¹⁵⁾

20'ernes boligmangel

Verdenskrigens ophør førte imidlertid ikke til en lettelse af de økonomiske problemer og bolignøden, snarere tværtimod. Faldet i lejeledigheden og stigningen i antal husvilde fortsatte. I 1920 var der praktisk taget ingen ledige lejligheder i København, og 1.496 familier svarende til 5.340 personer var husvilde. Situationen bedredes kun langsomt gennem 20'erne, hvor lejeledigheden højst kom op på 0,5% for smålejligheder, og flere tusinde fortsat var husvilde. Set i forhold til byens størrelse har bolignøden i Lyngby ikke været meget forskellig fra Københavns. Selv om sognerådet sjældent sætter tal på disse indikatorer for bolignød i Lyngby-Taarbæk, klages der fra 1917 og i det meste af 20'erne ved de talrige sognerådsforhandlinger om boligspørgsmålet over udbredt boligmangel, husvildhed og arbejdsløshed i byggefagene. I gennemsnit kan husvildheden i Lyngby-Taarbæk i løbet af 20'erne dog med

usikkerhed ansættes til 20 familier pr. år. Husvildheden synes mindst i 1925 med 10 familier og størst året efter med hhv. 42 og 232 husvilde familier og personer, hvilket svarede til ca. 3% af Lyngbys befolkning eller 1,7% af hele kommunens folketal. I København nåede antallet af husvilde i selv de værste år kun lige 1,0% af den samlede befolkning. ¹⁶⁾

Følges boligmanglens virkninger i 20'erne, er det tydeligt, at huslejerne både i København og Lyngby-Taarbæk fra 1919 og gennem 20'erne igen udsattes for betydelige stigninger (tabel 4). Set i forhold til basisåret 1919 steg huslejerne for 1-4 værelses lejligheder i begge kommuner med mellem 46% og 79% frem til 1930, mens leveomkostningerne og årsfortjenesten for arbejdere med udsving udviste en faldende tendens i samme periode. Bemærkelsesværdigt er det også, at stigningerne i huslejerne var stærkere i Lyngby-Taarbæk end i København i slutningen af 20'erne. Tallene antyder en gradvis udjævning af huslejeforskellene mellem Lyngby-Taarbæk og København som følge af et større efterspørgselspres på de før billigere 3-4 værelses lejligheder i Lyngby. Først i de sidste år af 20'erne og i begyndelsen af 30'erne lindredes bolignøden efterhånden, men lejeledigheden nåede aldrig op på de magiske 2%. I 1930 lå lejeledigheden for 1-3 værelses lejligheder i København på 0,5-0,9% og i Lyngby-Taarbæk på 1,4% og 1,5% for de 2-3 værelses lejligheder og 3,9% for de mindre eftertragtede 1 værelses lejligheder. Bag disse procenttal skjules dog, at der i Lyngby-Taarbæk kun var henholdsvis 6, 11 og 11 1-3 værelses lejligheder ledige i 1930. ¹⁸⁾

Baggrunden for den fortsatte boligmangel i årene efter 1. Verdenskrig og i det meste af 20'erne skal søges i dels en række forhold omkring boligproduktionen, dels udviklingen i efterspørgslen på småboliger.

Selv om boligproduktionen kom i gang igen efter den kraftige opbremsning i 1917, er det karakteristisk, at den før 1926-1927 var særdeles svingende, og f.eks. i København ikke nåede i nærheden af den gennemsnitlige årlige tilvækst på 3,3%, som man kendte fra perioden fra 1870 til 1914. På nær en meget kraftig vækst i 1921 svingede den årlige tilvækst af nye 1-4 værelses lejligheder i København fra 1918 til 1922 mellem 0,5% og 2,8%. Frem til 1926-1927 forøgedes boligproduktionen en smule, men i hovedstaden kun med en gennemsnitlig årlig tilvækst for nye 1-3 værelses lejligheder på 2,4%. I hele perioden fra 1916 til 1927 spillede det private byggeri desuden en

**Tabel 4. Gennemsnitlige årlige huslejer for 1-4 værelses lejligheder
i Lyngby-Taarbæk og Københavns kommuner.
Index for arbejderes årsfortjeneste og leveomkostninger. 1919-1930, 1919 = 100.**

	Årlig husleje																Gennemsnitlig årsfortjeneste for arbejdere (index)	Leveomkostninger (index)
	Lyngby-Taarbæk Kommune								Københavns Kommune									
	1 værelses		2 værelses		3 værelses		4 værelses		1 værelses		2 værelses		3 værelses		4 værelses			
	leje	index	leje	index	leje	index	leje	index	leje	index	leje	index	leje	index	leje	index		
1919	160	100	26	100	368	100	513	100	148	100	303	100	431	100	551	100	100	100
1920	158	99	257	98	391	106	544	106	182	122	341	112	488	113	601	109	123	124
1921	171	106	271	103	409	111	560	109	195	131	367	121	524	121	650	117	119	112
1922	173	108	272	104	453	123	584	114	202	136	383	126	556	129	686	124	92	93
1923	184	115	311	119	478	130	632	123	203	137	399	131	583	135	726	131	89	97
1924	180	113	306	117	482	131	788	154	215	138	411	136	595	138	738	134	94	101
1925	201	125	325	124	536	145	727	142	232	156	422	139	603	141	744	135	99	103
1926	195	121	345	131	532	144	729	143	228	154	427	140	629	145	764	138	89	103
1927	230	143	378	144	558	152	795	155	-	-	-	-	-	-	-	-	84	83
1928	217	137	378	144	601	163	781	153	241	162	443	146	643	149	784	142	84	83
1929	167	167	409	156	651	177	831	162	244	164	448	147	646	150	795	144	85	82
1930	260	163	426	163	657	179	870	169	264	178	459	151	653	151	804	146	87	78

Anm: Leje angivet i kr. pr. år.

17)

begrænset rolle i produktionen af smålejligheder. Af nyindrettede 1-3 værelses lejligheder i København var mindre end en fjerdedel opført af private bygherrer, og i Lyngby udgjorde det private byggeri fra 1917 til 1930 kun ca. 50% af den samlede produktion af 2 værelses lejligheder. Da en væsentlig del af dette private byggeri samtidig var kommunalt og statsligt understøttet, siger det sig selv, at boligmanglen ville have fået helt uoverskuelige konsekvenser, hvis boligproduktionen var blevet overladt helt til det private initiativ ¹⁹⁾.

Først efter 1927 og frem til begyndelsen af 30'erne gik boligproduktionen igen ind i en kraftigere vækstperiode. I denne periode lå den årlige tilvækst af nye 1-3 værelses lejligheder i København på over 10%, og det private byggeri indtog igen den ledende rolle med en andel på over 60% af produktionen af nye 1-4 værelses lejligheder. Produktionen af smålejligheder i Lyngby oplevede i samme periode vækst. ²⁰⁾

Skal man trænge ind til årsagerne til den begrænsede produktion af smålejligheder og navnlig den private byggekaptals tilbagetrukne rolle i årene frem til slutningen af 20'erne, er det nødvendigt at se nærmere på byggeriets omkostninger samt finansierings- og indtægtsforhold.

Af tabel 3 fremgår, at Verdenskrigens afslutning ikke førte til det ventede store fald i byggeomkostningerne. Genopbygningen i Europa og mulighederne for igen at få fyldt varelagrene op på de danske markeder medførte en kraftig samfundsmæssig efterspørgsel lige efter krigen. I kølvandet af dette efterkrigsboom fulgte nye investeringer, inflation og fra 1918 til 1920 påny stigende byggeomkostninger. I 1921 og 1922 faldt byggeomkostningerne dog noget for igen at stige til 1925, men lå som følge af prisophedningen før 1920 igennem hele perioden fortsat langt over 1914-niveauet og stadig et stykke over udviklingen i forbrugerpriseme. Ikke alene det høje men også svingende prisniveau i byggesektoren har generet de private investeringer i boligbyggeriet og manet til forsigtighed. Kapital investeret i nyt boligbyggeri amortiseredes over en lang årrække, mens kapital investeret i andre erhverv udløstes så hurtigt, at kapitalen var frigjort før et eventuelt prisfald nedsatte den investerede kapitals værdi. ²¹⁾

Til byggeriets høje omkostningsniveau føjede sig i den første halvdel af 20'erne en svag kreditsituation, der bl.a. var en følge af Landmandsbankkrakket og økonomisk usikkerhed under den såkaldte fredskrise fra 1921 til 1923. Nationalbankens diskonto forøgedes fra 1918 til 1925 fra 5.00% til 6.49%.

	Hele kommunen		Byen Lyngby		Årlige tilvækst i København i procent
	Personer	Årlige tilvækst i procent	Personer	Årlige tilvækst i procent	
1860	3977		1751		
1870	4296	0,8	1732	- 0,1	
1880	4823	1,2	2099	1,9	2,6
1890	5416	1,2	2556	2,0	2,9
1901	7734	3,3	3701	3,4	1,4
1906	8605	2,2	4329	3,2	3,2
1911	9317	1,6	5240	3,9	1,7
1916	10895	3,2	5791	2,1	1,8
1921	12168	2,8	6530	2,5	2,1
1925	13880	2,8	7385	2,6	1,0
1930	15312	2,0	8724	3,6	0,9

De private indlån i pengeinstitutionerne var faldende, obligationsmarkedet oplevede kursfald og udlånsrenten var fortsat stigende. Med så høje byggeomkostninger og forsigtige finansieringsforhold har den private byggespekulation holdt sig tilbage, når arbejdernes reallønsfald i 20'erne og konkurrencen fra det huslejeregulerede ældre byggeri samtidig satte en grænse for hvor højt lejerne i nybyggeriet kunne sættes. Som følge af den gennemførte huslejeregulering var lejestigningerne frem til 1925 bremset i den ældre boligmasse (fra før 1914). De private bygherrer frygtede derfor, at de billigere lejligheder i det langt større ældre boligbyggeri ville presse lejerne i nybyggeriet ned, måske ned under det der skulle udredes for at forrente og frigøre den investerede kapital. ²²⁾

Ud over de problemer, der knyttede sig til navnlig den private boligproduktion, skal bolig manglen i Lyngby og de fleste danske byer også ses på baggrund af en voksende bolig efterspørgsel. En stor del af dette efterspørgselspres var forbundet med en stigende indvandring til og dermed et forøget befolkningstal i de fleste industribyer. Selv om det gennem de mange husmandsudstyknings efter 1919 lykkedes at udvide arbejdsstyrken på landet, var landbruget langtfra i stand til at beskæftige sit eget fødselsoverskud. Før krigen hvor det samme var tilfældet, tog udvandringen navnlig til USA hvert

år 4-5.000 af de ca. 10.000 bortvandrende fra landbruget. Men med den amerikanske regerings stærke opbremsning af indvandringen i 20'erne blev det nu i højere grad de danske byerhverv, som måtte optage landbrugets overskudsbefolkning. Igennem 20'erne afleverede landbruget ca. 125.000 som sit bidrag til byernes samlede vækst i arbejdsstyrken på 175.000. ²³⁾

Igennem hele perioden fra 1916 til 1930 oplevede Lyngbyen befolkningstilvækst, der lå over den københavnske (tabel 5). Selv om tilvæksten ikke fik samme omfang som før krigen, var den jævnt stigende igennem 20'erne, og kom i slutningen af 20'erne op i nærheden af niveauet under den store tilvækstperiode fra 1901 til 1911. En del af befolkningsførgølsen kan ses i lyset af vandringen fra land til by. På trods af at Lyngbys industrier generedes af den øgede konkurrence fra udlandet efter krigen og fredskrisen i begyndelsen af 20'erne, fik byen efter 1914 flere nye arbejdspladser og virksomheder inden for handel og industri, f.eks. Lyac, Frobenius' Orgelbyggeri, Lyngby Tømmerhandel, Dansk Poseindustri, Johs. Fogs Tømmerhandel.

Men Lyngbys befolkningstilvækst kan også tilskrives tilflytning fra København som følge af dels den store boligmangel i Hovedstaden, dels den begyndende omdannelse til beboelsesforstad. I 1930 havde således 20% af byens befolkning arbejde i København. Selv om denne befolkningsgruppe i stigende grad bestod af embedsmænd og funktionærer, viser erfaringerne fra andre københavnske forstæder, at arbejdere og lavere funktionærer i starten spillede en betydelig rolle på dette område. Netop disse socialklasser efterspurgte de billige smålejligheder i forstæderne, eller prøvede lykken som husejere. ²⁵⁾

Ud over befolkningstilvæksten pegede en af Statistisk Departements undersøgelser på, at den stigende boligmangel fremkaldtes af en ændring i befolkningens boligbehov. En ændring der ikke blev modsvaret af en tilsvarende boligproduktion. Som det fremgår af tabel 6 og 7 var stigningen i antal gifte og forhenværende gifte langt større end væksten i befolkningstallet. Idet man i undersøgelsen på grundlag af den statistiske teori satte et ægtepars boligbehov til 1 lejlighed, en forhenværende gifts til 3/4 og en ugift over 25 år til 1/3 lejlighed, viste undersøgelsen en stigning i boligbehovet, der ikke alene var langt større end stigningen i befolkningstallet, men også stigningen i antallet af nye lejligheder. På grundlag heraf skulle den reelle boligmangel være kraftigt stigende før 1925 og først aftagende med den store produktion af smålejligheder i slutningen af 20'erne. At husvildheden aldrig fik dette

	1911	1916	1921	1925	1930	Tilvækst i %			
						1911	1921	1911	
						-21	-30	-30	
Samlet Folketal	584089	637453	700610	731496	771168	19,9	10,1	32,0	
Ægtepar	102900	113800	132000	146500	156800	27,3	19,7	52,4	
Forhenvæ-	Antal	44000	49700	54600	61200	70200	24,1	28,6	59,5
rende gifte	»Lejlighedsbehov«	33000	37300	41000	45900	52600	-	-	-
Ugifte over	Antal	82000	92300	99800	96400	106700	21,7	6,9	30,1
25 år	»Lejlighedsbehov«	28200	31700	34300	33200	36600	-	-	-
Samlet »Lejlighedsbehov«	164100	182800	207300	225600	246000	25,7	19,2	49,9	
Antal eksisterende Lejligheder	164100	176300	191000	210500	236000	16,4	23,6	43,8	
Antal »manglende« Lejligheder	-	6500	16300	15100	10000	-	-	-	

	1911	1921	1930	Tilvækst i %			
				1911	1921	1911	
				-21	-30	-30	
Samlet Folketal	550328	710256	787742	29,1	10,9	43,1	
Ægtepar	97500	133000	159000	36,4	19,5	63,1	
Forhenvæ-	Antal	34600	45200	54500	30,6	20,6	57,5
rende gifte	»Lejlighedsbehov«	26000	33900	40900	-	-	-
Ugifte over	Antal	53300	70700	78500	32,6	11,0	47,3
25 år	»Lejlighedsbehov«	18400	24400	27100	-	-	-
Samlet »Lejlighedsbehov«	141900	191300	227000	34,8	18,7	60,0	
Antal eksisterende Lejligheder	141900	177000	217900	24,7	23,1	53,6	
Antal »manglende« Lejligheder	-	14300	9100	-	-	-	

omfang, skyldes det stigende antal logerende og den forøgede sammenflytning under bolig-mangelårene. I 1930 blev stadig henholdsvis 6% og 0,4% af lejlighederne i Lyngby betegnet som overbefolkede og stærkt overbefolkede. Dette var mere end i de fleste andre af Københavns forstadskommuner og ikke langt fra de københavnske procenttal på henholdsvis 7,3% og 0,5%.²⁷⁾

Boligpolitikken bryder med liberalismen

Med de økonomiske krisetilstande, der herskede under og i årene efter 1. Verdenskrig, var grundlaget skabt for et mere gennemgribende brud med liberalismen. At bruddet blev så omfattende hang sammen med en ændring i de politiske magtforhold dels i kommunalpolitikken i en række byer dels på landspolitisk plan. Utilfredsheden i arbejder- og mellemklassen havde givet Socialdemokratiet øget vind i sejlene efter 1914. Efterhånden blev Socialdemokratiet det største parti i Folketinget, og stod sammen med Det radikale Venstre frem med kravet om store sociale reformer og en statslig styring af den kapitalistiske økonomis problemer. De borgerlige partier troede fortsat principielt på den liberalistiske idé om, at økonomien kunne klare sig selv uden offentlige indgreb og omfattende reformer på det sociale område. Fra 1913 til 1920 havde Det radikale Venstre regeringsmagten med Socialdemokratiet som støtteparti. Socialdemokratiets formand Th. Stauning blev endog i en længere periode optaget i regeringen, fra 1916 til 1918 som kontrolminister og fra 1918 til 1920 som socialminister. ²⁸⁾

Boligstøttelovene 1916-1922

Efter en hård valgkamp vandt Socialdemokratiet med 7 mandater ud af 13 i 1913 flertallet i Lyngby-Taarbæk Sogneråd, og Johan Wilmann blev sognerådsformand. Lyngby var dermed sammen med enkelte andre byer som f.eks. arbejderbyen Nakskov en af de første kommuner med rent socialdemokratisk bystyre. I 1917 fik partiet flertallet i Københavns Borgerrepræsentation samt i nogle af de øvrige storbyer, og i løbet af 20'erne skyllede den røde bølge over de fleste industribyer i landet. ²⁹⁾

Med den ændrede politiske situation gennemførtes nu offentlige indgreb i samfundsøkonomien, der var langt mere omfattende end hidtil. For at forbedre beskæftigelsen blev der igangsat offentlige arbejder og givet støtte til nye virksomhedstyper. Som et resultat af et mangeårigt pres fra landarbejderne gennemførtes de tidligere omtalte husmandsudstyknings. Over for de problemer der fulgte med vareknapheden, fastsatte staten maximalpriser og rationering på korn, kul og vigtige levnedsmidler. Flere varegrupper blev konfiskeret af staten og solgt videre til forbrugerne. For at sikre en tilstrækkelig og billig

levnedsmiddel- og brændselsforsyning gav staten og en del kommuner direkte madpenge til de dårligst stillede. I lighed med en række andre bykommuner oprettede Lyngby-Taarbæk Sogneråd skolebespisning og et folkekøkken. På trods af protester fra de handlende over konkurrence fra det offentlige indkøbte kommunen fødevarer, brændsel og lys, og fordelte det til billige priser. På det sociale område gennemførtes desuden flere vidtrækkende indgreb. Målet var en generel forbedring af det sociale system til modvirkning af de problemer, der fulgte med krigen. Statens og kommunernes støtte til arbejdsløshedskasserne, hjælpekaserner og dyrtidshjælpen blev sat op. I mange kommuner blev der opført alderdomshjem, børneinstitutioner og skoler. I Lyngby udvidedes skolen, og skoletandpleje og realklasser blev gennemført.³⁰⁾

Forudsætningen for den omfattende offentlige regulering i samfundet hang nøje sammen med det retslige og økonomiske grundlag lovgivningen skabte. På det boligpolitiske område gik lovgivningen i tre retninger. Den fra 1916 gennemførte huslejeregulering skulle sikre lejerne i det ældre byggeri mod urimelige huslejestigninger som følge af boligmanglen. For at sikre den eksisterende boligmasse og en mere intens udnyttelse af den gennemførtes samtidig love vedr. forbud mod nedrivning og sammenlægning af lejligheder samt frihed til fremlejning og optagelse af logerende. Det tredje og mest gennembrydende lovgivningsområde omfattede statslig boligstøtte, og sigtede primært mod at lette byggeriets finansiering og dermed huslejerne i nybyggeriet. Med denne lovgivning forsøgte staten direkte at påvirke boligmarkedet ved at igangsætte og stimulere kommunernes, boligforeningernes og privates boligproduktion.

Fra 1917 til 1920 bestod boligstøttelovene af såvel låne- som tilskudsordninger. Statslåneordningerne til foreningsbyggeriet tog udgangspunkt i tidligere lovgivning, men indeholdt i forhold hertil væsentlige forbedringer. Lånesummerne for 1917/1918 og 1918/1919 sattes samlet til 3,5 mill. kr. eller 1 3/4 mill. kr. pr. år, og for 1919/1920 til 7,5 mill. kr., mens lånesummen i den tidligere lovgivning var på 1/2 mill. kr. pr. år. Statslånene skulle anbringes i de pågældende byggerier i 2. prioritet, og kunne dermed få en langt større og mere hensigtsmæssig anvendelse end de tidligere ordninger, hvor lån skulle anbringes i 1. prioritet. 2. prioriteter var ofte langt mindre og betydeligt vanskeligere at besætte ad privat vej. Statslånene kunne ved 2. prioritetsbe-

sættelse derved anbringes i langt flere byggerier og lette finansieringen yderligere. Den årlige forrentning på 4% og en afdragsfri periode på 5 år var desuden under renten på 5 1/2-7% og vilkårene i almindelige 2. prioritetslån. Endelig udbetaltes statslånene kontant, og var dermed ikke behæftet med kurstab.

Statslåneordningernes andet led var en nydannelse og stillede 5 mill. kr. til rådighed for kommunalt boligbyggeri med samme gunstige prioritering og forrentningsforhold som for boligforeningernes vedkommende. Det bevilgede blev dog hurtigt opbrugt, og udvidedes ikke før 1920. Dog etablerede staten den kommunale lånekasse, hvorigennem staten garanterede for lån fra private pengeinstitutioner til kommunerne. En væsentlig del af periodens kommunale boligbyggeri blev finansieret ad den vej.

De fortsat stigende byggeomkostninger nødvendiggjorde allerede fra 1918 direkte statstilskud til kommunernes og boligforeningernes byggeri. Hertil blev givet henholdsvis 24% og 15% i statstilskud. Fra november 1919 kunne private få op til 10% i tilskud. Tilskudene beregnedes i forhold til de pågældende byggeriers totalomkostninger, og kunne ligesom statslånene kun gives til byggeri af boliger til den mindrebemidlede del af befolkningen. Sideløbende med statstilskudene skulle kommunerne yde tilsvarende tilskud.

Politisk havde Socialdemokratiet siden 1880'erne forgæves forsøgt at få gennemført huslejeregulering og statsstøtte til kommunalt og foreningsbaseret byggeri. I de første år efter starten af det radikale-socialdemokratiske regeringsamarbejde i 1913 var den radikale regering dog ikke umiddelbart villig til at give efter for støttepartiets boligpolitiske krav og dermed opgive sine liberale grundsætninger om et privat og ureguleret boligmarked. Boligmanglens skærpelse efter 1916 førte imidlertid til en markant ændring af den radikale stilling. Partiet kunne nu acceptere midlertidig huslejeregulering og for en kortere periode kommunal boligproduktion og offentlig støtte til det øvrige byggeri. Vejen var dermed banet for en del af Socialdemokratiets tankegods, og partiet kom til at spille en afgørende rolle ved fastlæggelsen af boligpolitikken før 1920. I 1916 tog partiet initiativ til nedsættelse af en boligkommission, og i 1918 til forslaget om tilskudsordningerne. Socialdemokratiet var desuden centralt placeret i de indledende forhandlinger med regeringen bag de boligpolitiske tiltag, og fra 1918 fik Stauning netop bolig-

området under sit ministerområde. Såvel i Rigsdags- og udvalgsdebatteerne som i de interne forhandlinger med regeringen søgte Socialdemokratiet at presse regeringen til yderligere indrømmelser, særlig med hensyn til tilskudsordningerne, som partiet ønskede forhøjet til 50% og kun koncentreret til kommunernes og boligforeningernes byggeri. Så langt kunne regeringen ikke gå, og henviste til, at dette byggeri dermed ville blive konkurrenceforvridende i forhold til den private byggespekulation. Venstres og de Konservatives flertal i Landstinget lagde samtidig en grænse for alt for vidtgående socialdemokratiske ideer. De to partier var stadig varme fortalere for det fri initiativ på boligmarkedet, men stemte dog i mange tilfælde for de mere afbalancerede boligpolitiske forslag regeringen kom frem med i Landstinget. Boligmanglens fremskredne stadium og frygten for at sætte sig uden for en vis indflydelse på den socialdemokratisk støttede regeringspolitik var afgørende.

Statsboligfonden

Selv om der fra 1920 til 1929 for det meste var borgerlige Venstre-regeringer, og disse satte sig som hovedmål at afvikle den tidligere reguleringspolitik, lykkedes det aldrig at vende tilbage til det mere liberalistiske samfund, man kendte fra før krigen. Offentlige indgreb var blevet en nødvendig del af samfundsudviklingen, og den første socialdemokratiske regering (1924-26) forsøgte da også af al kraft at opretholde en del af politikken fra 1914 -1920. Endelig var det afgørende, at Socialdemokratiet kunne fastholde og udbygge magten i en række bykommuner, og her videreudvikle reformarbejdet.³¹⁾

Boligpolitikken var et af de områder, hvor Venstre-regeringernes afviklingspolitik langtfra lykkedes. Politisk havde regeringen i kraft af flertallet i Rigsdagen mulighed for at gennemtvinge en total afvikling, men erkendelsen af de vanskelige finansieringsforhold og boligmanglens fortsatte eksistens betingede opretholdelsen af en del elementer fra den tidligere boligpolitik.

Selv om huslejereguleringen langsomt udhuledes, er det karakteristisk, at den fortsatte i hovedstaden, og først helt afvikledes i 1925 for provinsens vedkommende. Med hensyn til boligstøttelovene var det endda fra 1920 til 1922 nødvendigt med en række udvidelser. Boliglovene fra 1920-1922 indeholdt således stadig tilskudsordningerne, dog med den udvidelse, at der nu kunne ydes henholdsvis 20% og 15% tilskud til boligforeningerne og private.

Tilskudsrammen til det kommunale boligbyggeri var den samme. Statslåneordningerne undergik den største udvidelse. Den totale lånesum udvidedes til 25 mill. kr. eller 12 1/2 mill. kr. pr. år.

Fra midten af 1922 var låne- og tilskudsordningerne imidlertid afviklet, men afløstes allerede i december af den såkaldte Statsboligfond. Den nye boligstøttelov indeholdt ganske vist forringelser, idet de attraktive tilskudsordninger var væk, og lånene nu udbetaltes i obligationer, hvorved kurstabet faldt på låntagerne. På den anden side stillede statsboligfonden 112 mill. kr. til rådighed for 2. prioritetslån til op til 40% af omkostningerne i kommunernes, boligforeningernes og privates boligbyggeri. Fonden virkede frem til 1928 og var med til at finansiere 70% af landets småboliger i perioden fra 1922 til og med 1928. ³²⁾

Boligstøttelovens virkninger

Boliglovgivningen fik stor betydning for de fleste bykommuner, men i mange tilfælde gik de socialdemokratisk styrede industribyer ofte videre. Ud over kommunalt boligbyggeri gav kommunerne sideløbende med statsstøtten selv 3. og 4. prioritetslån og lånegarantier, og solgte byggegrunde på meget gunstige vilkår. Den kommunale støtte rettedes mod såvel boligforeningerne som det private byggeri. Selv efter Statsboligfondens ophør fortsatte en række kommuner reformarbejdet.

København var også på det boligpolitiske område foregangskommune. Frem til 1930 opførte kommunen 13.000 lejligheder, og ca. 30.000 lejligheder i boligforeningerne og det private byggeri fik betydelig statslig og kommunal støtte. Alt i alt blev 2/3 af byggeriet i København mere eller mindre offentligt finansieret, og ser man på lejligheder med 1-3 værelser nærmede det offentliges andel sig 90%. Den andel af byggeomkostningerne det offentlige var med til at finansiere svingede meget, mellem 20% og 80%. Tendensen var dog klar. Kommunens og byggeforeningernes byggeri fik mest og det private mindst.

I provinsbyerne opførte kommunerne ca. 5.000 lejligheder, og med offentlig støtte etablerede boligforeningerne og private byggerier ca. 17.000 lejligheder. Der var store forskelle mellem de enkelte provinsbyer, men det er givet, at der er en tydelig sammenhæng mellem på den ene side byens størrelse og Socialdemokratiets styrkeposition, og på den anden side hvor langt kommunerne gik i understøttelsen af boligbyggeriet. ³³⁾

I de følgende afsnit skal der kastes lys over, hvorledes det socialdemokratiske sogneråd i Lyngby-Taarbæk udformede sin boligpolitik mellem 1917 og 1930.

Det kommunale boligbyggeri

Det politiske systemskifte i sognerådet og den økonomiske krise under og i årene efter 1. Verdenskrig medførte som tidligere nævnt også i Lyngby-Taarbæk, at kommunen fik en langt mere central rolle i lokalsamfundet. Allerede inden boligkrisen bed sig rigtig fast, kastede sognerådet sig i 1915 ud i boligbyggeri med de første ældreboliger i Bondebyen. Med den alvorlige boligkrisen og det efter kommunens størrelse betydelige antal husvilde igangsatte sognerådet fra 1917 til 1927 et ganske betydeligt kommunalt boligbyggeri (se appendix).³⁴⁾

Tabel 8. Kommunale beboelsesejendomme i Lyngby-Taarbæk Kommune, fordeling af lejlighedstyper efter opførelsesår					
	1 værelses	2 værelses	3 værelses	Ialt	Procentfordeling 1915-1927
1915	12			12	6
1917	16	8		24	13
1918	2	31	12	45	24
1919		4		4	2
1920	1	20	2	23	13
1921		30		30	16
1923		4		4	2
1925		10		10	5
1926	2	14		16	9
1927	18			18	10
Ialt	51	121	14	186	100
Procentfordeling af lejlighedstyper	27	65	8	100	³⁴⁾

Omfang og omkostninger

I perioden frembragte kommunen ialt 186 lejligheder. Heraf udgjorde de 121 2 værelses lejligheder størsteparten med 65% af den kommunale boligpro-

duktion, mens de 51 1 værelses og 14 3 værelses tegnede sig for henholdsvis 27% og 8%. Som det fremgår af tabel 8 lå tyngdepunktet i byggeriet i fireårsperioden fra 1917 til 1921, hvor kommunen etablerede næsten 70% af sine lejligheder. Netop på den tid var det på grund af de stigende byggeomkostninger næsten umuligt at få en privat produktion af småboliger igang. Selv om staten og kommunen ydede støtte til en del af parcelhusbyggeriet og de få foreningsinitiativer, der var igang, kom det kommunale boligbyggeri til at udgøre den helt overvejende del af periodens produktion af navnlig 1 og 2 værelses lejligheder. Allerede i 1922 udgjorde de kommunale lejligheder således 30% og 20% af samtlige 1 og 2 værelses lejligheder i kommunen, mens de 3 værelses havde en andel på 5%.

Trods den fortsatte boligmangel var omfanget af det kommunale boligbyggeri faldende efter 1921, og udgjorde dermed en stadig mindre del af boligproduktionen frem til slutningen af 20'erne. Kun 26% af de kommunale lejligheder etableredes i seksårsperioden fra 1921 til 1927. Afgørende var det, at der med kommunal og statslig støtte var kommet god gang i byggeriet af mindre parcelhuse med en eller to lejligheder.

Med støtte fra det offentlige blev der desuden opført nogle større beboelseskompleser af såvel private som foreninger. Endelig medførte de faldende byggeomkostninger i den sidste halvdel af 20'erne, at private uden offentlig støtte turde kaste sig ud i byggeri af større beboelsesejendomme. F.eks. opførte det private ejendomsselskab »Langhave« uden offentlige midler i 1929 et stort kompleks med 48 3 værelses lejligheder på Hovedgaden 84. Et andet eksempel er den store randbebyggelse på sydsiden af Lyngby Torv. Her opførte et helsingørsk byggekonsortium samme år ligeledes uden det offentliges støtte en stor randbebyggelse med 50 1-4 værelses lejligheder, forretninger og senere også et biografteater.

Trods 20'ernes tilbagegang i sognerådets boligbyggeri, blev det samlede resultat af den kommunale boligproduktion efter 1917, at man i 1930 disponerede over 10% af samtlige smålejligheder i kommunen. I kraft af væksten i småboligproduktionen navnlig i den sidste del af 20'erne blev kommunens andel af de 3 værelses lejligheder næsten forsvindende. Dels byggede kommunen fortrinsvis 1 og 2 værelses lejligheder, dels bestod de nye småhuse og beboelsesejendomme, der opførtes i 20'erne i stigende grad af 3-4 værelses

lejligheder. Som følge heraf faldt kommunens andel af samtlige 2 værelses lejligheder fra 1921 til 1930 kun til 12%, mens andelen af 1 værelses lejligheder forøgedes til 34%. Idet praktisk taget ingen andre end kommunen opførte 1 værelses lejligheder, stod den kommunale boligproduktion fra 1917 til 1930 bag næsten samtlige nye lejligheder af denne type. Inden for samme periode kan kommunens produktion af 2 værelses lejligheder med rimelig sikkerhed ansættes til godt og vel 50%.³⁵⁾

Set i forhold til andre kommuner må der således i Lyngby-Taarbæk have været tale om et meget omfattende kommunalt boligbyggeri med hensyn til 1 og 2 værelses lejligheder. I boligpolitikens foregangskommune København lå den samlede kommunale boligproduktionsandel af nye 1-2 værelses lejligheder i samme periode på henholdsvis 55% og 49%, og de kommunale boliger af samme type kom kun til at udgøre henholdsvis 3% og 5% af den samlede mængde af disse lejligheder. For København er det dog afgørende, at netop de 1 og 2 værelses lejligheder var langt mere fremherskende i den ældre boligmasse end i Lyngby-Taarbæk.

Omfanget af det kommunale byggeri illustreres også af de meget betydelige investeringer, der blev lagt i det. De samlede omkostninger for hele byggeriet androg næsten 1,5 mill. kr. eller godt 150.000 kr i gennemsnit pr. år fra 1917 til 1927. Navnlig i årene fra 1917 til 1921 hvor det kommunale boligbyggeri var størst, løb boliginvesteringerne op på 1,1 mill. kr. Set i forhold til et samlet kommunalt budget, der årligt balancerede omkring 1,5 mill. kr., var det store summer.

Ud over boligbyggeriet kastede sognerådet sig som nævnt ud i andre omkostningstunge opgaver som f.eks. skolebyggeri, sociale nødforanstaltninger under krigen og kommunale værker. Navnlig de store jordkøb og efterfølgende vej- og kloakanlæg krævede store investeringer. Da det socialdemokratiske sogneråd ved magtovertagelsen samtidig overtog et mindre kasseoverskud som følge af det tidligere højreflertals skattenedsættelser, og et betydeligt antal borgere på grund af den fremherskende arbejdsløshed i 20'erne kom i skatterestance, var kommunens indtægtskilder begrænsede.³⁶⁾ Skattestigninger og låntagning kunne derfor ikke undgås. I 1928 lå kommunens indkomstskatteprocent på 6,1 og grundskyldspromillen på 6,8, hvilket var det største skattetryk i amtet.³⁷⁾ Fra 1915 til 1927 optog kommunen desuden lån i private pengeinstitutioner til en samlet sum af næsten 7 mill. kr. De Konservative i

sognerådet protesterede ihærdigt mod disse lån, og krævede ophør af det kommunale boligbyggeri og begrænsning af en række af kommunens øvrige aktiviteter. ³⁸⁾

Politiske principper

For det socialdemokratiske sognerådflertal havde det kommunale boligbyggeri og boligpolitikken en meget høj prioritet, og løbende nedsattes forskellige ad hoc udvalg til behandling af boligspørgsmålet. ³⁹⁾ Den kommunale boligproduktion var for partiet ikke alene en følge af lovgivningens krav om kommunal indhugning af husvilde, men mere en nødvendig regulator kommunen skulle anvende på bolig- og arbejdsmarkedet over for såvel lav privat boligproduktion og boligmangel som arbejdsløshed. Arbejde var en menneskeret og boligforsyning en samfundsopgave, der ikke skulle være genstand for profitinteresser. I kraft af byens relativt lille mængde af småboliger ville et kommunalt boligbyggeri i Lyngby-Taarbæk netop kunne få et tilstrækkeligt stort omfang til at give en sund konkurrence til det private med hensyn til pris og kvalitet.

De samme synspunkter lå også bag de ældreboliger kommunen stod for, men her gjorde samtidig nogle i samtiden særdeles moderne socialpolitiske tanker sig gældende. Efter den socialdemokratiske gruppes opfattelse skulle kommunen opføre såvel alderdomshjem som ældreboliger. Alderdomshjem som det i 1917 etablerede »Lykkens Gave« i Fuglevad skulle være sygehjem for de svage, mens de der kunne klare sig selv, skulle anvises selvstændige lejligheder i bygninger specielt indrettet for ældre mennesker.

Efter at have opført to bebyggelser med træbarakker, ombygget to ældre bygninger og truffet beslutning om en større beboelsesejendom med 30 lejligheder opstod der i efteråret 1919 tvivl i den socialdemokratiske gruppe om, hvorvidt man skulle fortsætte med kommunal boligproduktion, eller kommunen sammen med staten skulle begynde en omfattende tilskudspolitik overfor boligforeningerne. Imod det kommunale boligbyggeri talte de store omkostninger og kommunens anspændte økonomi. Sognerådets ad hoc »Udvalg vedr. Beboelseshuse i Lyngby« foretog undersøgelser og forhandlinger i sagen. Da det viste sig, at der kun var taget initiativ til tre små foreninger, og disse var svagt organiseret og manglede kapital, blev der igen givet grønt lys for kommunalt boligbyggeri. ⁴⁰⁾

Som nævnt var det kommunale boligbyggeri faldende efter 1921 for fuldstændig at ophøre i 1927. Ud over det større private byggeri satte kommunens økonomi grænser for fortsat kommunal boligproduktion. Sognerådet gik nu mere i retning af at understøtte større private bebyggelser, og indskrænkede den kommunale boligproduktion til kun at omfatte specielle bebyggelser som f.eks. ældreboligerne. Denne boligpolitiske linje forstærkedes igennem 30'erne.

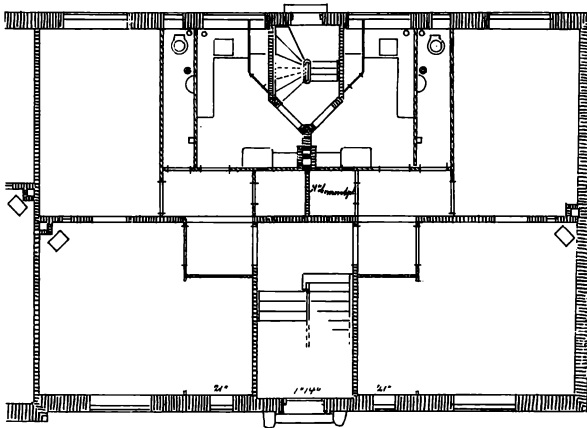
Tabel 9. Kommunale beboelsesejendomme i Lyngby-Taarbæk Kommune. Procentfordeling af bebyggelsestyper og placering i kommunen, 1915-1927. ³⁴⁾

	Byen Lyngby	Lundtofte	Hjortekær	Fuglevad	Virum	Taarbæk	Ialt	Fordeling af bebyggelsestyper i hele sognet
Nyopførte grundmurede ejendomme	91	0	0	0	0	9	100	59
Nyopførte træbarakker	30	30	0	40			100	22
Ombyggede ældre bygninger	50	0	22		28		100	19
Samlet geografisk fordeling i sognet	71	6	4	9	5	5	100	100

Bebyggelsesmåder

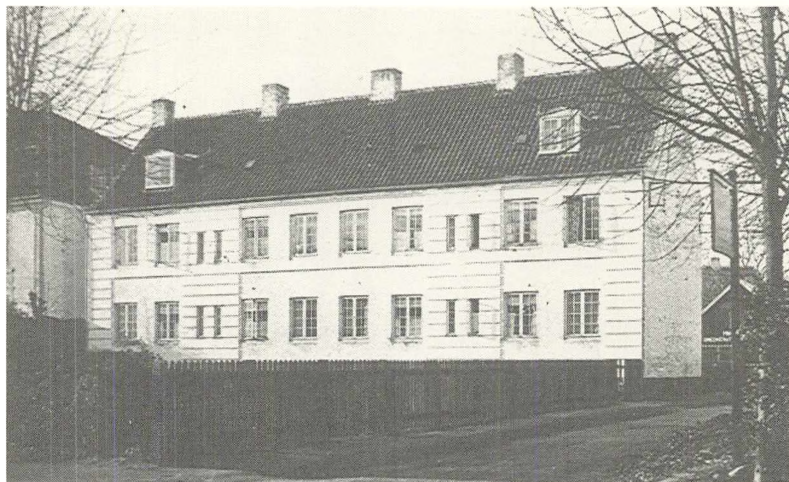
Som det fremgår af tabel 9 og appendixet, gik den kommunale boligproduktion i tre retninger: nyopførte beboelsesejendomme, nye træbarakker og ombyggede ældre bygninger. Hovedparten af byggeriet og navnlig de nyopførte ejendomme og ombyggede huse var placeret i byen Lyngby. Byen havde de fleste arbejdspladser, langt over halvdelen af befolkningen og togforbindelse til København.

59% af lejlighederne indrettedes i de permanente, nyopførte beboelsesejendomme, der var grundmurede. I dette byggeri anvendtes forskellige bebyggelsesformer, der alle var kendt fra tidens boligbyggeri i de fleste danske byer. Ejendommen Hovedgaden 102 opførtes i 1918 som en halv storgårdskarré. Bygningen havde tre beboelseslag (stue, 1. og 2. sal), kælder, loftsetage og 6

Lyngby Hovedgade 102 («Belgien» fra 1918, tegnet af Viggo Woldbye) var kommunens første nyopførte grundmurede beboelsesejendom og svarede nøje til det byggeri, kommunerne og de sociale boligforeninger stod bag ved i København og de større provinsbyer under 1. Verdenskrig og i 1920'erne. Ejendommen udformedes som en halv storgårdskarré med et lille haveanlæg bag den 3 etagers randbebyggelse til Hovedgaden og sidevejen (foto ca. 1925). De fleste lejligheder var på 2 værelser og 55-60 m². Alle lejligheder havde selvstændigt WC, hvilket var en nydannelse i byggeriet for arbejderklassen (grundplan fra byggesagen).

Byhistorisk Samling/Bygningsinspektoratet

I Taarbæk opførte kommunen kun én beboelsesbygning, Strandvejen 847. Ejendommen opførtes i 1920 (arkitekt: J. Magdahl Nielsen) og bestod af en fritliggende husblok med 10 2-værelses lejligheder. Foto ca.1930.

Byhistorisk Samling

opgange med hoved- og køkkentrappe. De 30 lejligheder var på 1-3 værelser og havde selvstændigt WC og entre. Bebyggelsesmåden i Hovedgaden 102 var den første af sin art i Lyngby og i modsætning til en del af det etagebyggeri og de enkelte lejekaserner, der fandtes i Lyngby, havde ejendommen bl.a. den fordel, at gårdarealet ikke anvendtes til byggeri, men udlagdes med et lille beplantet haveanlæg. I løbet af 20'erne kom nogle flere tilsvarende bebyggelser i Lyngby, og navnlig i de fleste større provinsbyer var formen meget udbredt frem til 1930. Storbyernes og Københavns storgårdskarreer var dog større, lukkede og på op til 5 beboelseslag.

Bebyggelsen Strandvejen 847 (fra 1920) hørte til en af tidens nyeste bebyggelsestyper, der begyndte at dukke op i København i årene omkring 1920, og navnlig brød igennem i 30'erne. Ejendommen var frit beliggende i et lille haveanlæg, og bestod af en boligblok med to beboelseslag og to opgange, der på etagerne førte op til 2 værelses lejligheder. Senere indrettedes loftetagen til beboelse, og ejendommen havde dermed 10 2 værelses lejligheder.

Ved siden af kommunens træhuse, der stod færdige nogle år før, opførtes i

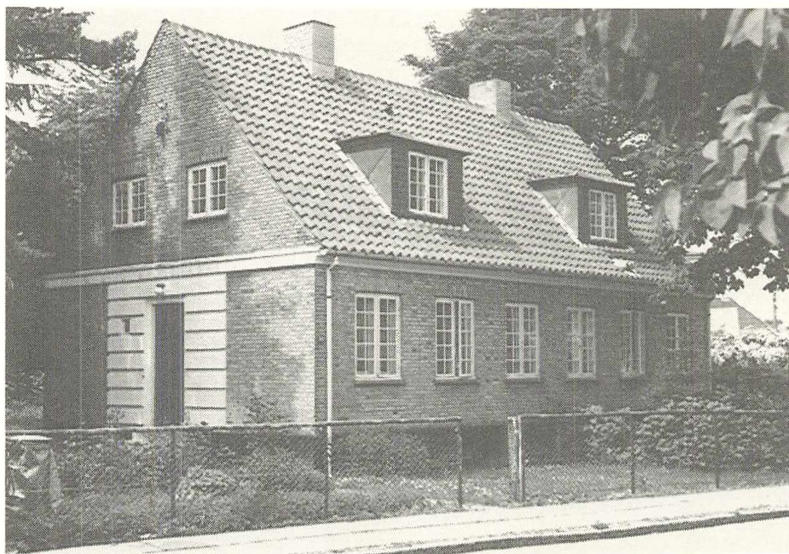

Ved kommunens tredje grundmurede boligbyggeri afprøvedes en ny variant: rækkehusstypen. Nørugaardsvej 4 opførtes i 1921 (arkitekt: P. Ulstrup Hansen) og bestod af to boligblokke med 12 selvstændige rækkehuse hvert med to lejligheder. Toiletterne var anbragt i kælderetagen. Foto ca. 1930.

Byhistorisk Samling

1921 Nørugaardsvej 4. Bebyggelsen placeredes mellem Mosevej og Nørugaardsvej, og bestod af to rækkehuslignende boligblokke med facade til de to veje, hvortil der var små forhaver. Mellem blokkene var der udlagt småhaver og græsplæne. Bebyggelsen adskiltes fra områdetets øvrige byggeri af to parallelveje, der løb mellem Mosevej og Nørugaardsvej. De to boligblokke, der ialt omfattede 24 toværelses lejligheder, var ens, og hver bestod af 6 selvstændige rækkehuse med stue og loftsetage. Til gaden havde husene tre gavlviste, hvorunder der i hver var anbragt to gadedøre. Herfra førte seks trappeopgange op til kun én lejlighed på hver etage. I stueetagen var der for de to lejligheder en fællesgang fra trappen ud til haveanlægget. Denne mere beskostelige planløsning valgtes for at kommunen på et senere tidspunkt kunne udstykke ejendommen i 12 selvstændige rækkehuse.

I forbindelse med Indenrigsministeriets behandling af boligstøttesagen for Nørugaardsvej 4 fik bebyggelsen en særdeles positiv vurdering af ministeriets sagkyndige arkitekt Rolf Schroeder. Byggeriet betegner da også en nyskabelse

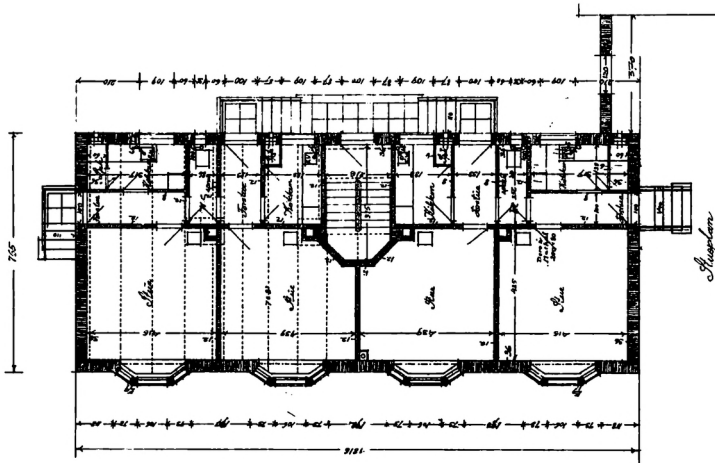
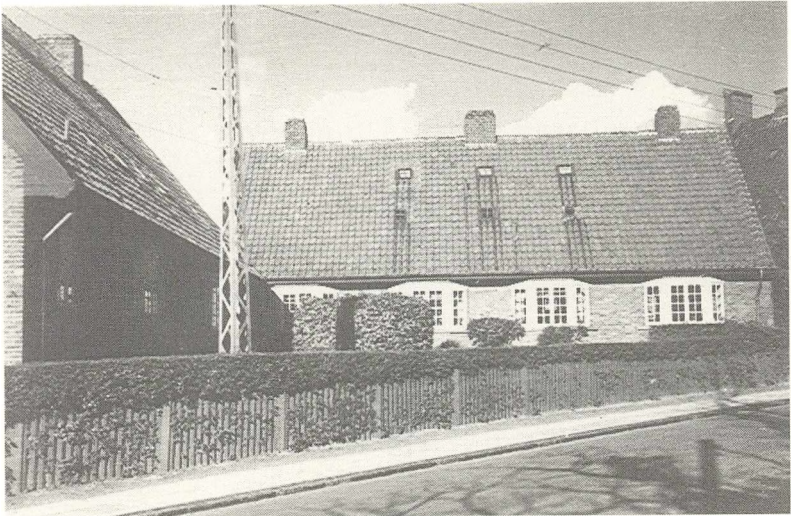
Dobbelthuset med to 2-værelses lejligheder i hvert hus blev den fjerde variant i kommunens nyopførte grundmurede beboelsesejendomme. Kommunen opførte med hver sin arkitekt i 1926 fire dobbelthuse i Lyngby. Her Odinsvej 8, arkitekt Johan Speyer (jfr. side 86). Foto 1990.

Byhistorisk Samling

i Lyngby, og rummede med sin åbne og lave karakter mange fortrin i forhold til byens øvrige udlejningsbyggeri. Typen var dog kendt fra andre kommunale boligbyggerier, bl.a. stod Århus Kommune bag en helt tilsvarende bebyggelse.

Inden kommunen gik i gang med sit fjerde byggeri af permanente grundmurede ejendomme, gjorde sognerådet sig indgående overvejelser over hvilken form man skulle vælge. At fortsætte med større komplekser som Hovedgaden 102 afvistes nu af hensyn til byens landlige og åbne bebyggelse. Da småhuse ville medføre for store investeringer, og rækkehusmodellen var afprøvet, valgte man mellemløsningen: fire dobbelthuse placeret på forskellige kommunale grunde i Lyngby: Odinsvej 8 og 12, Thorsvej 13 og Toftegærdet 18. Dobbelthuse var en prisbillig og afprøvet form i Lyngby, og en lang række købstadskommuner havde kastet sig ud i lignende byggerier. Selv om husene i første omgang skulle udlejes, rummede de i lighed med Nørgaardsvej

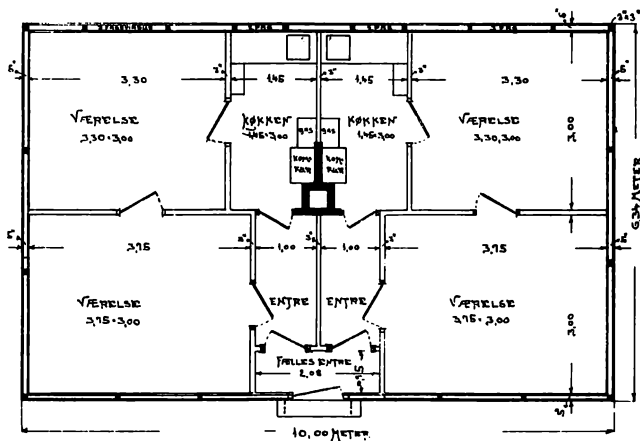
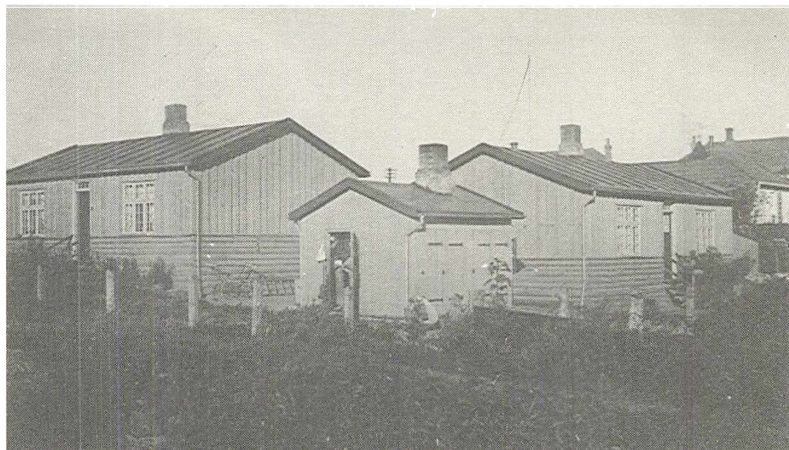
Kommunal boligpolitik og boligbyggeri 1890-1930

Kommunens ældreboliger på Gammel Lundtoftevej 20/Høstvej 2 opførtes i 1915 og 1927 og bestod af fem fritliggende bygninger med ialt 30 lejligheder. Hver lejlighed var på 30 m² og havde 1 værelse, egen entre og et selvstændigt køkken. To og to delte lejlighederne et fælles toilet, der lå mellem forstuerne. Foto af Lundtoftevej 20 ca. 1925, grundplan fra byggesagen.

Byhistorisk Samling/Bygningsinspektoret

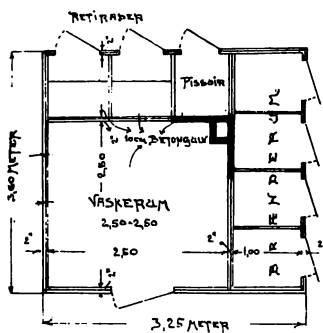
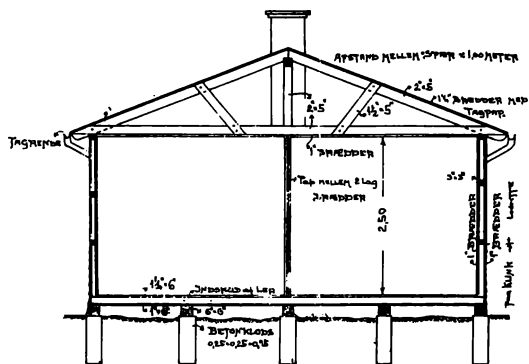
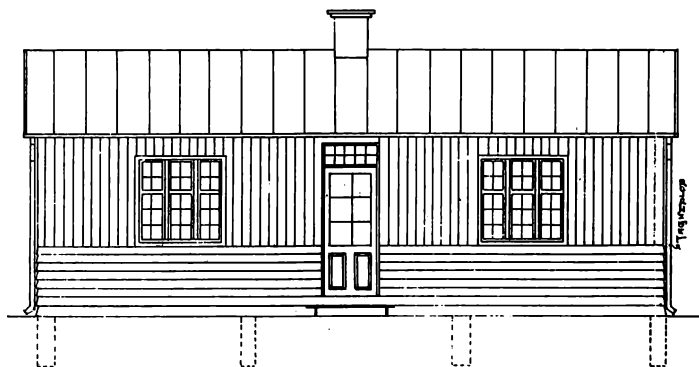

Kommunens træhuse på Mosevej 15 opførtes i 1919 og bestod af to mindre træhuse og et udhus (foto ca. 1925). Hvert hus havde to 2-værelse lejligheder (forneden t.v.), men konstruktionen var spinkel (foroven t.h.). I udhuset indrettedes fælles vaskerum og lokummer, men brændselsrum til hver lejlighed (forneden t.h., grundplan i byggesagen). Husene var tegnet af løjtnant Ingvar Nielsen.

Byhistorisk Samling/Bygningsinspektoratet

Kommunal boligpolitikk og boligbygging 1890-1930

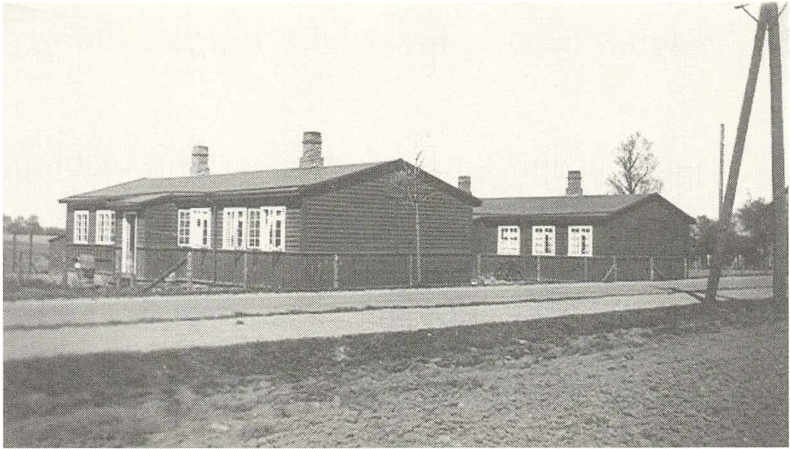

4 desuden den fordel, at de senere kunne udstykkes og sælges til beboerne, f.eks. ved at lejerne via en lidt større husleje afviklede en del af gælden for til sidst at få skøde på ejendommen.

For at undgå at dobbelthusene skulle blive for stereotype, valgte kommunen at sætte fire arkitekter på opgaven. I det ydre blev husene ret forskellige, men med hensyn til planløsning forholdsvis ensartede. De bestod således af 2 hushalvdele hver med stue og loftsetage, d.v.s. to 2 værelses lejligheder. Thorsvej 13 var dog noget mindre, havde ikke kælder og kun to 1 værelses lejligheder i tagetagen. Alle husene lå tæt ved vejen og på almindelige villagrunde, der i areal svingede mellem 637 og 1.140 m². Da der også her er tale om udlejningsbyggeri for mindrebemidlede, må også disse dobbelthuse med ialt 16 lejligheder i forhold til Lyngbys øvrige udlejningsbyggeri betragtes som et meget tiltalende boligtilbud til byens arbejderbefolkning.

Kommunens sidste mere permanente byggeri var ældreboligerne i Bondebyen. De første var opført i 1915, og i 1927 kom de sidste til. Bebyggelsen placeredes på to hjørnegrunde ved Høstvej-Lundtoftevej, og bestod af ialt fem typiserede bygninger af to typer. Lundtoftevej 20 (fra 1915) omfattede to bygninger, og Høstvej 2 (fra 1927) tre. Hver bygning havde kælder, fire 1 værelses lejligheder i stuen og to 1 værelses i kvistetagen, ialt 30 lejligheder. Variationen i facaderne var stor, og de enkelte bygninger fremstod med et selvstændigt ydre. Bygningerne opførtes i røde sten over en kampestenssokkel og havde små karnapper med murede brystninger. Alt i alt fik bebyggelsen et særdeles tiltalende præg. Ældreboligerne var nogle af de første af sin art i Danmark, og udlagdes i et smukt beplantet haveanlæg godt indpasset i Bondebyens øvrige bebyggelse. Med hensyn til både proportion og konstruktion havde bygningerne samtidig paralleller til Bondebyens tofamilieshuse.

De nyopførte træbaracker udgjorde den anden hovedretning i Lyngby-Taarbæks kommunale boligbyggeri. 22% af lejlighederne lå i disse bebyggelser, som var midlertidige og efter kommunens plan kun skulle anvendes, så længe bolig manglen rasede, eller permanent kommunalt eller privat byggeri afløste dem. Barakkerne i Fuglevad og på Odinsvej opførtes som nøddindhusning efter bolig manglens frembrud i 1917, og stod i forholdsvis få år. Barakken i Fuglevad bestod af en længe med 16 1 værelses lejligheder, mens bebyggelsen på Odinsvej havde to blokke på hver fire 2 værelses lejligheder. Barakkerne

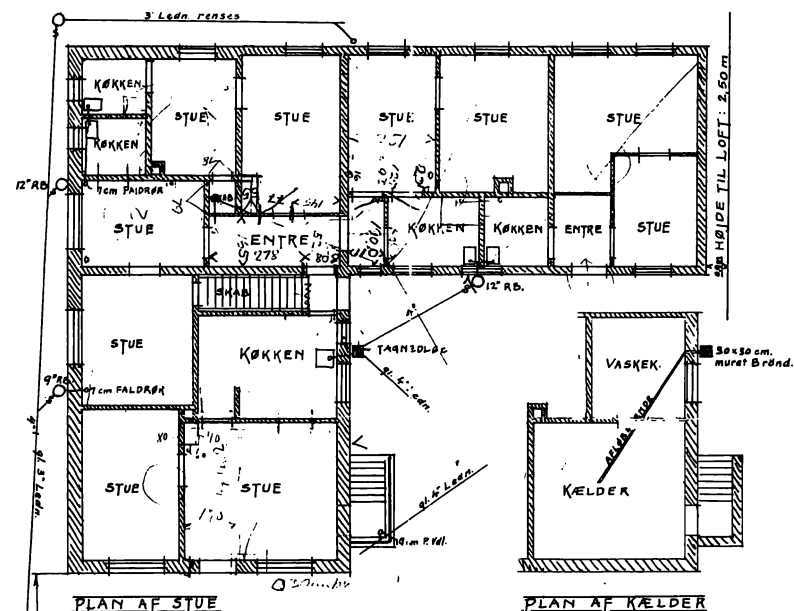
I 1923 opførte kommunen barakkerne på Nøjsomhedsvej 2. Her skabtes 12 2-værelses husvilde-lejligheder. Foto ca. 1950.

Byhistorisk Samling

på Mosevej 15 eksisterede lige som dem på Nøjsomhedsvej 2 i en længere årrække. På Nøjsomhedsvej opførtes den første barak i 1923, og i 1925 kom to til. Hver blok indeholdt fire 2 værelses lejligheder. Barakkerne på Mosevej bestod af to mindre huse med hver to 2 værelses lejligheder.

Trods det åbne og fritliggende præg og selv om der indrettedes selvstændige lejligheder med pudsede lofter og vægge, var barakkerne på en række områder ret primitive. Konstruktionen bestod af et forholdsvis spinkelt træskelet, og yder- og indervæggene beklædtes med 1 tomme tykke brædder. Mellem bræddelagene var der ingen isolering. I mange kommuner fandtes ganske vist barakker af en langt dårligere kvalitet, men på samme standard som Københavns Kommunes barakker kom Lyngbys aldrig. Her indrettedes fra 1918 til 1922 ca 1.800 1-2 værelses lejligheder i kommunens træbarakker på grund af manglen på mursten. Københavns Kommune lagde vægt på, at træbarakkerne kunne anvendes i op til 30 år og fik så mange kvaliteter, at de i det væsentligste kom til at svare til det øvrige nybyggeri af sten. Førende arkitekter blev sat på opgaven, og barakbyggerierne udformedes som store to etagers bebyggelser, hvor man enten anvendte boligblokken eller storgårdskarreen som model. Alle barakkerne var gennemisolerede, og i mange tilfælde pudsede man facaderne

Det gamle bageri i Hjortekær fra 1901, Hjortekærvej 146, opkøbtes af kommunen i 1918 og omdannedes samme år til 8 2-værelses lejligheder (foto ca. 1925). Grundplanen nedenfor (i byggesagen) angiver indretningen efter ombygningen.

Byhistorisk Samling/Bygningsinspektoraet

Værkstedbygningerne i Reisenbergs gamle smedie på Lyngby Hovedgade 67 (foto ca. 1920). Kommunen overtog ejendommen i 1921 og omdannede hovedbygningen til fem 2-værelses lejligheder. I bygningen til højre, der ombyggedes til brandstation, indrettedes tillige en 2-værelses lejlighed. Byhistorisk Samling

så træbygningerne fremstod som stenhuse. Et eksempel herpå var barakkerne i Haraldsgade (Østerbro), der først saneredes i 1985.⁴¹⁾

En tredje variant af den kommunale boligproduktion var de ældre bygninger, der af kommunen ombyggedes til beboelseshuse med smålejligheder. 19% af kommunens lejligheder lå i dette byggeri. Nogle af bygningerne ejede kommunen i forvejen, andre opkøbtes. Bygningerne havde tidligere været store villaer eller hovedbygninger, erhvervsjendomme eller kommunale institutioner. Med hensyn til bebyggelsesmåde havde lejlighederne i de ombyggede ejendomme den fordel, at bygningerne i de fleste tilfælde var solide, grundmurede og højst 30-40 år gamle. Bygningerne lå desuden omgivet af haveanlæg, som beboerne dermed fik adgang til.

Villaen på Høstvej 5 blev opført i 1891 af kammerråd Chr. Ludvig Jacobsen, og var en solid grundmuret bygning med fuld kælder og gavlkvist over langsiden mod gaden. Kommunen købte ejendommen i 1918 og skabte samme år her to 1 værelses og fem 2 værelses lejligheder. Ligeledes samme år opkøbtes ejendommen Hjortekærvej 146, der tidligere havde været bageri

og bestod af en to-fløjet bygning fra 1901 med to 3 værelses lejligheder, bagerilokale, stald og vognport. Kommunen opdelte beboelseshuset i tre 2 værelses lejligheder i stuen og to 2 værelses på kvisten. I bageri- og staldbygningen skabtes tre 2 værelses lejligheder.

I 1920 opdeltes den nedlagte gamle skole i Virum, Virumvej 122, til een 1 værelses og syv 2 værelses lejligheder. Samme år opkøbtes ejendommen Hovedgaden 56. Her indrettedes privat underskole, kommunebibliotek og kontor for hjælpeekassen, men også tre 2 værelses og to 3 værelses lejligheder. Hovedgaden 67 var oprindelig Reisenbergs Smedie, og bestod af en grundmuret hovedbygning og en z-formet værkstedsbygning. Kommunen overtog ejendommen i 1921. I værkstedsbygningen omdannedes samme år den tidligere beboelsesdel til to 2 værelses lejligheder i stueetagen og tre 2 værelses på loftet. Desuden omdannedes den første del af hovedbygningen til en 2 værelses lejlighed, mens resten af bebyggelsen blev brugt som brandstation. På Virumvej 121 opdeltes det gamle bondehus som kommunen købte i 1925 til to 2 værelses lejligheder.

Lejlighederne

Havde en væsentlig del af det kommunale boligbyggeri en række helt åbenbare fordele med hensyn til bebyggelsesmåde, er billedet af lejlighedernes indretning og størrelse knap så entydigt. Af samtlige lejligheder i Lyngby-Taarbæk udgjorde de 1-4 værelses i 1925 hhv. 8%, 39%, 31% og 13%. Som det fremgår af tabel 8 var det kommunale boligbyggeri næsten udelukkende koncentreret omkring de mindste lejlighedstyper, de 1-2 værelses. Selv om kommunen helt bevidst byggede til den mindrebemidlede del af befolkningen (se tabel 10), er der dog tale om en meget ensidig kommunal boligproduktion i forhold til såvel boligmassens fordeling i Lyngby-Taarbæk som nybyggeriet. I den del af nybyggeriet der rettede sig mod arbejderklassen og de lavere funktionærer, gik udviklingen efter 1914 i stigende grad i retning af relativt færre 1-2 værelses lejligheder og flere 3 og 4 værelses. Tendensen kunne som nævnt spores i det øvrige nybyggeri i Lyngby, men også i København. Ganske vist udgjorde de 2 værelses lejligheder også nøjagtig 65% af Københavns Kommunes boligproduktion, men her indgik de 1 og 3 værelses med henholdsvis 4% og 27%. I det københavnske private og foreningsbaserede

Ufaglærte arbejdere	59
Faglærte arbejdere	25
Lavere funktionærer	8
Højere funktionærer	1
Selvstændige	0
Andre	7

nybyggeri var tendensen endnu tydeligere. Her udgjorde de 1-2 værelses kun 35% af produktionen, mens de 3 og 4 værelses andele var på 45% og 20%.

Arealmæssigt lå den store gruppe af 2 værelses lejligheder i det kommunale boligbyggeri i Lyngby-Taarbæk på ca. 25-55 m². I det grundmurede byggeri var lejlighederne størst, og svingede fra de mindste på ca. 40 m² i dobbelthuse og på Nørgaardsvej til de største i Hovedgaden 102, der var på ca. 55 m². Indenfor de ombyggede ældre bebyggelser var variationerne størst. De mindste havde med ca. 30 m² stort set samme areal som lejlighederne i barakkerne, mens de største kunne komme op på ca. 50 m². Selv om det anvendte kildemateriale ikke giver oplysninger om lejlighedernes areal i kommunens øvrige byggeri, er det givet, at lejlighederne i det kommunale har været en del større end i den dårligste del af den ældre boligmasse i Lyngby. Til gengæld synes de kommunale boliger arealmæssigt noget mindre end nybyggeriets. I Københavns Kommunes beboelsesejendomme, hvor lejlighederne generelt var relativt små, lå arealet for de 2 værelses i barakkerne og i det grundmurede byggeri på henholdsvis 30-50 m² og 55-60 m².⁴²⁾

Med hensyn til indretning kan det konstateres, at alle lejligheder i kommunens boligbyggeri var opvarmet med kakkellovn, havde selvstændigt køkken med vask og komfur, indlagt elektrisk lys, gas, vand og afløb til kloak. De helt elementære faciliteter var altså i orden. På nær korridorlejlighederne i Fuglevadbarakken havde lejlighederne selvstændig indgang fra en opgang eller det fri. Størsteparten af lejlighederne i det grundmurede byggeri, træbarakkerne på Mosevej og nogle af lejlighederne i de ombyggede ejendomme havde selvstændig entre. Hovedparten af lejlighederne i barakkerne og de ombyggede huse samt Nørgaardsvej 4 og Thorsvej 13 havde dog ikke egen entre. Her kom man udefra direkte ind i stuen.

Tabel 11. Kommunale beboelsesejendomme i Lyngby-Taarbæk Kommune, sanitære forhold ³⁴⁾	
Selvstændigt WC til hver lejlighed	25 %
2 lejligheder deler et WC	43 %
Mere end 2 lejligheder deler et WC	32 %

I den helt overvejende del af nybyggeriet efter 1914 var også smålejligheder forsynet med selvstændigt WC. På dette område havde kommunens boliger betydelige mangler (tabel 11). Kun 25% af lejlighederne havde eget WC. I Hovedgaden 102 og på Odinsvej 8 var toiletterne anbragt i selve lejligheden, mens de i Strandvejen 847 lå i kælderetagen. Mest almindeligt var det at 2 lejligheder delte et WC. På Nørgaardsvej var det anbragt i kælderen under hvert hus og i de øvrige dobbelthuse på trappeopgangen. I de ombyggede huse og barakkerne lå fællestoiletterne i træudhuse, der også rummede et pulter- og brændselsrum til hver lejlighed samt fælles vaskerum, cykelstald og tørrerum. I det grundmurede nybyggeri lå disse udenomsfaciliteter i kælderetagen.

Huslejer

Som det fremgår af tabel 12 lå den gennemsnitlige husleje for den store gruppe af 2 værelses lejligheder i det kommunale byggeri på 433 kr. pr. år. Men der var store forskelle mellem de tre bebyggelsesformer. På grund af de høje omkostninger i nybyggeriet og lejlighedernes relativt gode kvalitet lå de nyopførte grundmurede ejendomme højest med en gennemsnitlig husleje på 507 kr. Herindenfor var de attraktive stuelejligheder i dobbelthusene dyrest med huslejer på 600 kr. Stuelejlighederne på Nørgaardsvej og de forholdsvis store lejligheder med WC i Hovedgaden 102 lå omkring gennemsnittet med huslejer på henholdsvis 504 og 500 kr. I den billige ende var kvistlejlighederne på Nørgaardsvej og i dobbelthusene, der svingede mellem 360 og 440 kr. Med en årlig leje på 144 kr lå ældreboligernes 1 værelses lejligheder helt i bund, men her var der også tale om huslejer, der specielt var sat i forhold til pensionisternes indkomst.

Med en årlig gennemsnitlig husleje på 291 kr. pr. år tilhørte barakkerne helt klart den billigste lejekategori, og forskellen mellem de 240-260 kr. på Nøjsomhedsvej og de 396 kr. på Mosevej skyldtes navnlig Mosevejs mere

Tabel 12. Kommunale beboelsesejendomme i Lyngby-Taarbæk Kommune, årlig husleje (1925)

	1 værelses		2 værelses		3 værelses	
	Variation kr.	Gennemsnit kr.	Variation kr.	Gennemsnit kr.	Variation kr.	Gennemsnit kr.
Nyopført grundmuret ejendom	ingen	360	360-600	507	ingen	600
Nyopførte træbarakker			240-396	291		
Ombyggede ældre bygninger	ingen	240	204-660	352	ingen	600
Gennemsnit samtl. bebyggelser	ingen	300	204-660	433		

Anm: Huslejerne for ældreboligerne er ikke medtaget, da disse er særligt lavt ansat. Med hensyn til dobbelthusene er de i 1926 ansatte huslejer medtaget. ³⁴⁾

centrale beliggenhed. De samme forhold var årsagen til huslejeforskellene i de ombyggede beboelsehuse. Dyrest var naturligt nok lejlighederne i Hovedgaden 56 med huslejer på 660 kr. Herefter fulgte Hovedgaden 67 og Høstvej 5 med lejer på henholdsvis 300-380 kr. og 360 kr. Ude i det afsides Hjortekær lå lejen i det gamle bageri helt i bund med 204 kr. pr. år.

Kun huslejerne i barakkerne og i nogle af de ombyggede huse var i 1925 mindre end det gennemsnitlige huslejeniveau i hele Lyngby-Taarbæks samlede boligmasse (tabel 4). Dette lejeniveau omfatter imidlertid ikke alene de store huslejeforskelle, der var i kommunen, men også næsten udelukkende den store boligmasse fra før 1914, der netop var underkastet boliglovgivningens huslejeregulering. Det anvendte kildemateriale giver ingen oplysninger om huslejerne i Lyngbys nybyggeri, men fra bl.a. København viste samtidens undersøgelser, at huslejerne i nybyggeriet lå ca 50% over det gennemsnitlige lejeniveau i den ældre boligmasse. Hvis det samme har gjort sig gældende i Lyngby-Taarbæk, kan den årlige gennemsnitlige husleje i nybyggeriet for 1-3 værelseslejligheder her sættes til henholdsvis 302, 487 og 804 kr. pr. år.

I forhold hertil synes huslejerne i hele det kommunale boligbyggeri i Lyngby særdeles gunstige. En stor del af det nyopførte grundmurede byggeri og samtlige lejligheder i barakkerne og de ombyggede huse skulle således have ligget under nybyggeriets gennemsnitshuslejer i Lyngby-Taarbæk. Huslejerne i Hovedgaden 102 og stuelejlighederne på Nørgaardsvej svarede stort set til gennemsnittet, mens dobbelthusenes stuelejligheder fortsat lå over.

Sættes huslejerne i det kommunale boligbyggeri i 1925 samtidig i forhold til en arbejders gennemsnitlige årsfortjeneste, udgjorde gennemsnitshuslejen i det nyopførte grundmurede byggeri ca. 13% af årsfortjenesten, mens lejerne i barakkerne og de ombyggede huse udgjorde henholdsvis 8% og 10%. I Danmark som helhed lå huslejeandelen i gennemsnit på 14% af en arbejders årsfortjeneste. Da landsgennemsnittet også omfattede den billigere store gamle boligmasse, synes huslejerne i det kommunale boligbyggeri i Lyngby-Taarbæk også ud fra denne betragtning meget rimelige.⁴³⁾

En gennemgang af driftsregnskaberne i en del af det kommunale boligbyggeri viste da også, at kommunen ikke beregnede sig nogen form for fortjeneste på sit byggeri. For det meste svarede huslejeindtægterne nøje til de reelle udgifter, der var til afdrag og forrentning af gæld, vedligeholdelse m.v. I de bebyggelser hvor byggeomkostningerne havde været særligt høje, forekom desuden mindre driftsunderskud for at holde huslejen nede. Dobbelthusene kørte således med årlige underskud på 100-300 kr., og på Nørgaardsvej var underskudet på 475 kr. om året. Ældreboligernes underskud var meget betydeligt, og løb pr. år op på 7.200 kr., men her var der også tale om meget lavt satte sociale huslejer.

Finansiering

En betydelig del af de 7 mill. kr. kommunen lånte i private pengeinstitutioner fra 1915 til 1927, blev anvendt til hel eller delvis finansiering af barakbyggeriet, udbetaling til og ombygning af de ældre ejendomme samt eget indskud og tilskud til de nye grundmurede ejendomme. Byggegrundene var i reglen ikke noget finansieringsproblem. Dem havde kommunen i forvejen eller opkøbt til billige penge. I de ejendomme der opkøbtes og ombyggedes overtog kommunen i reglen den tidligere prioritetsgæld, mens de forrige ejere fik pantebreve for restbeløbet.

Mens kommunen ved barakbyggeriet og i de ombyggede ejendomme anvendte forskellige og navnlig private finansieringsformer, kom de gunstige statsstøtteordninger særligt det nye grundmurede byggeri til gode. I Hovedgaden 102 løb de samlede omkostninger op på næsten 400.000 kr., der finansieredes dels af et statstilskud på 20% dels af det en halv mill. kr. store lån kommunen i 1918 optog i Fyns Stifts Sparekasse. Kommunen ydede desuden selv et tilskud af samme størrelse som statens. I alt 160.000 kr. eller 40% blev dækket af direkte offentlige tilskud.

På Nørgaardsvej finansieredes de to boligblokke til 194.219 kr. sammen med Mosevejsbarakkerne til 39.821 kr. Af den samlede omkostning dækkede stat og kommune 64%, således at der kun skulle optages et 1. prioritetslån på 84.000 kr, svarende til 36%. Til boligblokkene på Nørgaardsvej ydede stat og sogneråd hver et tilskud på 27.000 kr., 28% af byggeudgiften. 68.000 kr. eller 28% af de to bebyggelses samlede omkostning blev dækket af et statslån, og hertil ydede kommunen samtidig et nyt tilskud på 31.040 kr., svarende til 13%. Alt i alt bidrog staten med lån og tilskud på godt 40% af de samlede omkostninger, mens kommunens direkte tilskud udgjorde 24%.

Det offentlige andel af finansieringen af de fire dobbelthuse var også meget betydelig, og androg 58% af den samlede omkostning på 139.000 kr. 28% kom fra lån i Statsboligfonden på ialt 38.300 kr. og 30% fra kommunens indskud på 41.000 kr. De resterende 42% af byggeudgiften dækkedes ved almindelige prioritetslån. Heraf udgjorde 1. prioritetslånene i Østifternes Kreditforening på ca. 48.000 kr. 33%. Kun for de 9% var man henvist til de noget dyrere hypoteksforeningslån i 2. prioritet.

Ved finansieringen af de 133.000 kr. til de sidste ældreboliger i Bondebyen kunne den almindelige prioritetsbelåning indskrænkes til et kreditforeningslån på 32% af den samlede omkostning. Da Statsboligfondens midler i 1927 var ved at være opbrugt, kunne der herfra kun ydes et lån på 15.000 kr., svarende til 11% af byggeudgiften. Omvendt dækkede sognerådet med et direkte tilskud på 76.000 kr. 57%. Også på dette område var kommunen villig til at gå meget langt på grund af bebyggelsens meget høje socialpolitiske prioritet.

Andre former for boligbyggeri med offentlig støtte

Efter at sognerådet havde opført de første kommunale beboelsesejendomme gik boligpolitikken i Lyngby-Taarbæk også i retning af kommunal og statslig støtte til den øvrige del af nybyggeriet.

Småhuse

For yderligere at stimulere produktionen af smålejligheder blev boligstøtte-lovgivningen i 1919 ændret så også private byggerier kunne få andel i

Gammel Lundtoftevej 13 var et af de nye småhuse, som fik glæde af de omfattende boligstøtlove i 1920'erne. Det er opført i 1921 af muremester Peter Jul. Møller. Byhistorisk Samling

statstilskudene. Dog var det en betingelse, at kommunen ydede det samme tilskud som staten. Fra efteråret 1919 og frem til lovgivningens ophør i april 1922 blev ialt 35 små parcelhuse fortrinsvis i Lyngby opført med stats- og kommunetilskud. Hermed var det offentlige med til at finansiere ca. 20% af de huse der opførtes i Lyngby-Taarbæk i perioden.⁴⁴⁾

12 eller 34% af husene havde to lejligheder. Her boede ejeren i reglen i stuelejligheden, mens kvistlejligheden udlejedes. På den måde var det muligt selv med forholdsvis små indtægter at blive husejer. Hovedparten eller 56% af lejlighederne i småhusene havde 3 værelser, mens 26% var 2 værelses lejligheder, der i reglen udlejedes. Der indrettedes ikke 1 værelses lejligheder, og de 4 og 5 værelses udgjorde kun 13% og 4%. Tendensen til en langt hyppigere forekomst af 3 værelses lejligheder i småboligbyggeriet var tydelig i disse huse. I hele kommunen udgjorde de 1-4 værelses lejligheder som nævnt 8%, 39%, 31% og 13% af boligmassen.

Omkostningerne ved de offentlige tilskud til småhusene lå tilsammen på henholdsvis 637.000 og 138.000 kr. Staten og kommunen ydede hver et tilskud, der svingede mellem 10% og 15%. I gennemsnit fik hvert hus et

tilskud på små 4.000 kr., hvilket svarede til 22% af den gennemsnitlige totalomkostning på ca. 18.000 kr. pr. hus. Herudover gav kommunen i 3 tilfælde garanti til almindelige 2. prioritetslån. I 1922 fik 11 af husene desuden statslån i 2. prioritet til en samlet værdi af 61.000 kr., hvilket var ca. 30% af disse huses totalomkostning på 205.000 kr.

Størstedelen af beboerne i småhusene var mindrebemidlede. De ufaglærte og faglærte arbejdere samt de lavere funktionærer udgjorde henholdsvis 33%, 31% og 16% af beboerne. Højere funktionærer og selvstændige indgik kun med 17%.

Ved siden af støtten til småhusene blev der givet statslige og kommunale tilskud på ialt 25.000 kr. til 3 lidt større private byggerier i Lyngby-Taarbæk, der ialt stod i 126.000 kr. Hermed skabtes fra 1921 til 1922 8 2 værelses og 6 3 værelses lejligheder. Bebyggelserne fik desuden 21% af omkostningerne dækket via statslån i 2. prioritet.

Ved ophøret af låne- og tilskudslovene fra perioden 1916-1922 og oprettelsen af Statsboligfonden i december 1922 gik det offentliges støtte til det private boligbyggeri i Lyngby-Taarbæk nu i retning af kommunale garantier for fondens 2. og 3. prioritetslån. Også i denne omgang var det parcelhusbyggeriet, der fik mest ud af det offentliges støtte.⁴⁵⁾ Med en samlet sum på næsten 1,3 mill. kr. ydede staten fra 1923 til 1928 lån til 170 nye huse fortrinsvis i Lyngby. Hermed blev næsten halvdelen af periodens ca. 350 nye bygninger delvist finansieret af 1,1% af Statsboligfondens samlede udlånssum på 112 mill. kr. Statslånene udgjorde ca. 40% af husenes byggeomkostninger, og i gennemsnit ydedes 7.600 kr. pr. hus. Husene stod i gennemsnit til 19.100 kr. pr. hus, hvilket svarede til lidt over halvdelen for et hus i kommunens samtidige dobbelthuse. Det var derfor stadig de forholdsvis små parcelhuse, der fik andel i de gunstige statslån. En undersøgelse af den sociale sammensætning i husene viser da også, at de ufaglærte og faglærte arbejdere samt de lavere funktionærer udgjorde henholdsvis 17%, 23% og 11%. Men de højere funktionærer og de selvstændige havde dog også vundet indpas og udgjorde henholdsvis 13% og 28%.

Ud over at garantere for statslånene, udbetalte kommunen i mange tilfælde også forskud på disse lån. Selv om kommunen kom til at garantere for meget store summer, blev det kun til meget få tilfælde, hvor man måtte leve op til sine forpligtelser over for staten.

Til en del af husene solgte kommunen også byggegrunde, dog i de fleste tilfælde på almindelige vilkår. Kommunen foretog omkring 1919 en række betydelige jordkøb. Dels arealerne mellem Hovedgaden og jernbanen, dels den nordligste del af Ulrikkenborgs jorder, hvor Buddingevej og Engelsborgvej udlagdes. Formålet var at sikre en planlagt byudvikling og hensigtsmæssige trafikforbindelser til den vestlige del af byen, samt at undgå at private jordspekulanter skruede grundpriserne op ved fremtidige udstykninger. En væsentlig del af arealerne blev bebygget i løbet af 20'erne. På Ulrikkenborgs jorder kom byggeriet til at bestå af et rækkehuskompleks og parcelhuse, hvoraf en del tilhørte gruppen af statsstøttede huse. Det kommunale boligbyggeri og det større private byggeri kunne dog i 20'erne fortsat holdes inden for Lyngbys gamle bykerne. ⁴⁶⁾

Til de lidt større private bebyggelser ydedes lån fra Statsboligfonden i to tilfælde: 4 dobbelthuse i området omkring Toftebæksvej-Baunehøjvej og bagemester Teglers' ejendom i Hovedgaden med 4 store 3 værelses lejligheder og 2 butikker. Byggeomkostningerne androg tilsammen 235.000 kr., og staten dækkede med lån på 80.000 kr. 34%.

Foreningsbyggeriet

Mens statslig og kommunal støtte til boligforeningsbevægelsen fik stor betydning i mange byer og navnlig i København, synes dette element ikke at have spillet den store rolle i boligpolitikken i Lyngby-Taarbæk. Efter at sognerådet i 1919 reelt havde opgivet en mere omfattende understøttelse af foreningsbyggeriet, blev der kun givet 15% stats- og kommunetilskud til 3 små huse i den lille forening »Fremtidshåbet« i Vestbyen. ⁴⁷⁾ Et par boligforeningsinitiativer i midten af 20'erne strandede desuden på manglende soliditet og kapital. ⁴⁸⁾

Kun i to tilfælde synes det offentlige at være gået ind i foreningsbyggeriet. I det ene tilfælde drejede det sig endda ikke om en af tidens typiske boligforeninger, men en af Lyngbys ældre filantropiske organisationer: »Lyngby Sogns velgørende Forening«. Foreningen var startet i 1856, og havde til formål dels at give understøttelse til trængende dels at opføre gode og billige boliger, der efter afdrag af prioritetsgælden skulle overgå til friboliger for ældre mindrebemidlede. Foreningens økonomiske grundlag hvilede på en række legater og medlemsbidrag, der kom fra byens bedrestillede borgerskab.

Andelsboligforeningen »Toftebækshus« langs Lyngby Torvs nordside opførtes i 1924. Bag projektet stod muremester Alf Hansen og arkitekt Knud Friderichsen (jfr. side 11). 40% af omkostningerne dækkedes gennem et kommunalt garanteret lån fra Statsboligfonden. Foto 1925.

Byhistorisk Samling

Som friboliger havde man hidtil rådet over Ny og Gammel Aldersly. I 1920 opførtes på nabogrunden på Gammel Bagsværdvej en villa med 6 nye lejligheder. Den samlede byggeomkostning beløb sig til 48.000 kr., hvortil staten og kommunen hver ydede et tilskud på 7.200 kr., ialt 14.400 kr. eller 30% af omkostningerne. Sognerådet gav desuden garanti for et byggelån på 44.000 kr. optaget i Sparekassen for Lyngby og Omegn.

Foreningens nye beboelseshus havde i stueetagen fire 1 værelses lejligheder à 17 m² og i loftsetagen to 2 værelses à 32 m². Lejlighederne havde selvstændigt køkken, men ikke egen entre. Bygningens eneste WC var anbragt i kælderen sammen med pulter- og brændselsrum. Set i forhold til kommunens nye ældreboliger i Bondebyen var der således mangler ved foreningens ejendom med hensyn til boligstandard, men også huslejernes størrelse. Indtil lejlighederne kunne overgå til friboliger, skulle der svares henholdsvis 180 og 360 kr. i årlig leje for de 1 og 2 værelses lejligheder. Dette var ikke alene over 1920-huslejeniveauet i Lyngby (tabel 4), men 20% mere end hvad der skulle betales for de større kommunale ældreboliger.⁴⁹⁾

Den gamle filantropiske organisation »Lyngby Sogns velgørende Forening« opførte i 1920 huset Gammel Bagsværdvej 14E (»Aldersly 1920«, arkitekt P. Ulstrup Hansen, foto 1990). Staten og kommunen dækkede 30% af omkostningerne gennem et direkte tilskud. Sammenlign grundplanen (i byggesagen) med kommunens ældreboliger side 129.

Byhistorisk Samling/Bygningsinspektoretet

»Toftebækshus« var det andet foreningsbyggeri i Lyngby det offentlige gik ind i. Formelt stod en andelsboligforening bag bebyggelsen, men reelt var det muremester Alf Hansen og arkitekt Knud Friderichsen, der havde økonomiske

mens 210.000 kr. eller ca. 40% finansieredes ved et kommunalt garanteret lån fra Statsboligfonden. Kommunen havde desuden godt 33.000 kr. stående i 4. prioritet for den 1.747 m² store grund. Ikke alene ved den yderlige prioritetsbesættelse, men også ved den ansatte grundpris var der i forhold til kommunens øvrige grundsalg i området tale om en kommunal støtte til byggeriet. Mens grundpriserne i området varierede mellem 25 og 37 kr. pr. m², skulle »Toftebækshus« kun betale 19 kr. pr. m², en reduktion på over 25%.⁵⁰⁾

Større private boligkomplekser

I de sidste år af 20'erne gik kommunen endelig ind i yderligere to større boligbyggerier. Denne gang var der tale om helt private projekter.

På den del af Ulrikkenborgjorderne som kommunen købte i 1919, opførtes på den store trekantede grund Buddingevej-Engelsborgvej-Christian X's Allé i 1928 en stor rækkehusbebyggelse med ialt 76 huse, der senere skulle sælges som ejerboliger. Bag byggeriet stod et privat byggekonsortium med muremester Alf Hansen i spidsen. Byggeriet var en nydannelse i Lyngby, og udformedes som en art storgårdskarré med en randbebyggelse af 2 etagers rækkehuse ud til de tre veje. Til hvert hus var der små forhaver og smalle baghaver på ca. 300 m², der lå ud til den store gård. Den resterende del af gården indrettedes til fællesareal med garager, tennisbaner, legepladser og haveanlæg.

Den samlede byggeomkostning beløb sig til 21.600 kr. pr. hus. Heraf skulle den kommende ejer udbetale 4.000 kr., mens et kreditforeningslån i 1. prioritet dækkede 10.000 kr. Lige inden Statsboligfondens ophør havde byggekonsortiet sikret sig et statslån i 2. prioritet, der dækkede de 14% af omkostningerne. I 3. prioritet havde kommunen et lån på 4.600 kr., svarende til 21% af byggeudgiften. Den kommunale prioritet dækkede grunden og et byggelån. Ud over den yderlige 3. prioritet støttede kommunen byggeriet med en lånegaranti for 20% af anskaffelsessummen, fritagelse for kommunale ejendomsskatter i 10 år, et kontant tilskud på 60.000 kr. (4% af totalomkostningen) samt et gunstigt grundsalg. Mens grundpriserne på de kommunale arealer ved Buddingevej og de øvrige forbindelsesveje var sat til henholdsvis 4 og 3 kr. pr. alen², solgtes rækkehusenes grunde for 2,50 kr. pr. alen², en prisreduktion på 16-37%. Endelig var bebyggelsen fritaget for stempel- og tinglysningsgebyrer og andre offentlige omkostninger i forbindelse med salg og prioritering.

De 76 såkaldte engelske rækkehuse på den trekantede grund Buddingevej-Engelsborgvej-Christian X.s Allé opførtes i 1928 af et privat byggekonsortium med murermester Alf Hansen i spidsen. I dette tilfælde lå der ikke socialpolitiske motiver bag den offentlige støtte, men snarere et ønske om via den kommunale begunstiggelse at sikre en harmonisk bebyggelse på dette centrale sted i Vestbyen. Foto 1990.

Byhistorisk Samling

Med den betydelige kommunale støtte til rækkehusene havde kommunen for en kort periode foretaget et brud i sin boligpolitik, idet husene ikke var beregnet for den mindrebemidlede del af befolkningen. Hvert hus havde således fem værelser, pigeværelse, køkken, WC og badeværelse, og opvarmedes ved centralvarme, hvilket iøvrigt var ved at blive mere almindeligt i nybyggeriet. Kommunen gik imidlertid ind i dette byggeri for at sikre en hensigtsmæssig og præsentabel bebyggelse i den centrale del af den nye bydel, der var ved at vokse frem på de kommunale grunde i Vestbyen. Gennem den omfattende kommunale støtte kunne kommunen stille krav til ikke alene bebyggelsesmåden, men også hele byggeriets ydre fremtoning.⁵¹⁾

Ved det andet større private byggeri kommunen gik ind i i de sidste år af 20'erne, var der igen tale om produktion af smålejligheder. I 1929 opførte et privat aktieselskab med arkitekt Edgar Jørgensen og overretssagfører V. Mortensen i spidsen ejendommen »Nørsgaardshus« på Nørsgaardsvej 6 A-C og Mosevej 11-15. Bebyggelsen udformedes som en art halvåben storgårdskarré,

Et privat byggekonsortium opførte i 1929 bebyggelsen »Nørgaardshus« på Nørgaardsvej 6A-C og Mosevej 11-15. Her indrettedes 36 2-værelses lejligheder, og kommunen støttede projektet med billig byggegrund, lånegaranti og frihed for ejendomsskat. Foto 1990.

Byhistorisk Samling

hvor to selvstændige boligblokke placeredes vinkelret på hinanden ud til de to veje. I den halvåbne gård udlagdes et mindre haveanlæg. Boligblokkene havde hver tre opgange og tre beboelseslag, og indeholdt tilsammen 36 2 værelses lejligheder med selvstændigt WC.

Den samlede omkostning lå på næsten 300.000 kr. Aktieselskabet indskød selv 50.000 kr., mens resten finansieredes ved almindelige prioritetslån og et privat lån. Kommunen havde i den meget yderlige 4. prioritet et lån for grunden, der dækkede 2% af den samlede byggeudgift. Herudover gav kommunen garanti for et yderligt privat 3. prioritetslån på 68.000 kr., svarende til 23%. Ejendommen var desuden fritaget for kommunale ejendomsskatter i 10 år og for stempel- og tinglysningsgebyrer. Ved tidligere grundsalg i området havde kommunen betinget sig 4 kr. pr. alen², men i »Nørgaardshus«, tilfælde blev prisen sat til 2,50 kr. pr. alen²; en reduktion på 38%. For den kommunale støtte krævede sognerådet, at huslejen i 5 år ikke måtte overstige 550 kr. pr. år, og at den derefter skulle fastsættes efter aftale med kommunen.⁵²⁾

Tabel 13. Antal 1-3 værelses lejligheder i kommunalt og offentligt understøttet boligbyggeri i Lyngby-Taarbæk Kommune, 1917-1930 ³⁴⁾			
	Antal 1-3 værelses lejligheder	Procentfordeling	Procentandel af den samlede produktion af 1-3 værelses lejligheder i Lyngby-Taarbæk Kommune fra 1917-1930
Kommunalt boligbyggeri	186	38	27
Småhuse og andre mindre bebyggelser, understøttet i.h.t. boligstøttelovene 1917-1922	52	11	8
Småhuse og andre mindre bebyggelser understøttet af Statsboligfonden, 1922-1928	152	31	22
Understøttet foreningsbyggeri	59	12	9
Større private boligbebyggelser med forskellige former for offentlig støtte	36	8	5
Ialt	485	100	71

Offentligt styret boligproduktion

Som det fremgår af tabel 13, stod det offentlige mere eller mindre bag 485 af de nye 1-3 værelses lejligheder, der opførtes i Lyngby-Taarbæk fra 1917 til 1930. Set i forhold til den samlede mængde og produktion af 1-3 værelses lejligheder var der tale om en meget betydelig offentlig intervention på boligmarkedet og i produktionen af smålejligheder. Det offentligt understøttede nybyggeri stod således bag 71% af de 1-3 værelses lejligheder, der produceredes fra 1917 til 1930. I 1930 udgjorde lejlighederne i disse byggerier 28% af den samlede mængde af 1-3 værelses lejligheder i kommunen.

Den største produktionsandel fik det kommunale boligbyggeri med 27%. Med en produktionsandel på 22% fulgte det småhusbyggeri, der understøttedes af Statsboligfonden og kommunen. Herefter fulgte det foreningsbaserede byggeri, større private bebyggelser med kommunal støtte samt de småhuse, der opførtes med tilskud og lån i henhold til boligstøttelovene fra 1916 til 1922.

De tre sidstnævnte bebyggelser opnåede produktionsandele på henholdsvis 9%, 5% og 8%.

I forhold til andre byer blev det offentliges deltagelse i boligproduktionen i Lyngby-Taarbæk meget omfattende. I foregangskommunen København udgjorde det kommunale og det øvrige understøttede byggeri 86% af produktionen af smålejligheder fra 1917 til 1930, men kun 10% af den samlede mængde af 1-3 værelses lejligheder. Et af Socialdemokratiets højest prioriterede reformkrav blev dermed i stor udstrækning gennemført i Lyngby-Taarbæk før 1930. For det socialdemokratiske sognerådsflertal blev det da også noget af en kraftanstrengelse. Af de 7 mill. kr. kommunen lånte i private pengeinstitutioner fra 1915 til 1927, tog det kommunale boligbyggeri som nævnt en pæn del, men også kommunens understøttelse af det øvrige boligbyggeri blev finansieret ad den vej. I forhold til de beløb staten anvendte til periodens boligbyggeri udgjorde støtten til byggeriet i Lyngby-Taarbæk kun en meget lille del. F.eks. tog kommunens samlede boligbyggeri mindre end 1,5% af Statsboligfondens totale udlånssum.

Indgreb over for den eksisterende boligmasse

Ud over at styre en væsentlig del af småboligproduktionen gennem kommunalt boligbyggeri og understøttelse af det øvrige nybyggeri havde det offentlige andre midler til at regulere boligmarkedet. Som tidligere nævnt fik kommunerne fra 1916 til midten af 20'erne gennem boliglovgivningen mulighed for dels at indføre huslejeregulering dels at gribe ind overfor den eksisterende boligmasse. Det socialdemokratiske sognerådsflertal i Lyngby-Taarbæk anvendte i hele perioden de reguleringsmuligheder lovene gav, og protesterede over for Indenrigsministeriet i 20'erne flere gange over Venstre-regeringens forringelser i lovgivningen. Lyngbys grundejerforening og den konservative sognerådsgruppe ønskede naturligt nok de fleste af bestemmelserne ophævet.⁵³⁾

Huslejeregulering

I lighed med den øvrige prisreguleringspolitik før 1920 var Socialdemokratiet og den radikale regering enige om, at bolig manglen ikke måtte give anledning

til drastiske huslejestigninger. Som følge af huslejereguleringsloven, der først ændredes væsentligt i 1920, skulle alle lejestigninger i ejendomme fra før 1914 og opsigelser reguleres og godkendes af nedsatte huslejenævn. Straks efter lovens vedtagelse nedsatte sognerådet i juni 1916 to huslejenævn, et i Lyngby og et i Taarbæk. Hvert nævn fik to lejer- og to ejerrepræsentanter samt en repræsentant fra kommunen. Nævnene skulle i de enkelte sager vurdere lejen i 1914 og fastsætte huslejestigningerne i forhold til, hvordan lejen ville have udviklet sig under »normale« forhold, dog med tillæg for stigende rente- og driftsomkostninger i den pågældende ejendom. ⁵⁴⁾

Under Venstregeringerne fra 1920 til 1924 skete der en gradvis udhuling i nævnenes muligheder for at gennemføre huslejeregulering. Minimumslejerforhøjelser på op til 35% i forhold til 1914-niveauet blev efterhånden mulige, ligesom der opstilledes flere undtagelsestilfælde, hvor lejestigninger og opsigelser ikke skulle indbringes for nævnenes afgørelse. På initiativ af den første socialdemokratiske regering lykkedes det dog at fastholde en del af huslejereguleringen frem til 1925 i provinsen og i København til 1930.

Som det fremgår af tabel 4 kunne huslejenævnene heller ikke hindre lejestigninger i Lyngby-Taarbæk, men det er givet, at huslejestigningerne var blevet langt kraftigere, hvis reguleringen ikke havde gjort sin virkning. Det her anvendte kildemateriale giver ikke nøje indsigt i resultaterne af den huslejeregulering nævnene foretog i Lyngby og Taarbæk, men samtidige undersøgelser fra Københavns Kommune viser, at næsten hele den ældre boligmasse i 1921 havde været underkastet nævnenes huslejeregulering. Hermed formåede nævnene i udstrakt grad at tage toppen af husejernes planer om store lejestigninger. I perioden 1917-1918 og 1918-1919 søgte husejerne årligt om lejestigninger på 13-23% for de 1-4 værelses lejligheder, men nævnene gik kun med til det halve. ⁵⁵⁾

Udbud og efterspørgsel

Boligmanglen medførte også flere begrænsninger i husejernes hidtidige ret til frit at disponere over deres beboelsesejendomme. ⁵⁶⁾ For at sikre opretholdelsen af den eksisterende ældre boligmasse i kommunen gennemførte sognerådet i henhold til lovgivningen i 1919 forbud mod nedrivning og sammenlægning af lejligheder. Samtidig fik lejerne fri ret til at fremleje og optage

logerende, selv om der i lejekontrakterne skulle være forbud imod det. Målet var her en bedre og mere intensiv udnyttelse af boligmassen.

I samme retning gik sognerådets krav om udlejning af tomme lejligheder. Med jævne mellemrum udstedte rådet pålæg til flere ejere om at udleje de lejligheder, der havde stået tomme i over to måneder. Helt galt gik det i oktober 1919, hvor sognerådet gennemtvang udlejning af 14 tomme lejligheder. I flere tilfælde tog kommunen selv initiativ til, at tomme lejligheder i private ejendomme blev udlejet. At der trods bolig manglen var tomme lejligheder kan undre, men skyldes det forhold, at mange af de boligsøgende var arbejdsløshedstruede børnerige og dårligt stillede arbejderfamilier og dermed dårlige betalere. Da huslejelovgivningen samtidig havde gjort det vanskeligere at komme af med de »besværlige« lejere, ventede mange husejere med at udleje indtil man havde fundet en »solid og rolig lejer«. ⁵⁷⁾

For at begrænse boligefterspørgslen og dermed bolig manglen gennemførte sognerådet i 1924 forbud mod udlejning af lejligheder til personer uden for kommunen. Bestemmelsen skulle hindre, at husvilde og boligsøgende fra København og nabokommunerne prøvede lykken i Lyngby, men var i praksis vanskelig at opretholde. ⁵⁸⁾

30'ernes planlagte forstadsbebyggelse

På trods af den økonomiske krise betegner 30'erne på næsten alle områder et vækstår i Lyngby-Taarbæk Kommune. Fra 1930 til 1935 steg det årlige antal nyopførte huse fra 120 til 280. I tiåret fra 1930 til 1940 voksede befolkningstallet i Lyngby og kommunen som helhed fra 8.724 til 18.325 og fra 15.312 til 28.783. Med en årlig tilvækst i Lyngby og hele kommunen på henholdsvis 11% og 8% var der tale om en befolkningsforøgelse, der langt oversteg industrialiseringsårenes. 30'erne var også det årti, hvor den del af befolkningen der boede i kommunen og arbejdede i København, voksede kraftigt. Landsognet med den industrialiserede »provinsby« var for alvor igang med at udvikle sig til en beboelsesforstad til København. Åbningen af S-banen i 1936 og NESAs trolleybusforbindelse til Nørreport (København) i 1938 understregede denne udvikling.

Jordkøb og nye boligstøttelove

Det socialdemokratiske sognerådflertal havde i disse år to instrumenter til at få indflydelse på byudviklingen og boligmarkedet: dels store jordbesiddelser, dels nye boligstøttelove.

I 1930 supplerede kommunen sine jordkøb fra 1919 med erhvervelsen af den sidste del af Ulrikkenborgs jorder. Det 45 tdl. store areal købtes denne gang for 8.000 kr. pr. tdl., imod 5.000 kr. pr. tdl. ved 1919 købet. Den forventede forstadsudvikling havde allerede sat sig spor i jordpriserne.⁵⁹⁾

Efter en pause på seks år genindførte Stauning-regeringen i 1933 statsstøtte til produktionen af småboliger. Den nye boligstøttelov var en af Kanslergade-forligets indrømmelser til Socialdemokratiet, og indgik i udvidet form igenem 30'erne som en vigtig bestanddel i krisepolitikken forsøg på at stimulere byggeriet og dermed beskæftigelsen.

Loven stillede ialt 65 mill. kr. til rådighed for statslån i 2. og 3. prioriteter til en rente på 4 1/2%, hvilket var 1 1/2% mindre end gennemsnitsrenten ved almindelige lån i disse prioriteter. Kommunalt og foreningsbaseret byggeri fik den største andel af statslånene, og kunne låne op til 40% af anskaffelsessummen. Til parcelhusbyggeriet og private boligselskaber var lånesummen noget mindre, og her kunne kun lånes op til henholdsvis 30% og 25%. Udover statslånene indførte lovudvidelsen i 1938 for første gang princippet om boligsikring til børnerige familier. Ejendomsskatterne i de bebyggelser, der fik statslån, skulle indsættes i en fond, der herefter kunne udbetale boligsikringen. Mindrebemidlede familier med 5 eller flere børn kunne få op til 50% i huslejetilskud, mens familier med 4 og 3 børn kunne få henholdsvis 40% og 30%.⁶⁰⁾

I de bebyggelser, der fik statslån, skulle kommunerne garantere for lånene samt godkende bebyggelsesplaner og byggeriets økonomiske grundlag. Kommunen skulle desuden godkende kommende huslejestigninger, og fik ret til at gribe ind over for dårlig vedligeholdelse.

Alt i alt fik boligstøttelovene stor betydning for periodens produktion af smålejligheder, og var med til at stimulere produktionsvæksten op til 1935 og efter 1938, hvor en yderligere lovudvidelse blev gennemført.

Etagebyggeriets årti

For det socialdemokratiske sogneråd fik etagebyggeri med smålejligheder

højeste prioritet i boligpolitikken efter 1930. Lige på nær den store bebyggelse »Katrinehøj« på Jembanevej 3 og 5 blev størstedelen af 30'ernes etagebyggeri opført på kommunens grunde uden for Lyngbys gamle bykerne.

På den resterende del af Ulrikkenborgjorderne – mellem jernbanen og Christian X's Allé – placeredes en betydelig del af periodens etagebyggeri. En række private boligselskaber stod bag byggeriet, der for en stor del fik offentlig støtte i form af statslån, kommunale garantier for 1. og 2. prioritetslån, frihed for kommunale ejendomsskatter samt billige grundkøb. I de fleste tilfælde gav kommunen således en reduktion i prisen på byggegrundene på op til en tredjedel af den fastsatte normalpris. Kommunens grundprioritet blev desuden anbragt på den yderste plads i byggeriernes prioritetsrække.

Den offentlige støtte gav kommunen store muligheder for at få indflydelse på byggeriets udformning. Ud fra en samlet kommunal byplan opstod først Ulrikkenborg Plads med den fireetagers bebyggelse rundt om det nye forretningsstrøg. Byggeriet bredte sig derfra vestpå med de store 2-3 etagers randbebyggelser rundt om Pipers Park og Wilmanns Park samt Engelsborgevej, Buddingevej, Pipersvej, Wilmannsvej, Hollandsvej m.fl. Som en overgang mellem etagebyggeriet og de mere vidtstrakte villakvarterer vest for Christian X's Allé opførte A/S »Havebyernes Boligselskab« dels 39 dobbelthuse i »Den engelske Haveby« ved Christian X's Allé og Wilmannsvej, dels hjørneejendommene »Skovgården« og »Sportshuset« ved Ulrikkenborg Alle-Christian X's Allé. De sidstnævnte ejendomme repræsenterede et stilrent funktionalistisk boligbyggeri, mens det øvrige etagebyggeri havde mange træk med fra 20'ernes storgårdskarreer. ⁶¹⁾

Bebyggelser af samme karakter som byggeriet på Ulrikkenborgjorderne voksede med tilsvarende offentlig støtte op på kommunens grunde omkring Virum Station. Øst for det boligkvarter kommunen i 20'erne havde påbegyndt med de kommunale ejendomme på Nørgaardsvej, træbarakkerne samt det private »Nørgaardshus«, opstod i 1937 »Nørrevænget«. Bebyggelsen der også var ren funktionalistisk og offentligt støttet, omfattede fire boligblokke med 144 1-3 værelses lejligheder omgivet af et stort haveanlæg. Yderligere øst herfor havde kommunen samtidig udlagt et selvstændigt og isoleret industri-kvarter, der i 30'erne og 40'erne udelukkende blev bebygget med nye fabriks-anlæg og andre erhvervsjendomme. ⁶²⁾

Etagebyggeriet på de kommunale Ulrikkenborgjorder foregik i 1930'erne efter en samlet byplan. Forrest ses de 39 dobbelthuse i »Den engelske Haveby«, i midten randbebyggelserne omkring de store parker og boligblokkene omkring den nye Ulrikkenborg Plads. I baggrunden Lyngby Torv, endnu uden Rådhuset. Foto 1936. Byhistorisk Samling

Størstedelen af boligerne i det nye etagebyggeri opfyldte tidens krav til en moderne smålejlighed. De 2 værelses med kammer og 3 værelses lejligheder dominerede, og lejlighederne havde selvstændigt WC og badeværelse. Opvarmningen skete ved centralvarme, og i mange tilfælde havde lejlighederne altan. Lægges disse åbenbare fortrin sammen med bebyggelsernes lave og åbne karakter, lykkedes det for det socialdemokratiske sogneråd i 30'erne at skabe et stort og meget tiltalende byggeri for den fortsat store gruppe af arbejdere og lavere funktionærer.

Efter krigen fortsatte etagebyggeriet på markerne mellem Lyngby og Lundtofte. I slutningen af 40'erne og begyndelsen af 50'erne opstod den første del af Fortunbyen ved Sorgenfrigårdsvej og Melagervej. Men parcelhusbyggeriet havde nu fået en langt større overvægt end hidtil. Hermed ændredes forstadskommunens sociale sammensætning gradvist. Det nye mellemlag og andre mere velstillede socialgrupper udgjorde en stigende andel af kommunens befolkningstilvækst. Grundlaget for det socialdemokratiske flertal var dermed ved at smuldre. I 1950 fik de Konservative efter 37 års pause igen magten.

Appendix: Kommunale beboelsesejendomme i Lyngby-Taarbæk Kommune 1915-1927								
Bebyggelse	År	Omkostning	Bebyggelsestype	Lejligheder	Husleje/år	Arkitekt		
Fuglevad-barakkerne	4.	1917	21.045 kr.	Obygget trælønge	16 1-værelses	c.		
Odinsvej-barakkerne	1.	1917	18.360 kr.	2 nyopførte træbarakker med 4 lejl. i hver	8 2-værelses (32 m ²)	c.	Ingvar Nielsen	
Hjortekærvej 146	3.	1918	køb. 18.000 kr. omb. 11.210 kr. 29.210 kr.	Obygget gammel bageribygning fra 1901. 2 beboelseslag	8 2-værelses (25-45 m ²)	c.	204 kr.	
Høstvej 5	1.	1918	køb. 30.000 kr. omb. 5.186 kr. 35.186 kr.	Obygget villa fra 1891. 2 beboelseslag	2 1-værelses 5 2-værelses	c.	1-vær. 240 kr. 2-vær. 360 kr.	
Hovedgaden 102	1.	1918	394.204 kr.	Nyopført halvåben storgårdskarré. 3 beboelseslag, 6 opgange	18 2-værelses (55-60 m ²) 12 3-værelses	a.	2-vær. 500 kr. 2-v.+km. 550 kr. 3-vær. 600kr.	Viggo Woldbye
Mosevej 15	1.	1919	39.821 kr.	2 nyopførte træbarakker med 2 lejl. i hver	4 2-værelses (31 m ²)	b.	396 kr.	Ingvar Nielsen
Strandvejen 847	6.	1920	146.853 kr.	1 nyopført boligblok med 3 beboelseslag og 2 opgange	10 2-værelses (45 m ²)	a.		J. Magdahl Nielsen
Virumvej 122	5.	1920	omb. 10.500 kr.	Obygget gammel skole. 3 bygninger med 1 beboelseslag. Ældste bygning fra før 1806	1 1-værelses 7 2-værelses (30-40m ²)	c.		
Hovedgaden 56	1.	1920	køb. 120.000 kr. omb. 35.000 kr. 155.000 kr.	Obygget randbebyggelse. 3 beboelseslag. Også skole og bibliotek	3 2-værelses 2 3-værelses	d.	2-vær. 660 kr.	
Nørgaardsvej 4	1.	1921	194.219 kr.	2 nyopførte boligblokke i 2 beboelseslag og med 12 lejligheder i hver	24 2-værelses (40 m ²)		stuelejl. 504 kr. taglejl. 440 kr.	Peter Ulstrup Hansen

Appendix: Kommunale beboelsesejendomme i Lyngby-Taarbæk Kommune 1915-1927

Bebyggelse	År	Omkostning	Bebyggelsestype	Lejligheder	Husleje/år	Arkitekt
Hovedgaden 67	1. 1921	køb. 48.000 kr. omb. 15.000 kr. 63.000 kr.	Ombygget gammel smedie. Hovedbygning i 2 beboelseslag og værkstedbygning	6 2-værelses (33-48 m ²)	b. 300-380 kr.	
Nøjsomhedsvej 2	2. 1923/ 2. 1925	42.500 kr.	3 nyopførte træbarakker med 4 lejl. i hver	12 2-værelses (32 m ²)	c. 240-260 kr.	
Virumvej 121	5. 1925	7.550 kr.	Ombygning af ældre bondehus	2 2-værelses	b.	
Odinsvej 12	1. 1926	38.242 kr.	Nyopført dobbelthuis i 2 beboelseslag med 2 opgange og 4 lejl.	4 2-værelses (36-40 m ²)	b. stuelejl. 600 kr. taglejl. 440 kr.	Peter Ulstrup Hansen
Odinsvej 8	1. 1926	36.996 kr.	Nyopført dobbelthuis i 2 beboelseslag, med 2 opgange og 4 lejl.	4 2-værelses (36-45 m ²)	a. stuelejl. 600 kr. taglejl. 440 kr.	Johan Speyer
Thorsvej 13	1. 1926	32.028 kr.	Nyopført dobbelthuis i 2 beboelseslag, med 2 opgange og 4 lejl.	2 1-værelses (25 m ²) 2 2-værelses (38 m ²)	b. stuelejl. 600 kr. taglejl. 360 kr.	O. Palle
Toftegærdet 18	1. 1926	32.096 kr.	Nyopført dobbelthuis i 2 beboelseslag, med 2 opgange og 4 lejl.	4 2-værelses (37-39 m ²)	b. stuelejl. 540 kr. taglejl. 360 kr.	Knud Friderichsen
Ældreboligerne, Gammel Lundtoftevej 20/ Høstvej 2	1. 1915/ 1. 1927	Lundtoftevej 20 41.400 kr. Høstvej 2 133.912 kr. Ialt 175.312 kr.	5 nyopførte boligblokke i 2 beboelseslag og med 6 lejl. i hver	30 1-værelses (30 m ²)	b. 144 kr.	J. Magdahl Nielsen
Anm:			1: Byen Lyngby	Køb.: Købspris		
a: Selvstændigt WC til hver lejlighed			2: Lundtofte	Omb.: Ombygningsudgift		
b: To lejligheder deler et WC			3: Hjørtekær	Lejl.: Lejlighed		
c: Mere end to lejligheder pr. WC			4: Fuglevad	Vær.: Værelse		
d: WC indlagt senere			5: Virum			
			6: Taarbæk			

Anvendte forkortelser:

RDT: »Rigsdagstidende«, herefter følger »FT« for Folketingets forhandlinger, »LT« for landstingets og endelig »TA« »TB« og »TC« for tillæg A, B og C.

RDÅ: Rigsdagsårbogen.

BRF: »Københavns Borgerrepræsentanters Forhandlinger«.

SR: Sognerådets forhandlingsprotokol, Lyngby-Taarbæk Kommune.

Stat. Med.: Statistiske Meddelelser, herefter følger tal for række, bind og hæfte.

1. J. A. C. Rastrup: »Industrien i...«, Lyngby-Bogen 1961 side 109-147, J. Tønsberg: »Pritzell og Binder«, Lyngby-Bogen 1982 side 129-163 og J. Tønsberg: »Industrialiseringen...« 11-40, 41-59, 60-103.
2. J. A. C. Rastrup: »Byggeforhold...«, Lyngby-Bogen side 137-148, J. Tønsberg: »Industrialiseringen...« side 113-142, 146, 153-154, 165-168, J. Tønsberg: »Arbejdernes Byggeförening Frem...«, Lyngby-Bogen 1980, side 120-150.
3. J. A. C. Rastrup: »Byggeforhold...«, Lyngby-Bogen 1935 side 137-148, Henning Bro: »Socialdemokratiet...« side 20-25.
4. Svend Thorsen: »Den røde Bølge...«, Lyngby-Bogen 1963 side 1-19, Henning Grelle: »Arbejderbevægelsen...« Lyngby-Bogen 1988 side 5-49, Henning Bro: »Fire forslag...« Fabrik og Bolig nr. 2 1981 side 21-23, Henning Bro: »Socialdemokratiet...« side 28-37, 41-116.
5. Sv. Aa. Hansen: »Økonomisk vækst...« side 18-31.
6. Bro og Kløvedal Reich: »Danmarks historie...« side 78-79.
7. Stat. Med.: 4.60.5. side 9, 4.63.2. side 10, 4.66.4. side 13, 4.68.1. side 13, 4.70.5. side 13, 4.73.1. side 13, 4.76.2. side 13, 4.78.5. side 13, 4.86.3. side 13, 4.84.1. side 10, 4.85.3. side 10, 4.89.5. side 49. – BRF 1914/15 Tillæg side 95-109, 431-441, 1915/16, tillæg, side 177-193, 499-513, 1916/17 Tillæg, side 765-783, 1917/18 Tillæg, side 159-179, 561-583, 1918/19 Tillæg, side 49-69, 477-497.
8. H. V. Rygner »Bolignøden i...«, side 14-15. SR: 2/4, 8/4, 2/9, 30/9, 25/11 1918, 1/4, 20/10 1919, 5/9 1921. Indenrigs.min. sock. J.nr. 343¹/1922.
9. »Statistiske Oplysninger...« 1913-1917, side 103. »Statistisk Årbog...« 1919 side 103, 1920 side 105, 1921 side 104, 1922 side 113, 1923 side 115, 1924 side 114, 1925 side 111.
10. K. Vedel Petersen: »Københavns Kommune...« side 215-257. »Tabelværk til Københavns Statistik« 1925 side 25. 34, 47.
11. BRF 1914/15 Tillæg side 95-109, 431-441 – BRF 1915/16 Tillæg side 177-193, 499-513 – BRF 1916/17 Tillæg side 117-135 765-783 – BRF 1917/18 Tillæg 159-179, 561-583 – BRF 1918/19 Tillæg side 49-69, 477-497 – BRF 1919/20 Tillæg side 69-87, 682-697 – BRF 1920/21 Tillæg side 58-75, 417-431 – BRF 1921/1922 Tillæg side 27-39, 431-443 – BRF 1922/23 Tillæg side 53-63, 322-335.
12. J. A. C. Rastrup: »Byggeforhold...«, Lyngby-Bogen 1935 side 149-151.
13. Stat. Med.: 4.88.7. side 35-38.
14. »Boligkommissionen af 1918, betænkning II (1921) side 116. »Statistiske Oplysninger...« 1917 side 157. »Statistisk Årbog for...« 1919 side 94, 1922 side 105, 1926 side 129, 1924 side 89, 1925 side 97. P. Nyboe Andersen: »Lånerenten« side 41.
15. J. A. C. Rastrup: »Byggeforhold...« Lyngby-Bogen 1935, side 149.
16. SR: 8/4, 2/9, 30/9, 25/11 1918, 1/4, 20/10 1919, 5/9 1921, 7/8 1922, 7/9 1925, 19/10 1928 »Bygningsinspektøren: Skemaer, oversigter o.l. 1925-1937« Indenrigsmin. soc.k. J.nr. 343¹/1922 Statsboligfonden J.nr. 95¹/1926. »Stads- og Havneingeniøren« 1926 side 3-4.

Kommunal boligpolitik og boligbyggeri 1890-1930

17. Stat. Med.: 4.60.5. side 9 og 53, 4.64.2. side 10 og 52, 4.66.4. side 13 og 57, 4.68.1. side 13 og 56, 4.70.5. side 13 og 56, 4.73.1. side 13 og 56, 4.76.2. side 13 og 56, 4.78.1. side 9, 4.78.5. side 13 og 56, 4.80.3. side 56, 4.84.1. side 10 og 54, 4.85.3. side 10 og 54, 4.88.7. side 35-38, 4.89.5. side 49-51.
18. Stat. Med.: 4.89.5. side 49.
19. Stat. Med.: 4.88.7. side 23.
20. »Bygningsinspektøren: Skemaer, oversigter o.l. 1925-1937« Stat. Med.: 4.88.7. side 23.
21. Stat. Med.: 4.88.7. side 35-38.
22. K. Vedel Petersen: »Københavns Kommune...« side 215-257. P. Nyboe Andersen: »Låne-
renten«, side 411. Fl. Ibsen og H. Jørgensen: »Fagbevægelse...« bd. 1 side 324. Sv. Aa.
Hansen: Økonomisk vækst...« side 18-31.
23. Sv. Aa. Hansen og Ingrid Henriksen: »Dansk socialhistorie...« side 170-171.
24. Stat. Med.: 4.63.1. side 4, 4.76.1. side 4 og 164, 4.86.2. side 122 og 44, 4.10.3. side 8, 4.21.1.
side 7.
25. Henning Grelle: »Arbejderbevægelsen...« Lyngby-Bogen 1988 side 64-69, 75-78. J. A. C.
Rastrup: »Industrien i...« Lyngby-Bogen 1961 side 115-124. Statistisk Månedsskrift, 6. årg.
nr. 6-8, 1930 side 62-71. Ena Hvidberg og Hannelene Toft Jensen: »Vestegnen« side 13-14,
16-17, 36-50. Ena Hvidberg og Hannelene Toft Jensen: »Nordvestegnen« side 30-33, 37-39,
72-75.
26. Stat. Med.: 4.88.7. side 57-58.
27. Stat. Med.: 4.88.7. side 54-60, 4.89.5. side 42. I henhold hertil havde en »overbefolket«
lejlighed mere end 2 personer pr. værelse, mens en »stærkt overbefolket« lejlighed havde
mere end 4 personer pr. værelse.
28. Bro og Kløvedal Reich: Danmarks historie...« side 80-84.
29. SR: 1/4 1913. Henning Grelle: »Arbejderbevægelsen...« Lyngby-Bogen 1988 side 33-39,
49-51.
30. Bro og Kløvedal Reich: »Danmarks historie...« side 81-84. Henning Grelle: »Arbejderbe-
vægelsen...« Lyngby-Bogen side 49-69.
31. Boligkommissionerne af 1916 og 1918: Lov om nedsættelse af boligkommission (1916) nr.
316 (30/10-1916) RDT 1916/17 TA ss35, TB 7, TC 13, 19 FT 91, 126-29, 498-504, 630, LT
31, 73-78, 80, 82. – Lov om nedsættelse af boligkommission (1918) nr. 682-21/12-1918
RDT 1918/19 TA 2245 TB 359, TC 301, 309, FT 2670, 2678-81, 2695-96. LT 25, 27-28,
154, 700-702.
Låneordninger til foreningsbyggeriet 1917-20. Lov om Lån til Byggeforeninger nr. 178.
31/3-1917 RDT 1916/17 TA 2195 TB 631, 1375 TC 267, 929 FT 91, 91-94, 1032-53, 2539-41,
2636. LT 802, 1279, 1289 – samme nr. 570 22/11 1917 BDT 1917/18 TA 2255, TC 100, 103,
FT 17, 39, 1449-55, 1480, 1492 LT 351-54, 356-59, 361-68. – samme nr. 625 5/7 1918 RDT
1918 TA 157, TB 235, TC 29, 79 FT 186, 525, 577, 616 LT 92, 186, 193. – samme nr. 319 3/7
1919 RBT 1918/19 TA 5419 TC 1235, 1317 FT 5356, 5387, 5405, 5460-61, 5568-88 LT
1979, 1907, 1966-68, 2040 – samme nr. 366 28/6 1920 RDT 1919/1920 TA 6765 TB 3831 TC
1837, 1987 FT 5558, 5560, 5610-16, 5911-12 LT 1999, 2143-53
Låneordninger til kommunalt boligbyggeri 1917 (-1920) Lov om Lån til kommunalt
Boligbyggeri nr. 179 31/3-1917 RDT 1916/17 TA 4565, TB 629 TC 2363, 927, 947 FT 2166,
2181-82, 2310-20, 2530-39, 2636 LT 776, 783-807, 1233-79, 1288-89.
Statstilskudsordningerne til kommunalt, forenings, privat boligbyggeri 1918-1920 – Lov
om Statstilskud til kommunale Arbejder nr. 5/2-1918 RDT 1917/18 TA 3659 TC 245, 287,
FT 2726, 2764, 2821, 2841, LT 760, 815, 817. – samme nr. 526 1/11-1918 RDT 1819/19
TA 2373 TB 31 TC 37, 63 FT 26, 46-47, 314-30, 481-83, 653 LT 158, 170-85, 245-46,

- 249-50 – samme nr. 685 21/12-1918 RDT 1918/19 TA 3301 TB 365 TC 269, 299 FT 278, 2580-81, 2605-2620, 2671-76, 2678 LT 715-25, 727-28 – samme nr. 362 30/6-1919 RDT 1918/19 TA 3465 TB 4093 TC 1613, 1701, 1709 FT 5755, 5756-58, 5928-78, 6010, 6066-75 LT 2249, 2281-2310, 2357-62, 2663.
- Lov om boligforholdene (incl. bestemmelser om statslån/tilskud til private foreningers og kommunalt boligbyggeri, huslejeregulering, lettelser for kommunale skatter for beboelsesejendomme, forbud mod nedrivning af beboelsesejendomme, ophævelse af forbud mod fremleje) – samme nr. 479 10/9-1920 RDT 1920 TA 55, TC 47, 53 FT 35, 481, 544, 556 LT 159, 185, 189. – samme nr. 150 1/4-1921 RDT 1920/1921 TA 4559, TB 793, 2021, TC 385, 467, 1021 FT 4237, 4292, 4672, 4704, 4929 LT 1185, 1208, 1266, 1293. Tillæg til samme nr. 52 13/2-1922- RDT 1921/1922 TA 4675 TC 283, 349, FT 4581, 4616, 4700, LT 632, 695, 725, 728 – samme nr. 120 1/4-1922 RDT 1921/1922 TA 6419 TC 493, 1403 FT 5577, 5633, 5739, 5787 LT 1286, 1412, 1458. Lettelser i kommunale skatter for beboelsesejendomme samme nr. 89 4/7-1916 RDT 1915/16 TB 2999 TC 2564 FT 5106, 5120-26, 5127, 5128 LT 1668-72, 1695-1713, 1743-44, 1745-50. – samme nr. 148 31/7-1917 RDT 1916/1917 TA 5191 TC 921, 943 FT 3379, 3397 3900 LT 1292, 1299-1300, 1304, 1306-07 – samme nr. 155 20/3-1918 RDT 1917/1918 TA 4285 TC 963, 1301 FT 4186, 4310, 4342, 4448 LT 1148-51 – samme nr. 63 12/2-1919 RDT 1918/1919 TA 3435 TC 323, 349 FT 2707, 2728, 2806, LT 853, 870, 886 – samme nr. 60 25/2-1920 RDT 1919/1920 TA 5056, TC 247, 419 FT 3307, 3412, 3456, 3554 LT 823, 898, 951.
- Om boliglovgivningen efter 1922 Statsboligfonden 1922-1929 (statslån (perioder også tilskud) til kommunalt, privat og foreningsbyggeri) RDÅ 1922-23 138-143 RDÅ 1924/25 127 RDÅ 1924/25 127-129 RDÅ 1925/26 131-135 RDÅ 1925/1926 258-269. Love om boligforholdene (lejeregulering, nedrivningsforbud, etc.) RDÅ 1921/22 333-40 RDÅ 1922/23 151-160 RDÅ 1923/24 385-87 RDÅ 1924 25-29 RDÅ 1924/25 117-125.
32. Sv. Aa. Hansen: »Økonomisk Vækst...« side 76.
33. K. Vedel Petersen: »Københavns Kommune...« side 215-257. Stat. Med.: 4.88.7. side 47-54. Henning Bro: »Barakkerne i København...« side 20-22.
34. Det kommunale boligbyggeri
- Fuglevad-barakkerne SR: 32/4 1917, 30/6 1919, 30/3 1920, 9/4 1922. H. V. Rygner: »Bolignøden i danske Købstæder...« side 14-15.
  - Odinsvej-barakkerne SR: 2/4 1917, 27/9 1921, 9/10 1922. H. V. Rygner: »Bolignøden...« side 14-15.
  - Hjortekærsvvej 146 SR: 30/9 1918, 13/1 1919, 27/6 24/9 1924. Byggesag nr. 1090 og 2626.
  - Høstvej 5 SR: 2/9 1918, 19/6 1922, 19/4 1926.
  - Hovedgaden 102 SR: 8/4 13/5 27/5 10/6 1918, 13/1 1919, 9/4 19/6 28/10 1922, 25/6 1923.
  - Indenrigs.min. KK J. nr. 340¹⁰⁶/1918.
  - Mosevej 15 SR: 11/11 1919, 19/6 1922 Byggesag nr. 3133 Indenrigs. min. soc. K. J. nr. 343¹/1922 og J. nr.959¹/1922.
  - Strandvejen 847 SR: 29/9 30/12 1918, 19/6 1922. Byggesag nr. 2778 og 3159. Virumvej 122 SR: 30/3 1920, 18/2 1922, 28/1 1924. Byggesag nr. 3136.
  - Hovedgaden 56 SR: 28/8 1923. Byggesag nr. 6801.
  - Nørngaardsvej 4 SR: 25/10 1921, 2/1 9/4 9/10 18/12 1922, 28/1 1924, 21/5 1926. Byggesag nr. 3165. Indenrigs. min. Soc. K. J. nr. 343¹/1922 og J. nr. 959¹/1922.
  - Hovedgaden 67 SR: 20/10 1919, 5/9 1921, 28/12 1922, 24/9 1924, 16/4 1928. Byggesag nr. 3136.
  - Nøjsomhedsvej 2 SR: 28/8 1923, 21/9 28/9 19/10 1925.
  - Virumvej 121 SR: 7/9 1925, 1/2 1926, 28/3 14/3 14/11 1927. Statsboligfonden J. nr. 959¹/1926.

Kommunal boligpolitik og boligbyggeri 1890-1930

- Odinsvej 8 SR: 14/9 12/10 1925, 1/2 1926, 14/3 28/3 14/11 1927. Statsboligfonden J. nr. 959²/1926.
- Thorsvej 13 SR: 7/9 14/9 1925, 1/2 9/8 1926, 14/3 28/3 14/11 1927. Statsboligfonden J. nr. 959³/1926. »Stads- og Havneingeniøren«, 1926 side 3-4.
- Toftegårdet 18 SR: 1/2 7/9 1925, 14/3 28/3 14/11 1927. Statsboligfonden J. nr. 959⁴/1926.
- Ældreboligeme i Bondebyen SR: 24/5 13/9 1915, 30/12 1918, 19/6 1922, 15/1 1925, 12/4 23/5 28/6 9/8 30/8 2/9 25/10 1926, 28/2 23/5 20/6 1927. Byggesag nr. 2191 og 4363. Statsboligfonden J. nr. 959²/1927. »Et stykke af Lyngby«, 1981 side 64-65.
- Endelig behandles de kommunale bebyggelser samlet i »Den tekniske Forvaltning af Lyngby-Taarbæk Kommune i 25 Aarsperioden 1/4 1904-1/4 1929« Lyngby 1929, side 23-27.
35. Stat. Med: 4.60.5 side 93, 4.63.2. side 52, 4.66.4. side 57, 4.68.1. side 56, 4.70.5. side 56, 4.73.1. side 56, 4.76.2. side 56, 4.78.5. side 56, 4.80.3. side 56, 4.84.1. side 54, 4.85.3. side 54, 4.89.5. side 49 og 51, 4.59.3.
36. SR: 8/8 1921, 26/11 1928. I 1928 påtog Dansk Staal Industri sig i øvrigt at inddrive skatterestancerne blandt virksomhedens arbejdere. Samme år var virksomheden i alvorlig krise og fik et kommunalt lån på 100.000 kr. til supplerende af driftskapitalen.
37. Stat. Med. 4.80.5 side 4-7.
38. SR: 15/4 1915, 21/11 1918, 13/1 1919, 15/11 25/11 1920, 8/8 1921, 7/8 1922, 14/9 1925, 19/2 19/12 1927, 12/1 30/1 1928, 10/12 1929.
39. I 1917 nedsattes »Udvalg til Foranstaltninger over for Boligmanglen« og i 1918 »Udvalg med Henblik paa Beboelseshuse i Lyngby«. Disse og andre udvalg afløstes i 1926 af et stående boligudvalg, SR 12/2 1917, 18/3 1918.
40. SR: 18/8 26/8 1919.
41. Henning Bro: »Barakkerne i...« side 20-39.
42. Tabelværk til Københavns Statistik 1925 side 58.
43. Sv. Aa. Hansen: »Økonomisk vækst...« side 86.
44. Statstilskud og -lån til privat byggeri i henhold til boligstøttelovene 1917-1922: SR: 29/9 11/11 24/8 1919, 12/4 1920, 9/5 8/8 5/9 14/11 1921, 27/2 17/3 1922.
45. Lån fra Statsboligfonden til parcelhuse og mindre private bebyggelser: SR: 9/4 1922, 14/3 19/3 9/4 5/5 28/5 13/8 8/10 5/11 12/11 3/12 17/12 1923, 7/1 17/3 14/4 27/6 28/6 10/6 4/8 25/8 18/9 29/9 10/11 22/12 1924, 25/1 13/3 24/3 30/3 26/5 29/6 10/8 24/9 14/10 1925, 1/2 21/5 9/8 14/9 27/9 11/10 8/11 1926, 14/3 20/5 12/9 1927.
46. J. A. C. Rastrup: »Byggeforhold...« Lyngby-Bogen 1935 side 149-158. Københavns Amts Avis 21/12 1917. »Stads- og Havneingeniøren 1926« side 4-6. SR: 13/1 1918.
47. SR: 13/10 1919.
48. SR: 10/11 1924, 28/2 1927. Statsboligfonden j.nr. 957³⁹⁻⁴¹/1924 og j.nr. 957⁵/1927.
49. Vedr. »Lyngby Sogns velgørende Forening« bebyggelse: SR: 11/11 1919. Inderigsmin. KK j.nr. 341⁵²/1921. »Aarsberetning og Regnskab for Lyngby Sogns velgørende Forening« 1919.
50. Vedr. »Toftebækhus«: SR 17/327/6 1924, 15/1 1925. Statsboligfonden j.nr. 759³⁶/1924 og 958⁶⁰⁰/1924.
51. Vedr. rækkehusene ved Buddingevej: »Bygmesteren« 1928 side 114 og 1929 side 144. SR: 20/3 16/4 9/6 1928, 16/12 1929.
52. Vedr. »Nørregårdshus«: SR: 23/9 28/10 1929, 10/11 1930.
53. SR: 15/1 18/5 1923, 28/1 10/6 1924.
54. SR: 30/11 30/12 1918, 11/11 1919, 9/5 1921, 11/6 1922, 28/5 1923, 18/1 1924, 26/4 1925, 30/6 1916.

55. Lov om Fastsættelse af Husleje 7/6-1915/16 RDT 1915/16 TA 4699 TB 29 21, 2977, TC 2547 FT 4464/67, 4512-48, 4954-77 4978-79LT 1586-1614, 1616 20, 1627-30 samme nr. 392 22/11-1916 RDT 1916/17 TA 2587 TB 43 TC 35, 83, 89 FT 1017-21, 1083-1108, 1122-13 LT 135, 141-57, 253-76, 284-324 samme nr. 72 23/2-1917 RDT 1916-17 TA 767 TB 599 TC.235, 261 FT 2497, 2514-25, 2557-89 LT 325, 326-30, 340-72, 744-70, 772, 775 samme nr. 589 30/11 1917 RDT 1917/18 TA 2669 TB 73 TC 119, 143 FT 1702, 1848-61, 1863-69 LT 289, 293-96, 314-83, 367-70, 372 samme nr. 401 30/7-1918 RDT 1918 TA 97, TB 271, 347, 373, TC 103, 135, 159 FT 78, 415-ff, 699-ff, 1089-ff, LT 296, 336-ff, 352 samme nr. 398 31/10-1919 RDT 1919/20 TB 19, FC 21, 59 FT 284, 302-44, 349, 352 LT 3, 7-12, 37-57, 108-114, 116 »Statistisk Årbog for...« 1925 side 47, 1921 side 45, 1919 side 45. »Statistik vedr. de københavnske huslejenævns virksomhed i året 23/2 1917-23/2 1918«, Københavns Statistiske Kontor, 1918, side 3-13.
56. Lov om Fremleje af Beboelseslejligheder Nr. 193 14% 4-1917 RDT 1916/17 TA 5035, TB 1991 TC 869, 951, 975 FT 2921-22, 3155-64, 3220-21 LT 976, 1075-81, 1321-26 samme nr. 326 22/7-1917 RDT TA 5393, TC 1521, 1555 FT 3941, 3943-46, 3947-50 LT 1767-77, 1994-95. samme nr. 590 30/11 1917 RDT 1917/18 TA 2799 TB 73 TC 133, 143 FT 1700, 1861, 1863-64, LT 289, 296-97 303, 370-71 Lov om Forbud mod Nedrivning af Beboelses-ejendomme Nr. 18 23/1-1917 RDT 1916/17 TA 3723 TB 83, 577, 581 TC 137, 157 FT 1280, 1285-87, 1409-30, 1610-24, 1625, 1897-1901 LT 464, 475-508, 589-92, 593 samme nr. 156 20/3-1918 RDT 1917/18 TA 4299 TC 965, 1307 FT 4186, 4312-13, 4343, 4450 LT 1145, 1306, 1367, 1451 samme nr 597 31/10-1919 RDT 1919/20 TA 2503 TC 1, 45 FT 233, 272, 275 LT 7, 57, 61, 64.
57. SR: 25/11 1918, 13/10 1919, 24/2 1921, 18/1 1920, 17/3 1922, 18/1 1924, 27/6 1924.
58. SR: 28/1 15/12 1924.
59. SR: 24/11 1/12 1930.
60. 30'ernes lovgivning med hensyn til boligstøtte: RDÅ 1932-1933 side 226-235, 1933-1934 side 192-198, 1934-1935 side 185-187, 1937-1938 side 208-225, 1939-1940 side 264-272.
61. Vedr. bebyggelsen i 30'erne i Ulrikkenborgområdet: J. A. C. Rastrup: »Byggeforhold...« Lyngby-Bogcn 1935 side 149-162. SR: 14/9 23/11 1931, 28/8 10/10 29/10 19/12 1932, 25/1 22/2 7/3 1932, 9/1 1933. »Det nye Lyngby. Parkgarden« 1934. »Boligbladet« 2/2 1938, nr. 5, 7/10 1936 nr. 41, 1934 nr. 15.
62. »Boligbladet« nr. 12, 31/3 1937.

Kildemateriale

Trykt

Rigsdagstidende 1914/1915-1923/1924

Aarbog for Rigsdagssamlingen, 1922/1923-1939/1940

Københavns Borgerrepræsentanters Forhandlinger, 1913/1914-1923/1924

Statistiske Meddelelser, Statistisk Departement, 4 række

Statistisk Maanedsskrift, Statistisk Departement, 6. årgang, 1930

Statistiske Oplysninger om Staden Kjøbenhavn, Københavns Magistrat, 1909-1917

Statistisk Aarbog for Kjøbenhavn og Frederiksberg, Københavns Statistiske Kontor, 1918-1925

Tabelværk til Kjøbenhavns Statistik, Kjøbenhavns Magistrat, nr. 19, 20, 22, 23.

Boligkommissionen af 1918: Betænkning I (1920), II (1921) III (tillæg, 1921)

Statistik vedr. de københavnske Huslejenævns Virksomhed i Aaret 23/2 1917-23/2 1918,

Københavns Statistiske Kontor, 1918

Stads- og Havneingeniøren, 1926

Kommunal boligpolitik og boligbyggeri 1890-1930

Aarsberetning og regnskab for »Lyngby Sogns velgørende Forening«, 1919
Bygmesteren, 1929 og 1926
Det nye Lyngby, Parkgården, 1934
Boligbladet, 1936-1938
Københavns Amts Avis

Utrykt

Kommunearkivet, Lyngby-Taarbæk Kommune:
– Sognerådets Forhandlingsprotokoller, 1910-1933
– Byggesagsarkivet, byggesager
– Bygningsinspektøren: Skemaer, oversigter o.l., 1925-1937

Rigsarkivet:

Indenrigsministeriets boligafdeling/socialkontor, journaler og journalsager (boligsager) 1917-1930. De enkelte sager har været journaliseret inden for:
– Indenrigsmin. soc. K
– Indenrigsmin. KK
– Statsboligfonden

Litteratur:

Jeppe Tønsberg: »Industrialiseringen af Lyngby. Træk af byens udvikling 1840-1916.«, Lyngby-Bogen 1984
Jeppe Tønsberg: »Pritzel og Binder«, Lyngby-Bogen 1982
Jeppe Tønsberg: »Arbejdernes Byggeforening »Frem« i Lyngby.« Lyngby-Bogen 1980
J. A. C. Rastrup: »Industrien i Lyngby-Taarbæk kommune«, Lyngby-Bogen 1961
J. A. C. Rastrup: »Byggeforhold i Lyngby-Taarbæk kommune«, Lyngby-Bogen 1935
Svend Thorsen: »Den røde Bølge« over Lyngby«, Lyngby-Bogen 1963 6. bind 1 hefte
Henning Grelle: »Arbejderbevægelsen i Lyngby-Taarbæk gennem 100 år, 1888-1988« Lyngby-Bogen 1988
Ingvar Nørgaard: »Erindringer om Lyngby«, Lyngby-Bogen 1978
Henning Bro: »Socialdemokratiet og arbejdernes boligforhold i København 1870-1914«. Specialeafhandling i historie, Københavns Universitet, 1980
Henning Bro: Fire forslag til kommunale arbejderboliger i København 1900-1914. Fabrik og Bolig nr. 2, 1981
Henning Bro: »Barakkerne i København 1917-1922«. Fabrik og Bolig nr. 1. 1985
Henning Bro og Ebbe Kløvedal Reich: »Danmarks historie, politik og kultur«, 1987
Svend Aage Hansen: »Økonomisk vækst« bd. II, 1976
Svend Aage Hansen og Ingrid Henriksen: »Dansk socialhistorie 1914-1939«, 1984
H. V. Rygner: »Bolignøden i danske Købstæder«, 1919
P. Nyboe Andersen: »Lånerenten«, 1947
K. Vedel Petersen: »Københavns Kommune i årene 1914-1921«, 1922
Flemming Ibsen og Henning Jørgensen: »Fagbevægelse og stat« bd. I, 1979
Ena Hvidberg og Hannelene Toft Jensen: »Vestegnen«, 1986
Ena Hvidberg og Hannelene Toft Jensen: »Nordvestegnen«, 1987
»Et stykke af Lyngby«, 1981
»Den tekniske Forvaltning af Lyngby-Taarbæk Kommune i 25 Aarsperioden 1/4 1904-1/4 1929«, 1929

Jeppe Tønsberg

BERETNING OM BYHISTORISK SAMLINGS VIRKSOMHED 1986-1990

Denne beretning dækker perioden fra 1. november 1986 til 1. november 1990. Tidligere beretninger om Byhistorisk Samling findes i Lyngby-Bogen 1978, 1980, 1983 og 1986.

Besøgende

Der har gennem hele perioden været 5-6.000 besøgende på Frieboeshvile om året, heraf de fleste udstillingsgæster. På læsesalen har de fleste henvendelser været fra slægtsforskere, som har ønsket at lære deres forfædres og -mødres lokale omgivelser at kende; men også en række forfattere og forlagsmedarbejdere har udgjort en markant gruppe blandt de besøgende. Hertil kommer de mange grupper, mest skoleklasser, der har besøgt Lyngby nordre Mølle på tur langs Mølleåen, og tilhørerne til de 30-40 foredrag, som Byhistorisk Samlings medarbejdere hvert år har holdt.

Særudstillinger

Foruden Byhistorisk Samlings faste udstilling om Lyngby-Taarbæks historie har følgende særudstillinger været vist:

2.1.-30.12.1986 »Københavns Befæstning«. Plancheudstilling. (Reprise fra 1979 i anledning af 100-året for Landbefæstningens påbegyndelse i 1886).

8.-27.9.1986 »Fra Virums fortid«. Udstilling af genstande og plancher i anledning af Virums 800 års byjubelåum, fordelt i Virumhallen, Virum Afdelingsbibliotek og Virum Kirke. Plancherne vistes i november på Virum Skole og er fra 1987 permanent ophængt på plejehjemmet Virumgård.

1.8.-30.9.1988 »Landbruget i Lyngby-Taarbæk Kommune fra landboreformerne til vore dage«. Plancheudstilling i anledning af 200 års jubilæet for stavnsbåndets ophævelse. Udstillingen blev præsenteret på Lyngby Rådhus

Bo Bojesen
»Naadigherren kommer!« – 11. 2. 1954. Borgmester Fenneberg i Lyngby hævder, at Københavns Kommune som Lyngbys største jordejer terroriserer kommunen. – Tegning af Bo Bojesen. – Baggrunden for situationen var, at Københavns Kommune i 1930 havde købt næsten alle gårdene i Lyngby og Lundtofte og derfor ejede en stor del af jorden i Lyngby-Taarbæk Kommune. De arealer, som ikke i mellemtiden var blevet bebygget, blev købt tilbage af Lyngby-Taarbæk Kommune i 1957. Det gjaldt bl.a. Lundtoftesletten, som imidlertid i 1959 blev eksproprieret af staten til brug for Danmarks tekniske Højskole. – De to mænd på hestene er Københavns overborgmester H. P. Sørensen og sandsynligvis kommunaldirektør Knud Bjerregaard. Til højre borgmester Paul Fenneberg og i baggrunden Lyngby Rådhus, jfr. beskrivelsen s. 19.

Byhistorisk Samling

den 23. juni som led i de landsomfattende festligheder omkring stavnsbåndsjubilæet og vistes derefter på Frieboeshvile. Efter nedtagningen er udstillingen til rådighed for skolerne og har hidtil været vist i en periode på Engelsborgskolen. 1.3.-28.5.1989 »Lyngby-Taarbæk i humoristisk streg«. Vittighedstegninger fra 1950'erne og 1960'erne med lokalhistoriske og lokalpolitiske emner.

Andre arrangementer

Hvert år har Byhistorisk Samlings personale holdt 30-40 foredrag om emner af Lyngby-Taarbæks historie, de fleste ledsaget af lysbilleder. Emnerne har

Jeppes Tønsberg

f.eks. været »Landbruget i Lyngby-Taarbæk«, »Lundtofte« (Lise Skjøt-Pedersen), »Industrialiseringen af Lyngby«, »Mølleåens industrier«, »Fabrikssamfundet Brede i Klædefabrikkens tid« (Jeppes Tønsberg). Endvidere har der været afholdt filmaftener med lokalhistoriske film, og personalet har ledet ekskursioner i Lyngby-Taarbæk.

Personale

Byhistorisk Samling har som daglig leder siden 1976 arkivar cand.mag. Jeppes Tønsberg (37 t./ugl.). Desuden er pr. 1. januar 1987 som arkivar tiltrådt cand.mag. Lise Skjøt-Pedersen (29½ t./ugl.). Hertil kommer udstillingsvagter om søndagen, ca. 200 timer årligt.

Undersøgelser, indsamling

I løbet af perioden har Byhistorisk Samling indsamlet materiale om Lyngbys handelsliv, hovedsagelig fotografier, men også arkivalier (forretningsprotokoller) og enkelte genstande. Blandt disse er et værdifuldt kasseapparat fra 1920'erne fra Lyngbys ældste manufakturforretning R.W. Rasmussen, der ophørte i 1986.

Lise Skjøt-Pedersen har herudover indsamlet materiale om landsbyen, nu bydelen Lundtofte. Dette materiale forventes bearbejdet til en bog om Lundtofte.

Jeppes Tønsberg har indsamlet materiale om Brede Klædefabrik og fabriks-samfundet Brede, ligeledes med henblik på en publikation, samt i 1989 foretaget undersøgelser af Taarbæk Kirkegård og Taarbæk Havn (resultaterne publiceret i Lyngby-Bogen 1989).

Særlige projekter

I 1988 fik Byhistorisk Samling sammen med Kunstbiblioteket til opgave at foretage en nyregistrering og fotografering af Lyngby-Taarbæk Kommunes Kunstfond. Dette arbejde, som stod på gennem hele 1988 og lidt ind i 1989, kan betragtes som en videreførelse af Nanna Herstads registrering i 1986 af kunst med lokale motiver, idet det nu lykkedes at få næsten hele kommunens malerisamling fotograferet. Kunstfonden består af møbler og kobbertøj fremstillet på Brede Kobberværk (begge dele hovedsagelig fra første halvdel af

En af Byhistorisk Samlings mest værdifulde nyerhvervelser i de seneste år er en original, signeret tegning af H. G. F. Holm (»Fattig-Holm«) forestillende Lyngby Præstegård omkr. 1840. Tegningen blev erhvervet med hjælp fra Lyngby-Taarbæk Kommunes Kunstfond. – I denne præstegård, som brændte i 1845, boede i årene 1802-33 den navnkundige sognepræst Bone Falch Rønne, der bl.a. grundlagde det kommunale selvstyre i Lyngby-Taarbæk. I hans tid har præstegården også fungeret som rådhus, og man kan godt se billedet som en illustration af, hvordan et socialkontor så ud i begyndelsen af 1800-tallet (jfr. s. 5). Byhistorisk Samling

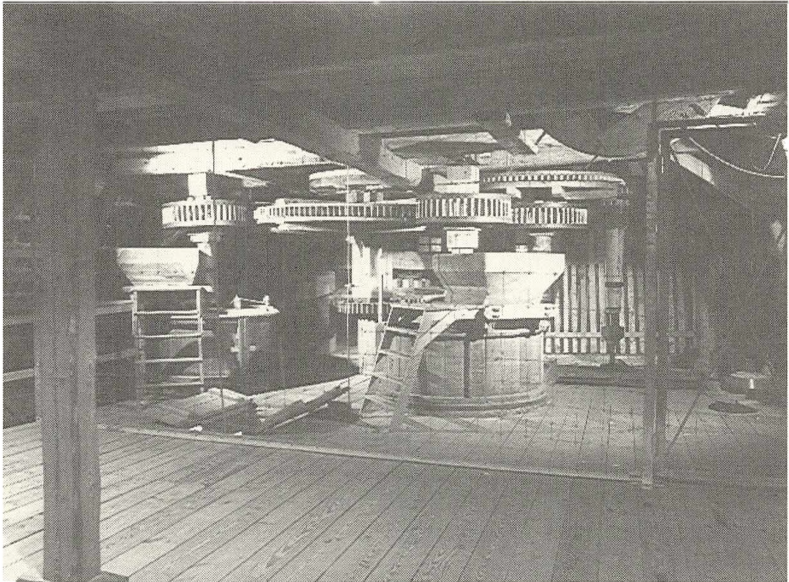
1800-tallet), malerier overvejende med motiver fra Lyngby-Taarbæk og en samling moderne grafik. Registreringsarbejdet havde bl.a. til formål at udskille overflødige dele af Kunstfonden til bortsalg, men har navnlig haft betydning ved at påpege de historiske værdier, samlingen rummer.

Siden begyndelsen af 1980'erne har Byhistorisk Samling lejlighedsvis forevist og demonstreret Lyngby nordre Mølle for besøgende skoleklasser og andre grupper på tur langs Mølleåen. Møllen blev i 1974 restaureret og rekonstrueret med et komplet mølleværk og skovlhjul drevet af åens vand. Arbejdet udførtes overvejende for tilskudsmidler og med bistand fra Nationalmuseet; men arbejdet gik i stå umiddelbart før afslutningen, og der har

siden kun været kørt med det udvendige vandhjul. I slutningen af 1987 har møllebygger Jens Jørgensen, der i 1974 deltog i arbejdet som lærling, gjort en del af mølleværket færdigt, således at den indvendige mekanik med kværnene nu også kan fungere. Der kommer skoleklasser fra hele Danmark på ekskursion langs Mølleåen, og de plejer at begynde turen i Nordre Mølle med en forevisning og et kort historisk foredrag samt en demonstration af, hvordan egnens gamle vandmøller har fungeret. Lyngby nordre Mølle er den eneste funktionsdygtige vandmølle langs Mølleåen. - I 1988 blev den oprindelige afskærmning af træ omkring de farlige tandhjul i mølleværket erstattet af et solidt trådhegn, som samtidig gav et langt bedre overblik, og i 1990 er Byhistorisk Samlings plancheudstilling om »Mølleåens ni møller«, som til stadighed hænger i møllen, blevet renoveret.

Kommunerne har en lang række opgaver, der griber ind i befolkningens levevilkår. De kommunale arkiver er derfor vigtige kilder til dagliglivets historie, og det er vigtigt for den fremtidige historieskrivning, at disse arkiver bliver bevaret allerede nu – selv om mange sager først må gøres tilgængelige efter en årrække. Gennem de senere år har Byhistorisk Samling rådgivet Lyngby-Taarbæk Kommunes forvaltninger i arkivspørgsmål, og en del ældre arkivalier fra kommunens virksomhed er indgået i Byhistorisk Samling eller ordnet med hjælp herfra. Som et eksempel har Byhistorisk Samling fra Folkeregistret modtaget de kommunale mandtalslister fra 1904 til 1923 (Folkeregistrets oprettelsesår), som er en uvurderlig kilde til Lyngby-Taarbæks lokalhistorie. I 1989 er Lise Skjøt-Pedersen indtrådt som konsulent i det arkiveringsarbejde, der udføres i Socialforvaltningen dels i dens hovedarkiv i vandtårnet ved Baunehøj, dels i de enkelte kontorer. Ud over vejledning består Byhistorisk Samlings arbejde navnlig i udarbejdelse af en registratur over arkivalierne.

I perioden 1. oktober 1989 – 30. april 1990 har cand.phil. Peter Gudmund Wahl været ansat i Byhistorisk Samling med den særlige opgave at udarbejde manuskript til en bog om Lyngby-Taarbæk Kommunes vejnavne. Der viste sig at være mere end 500 stednavne, hvis baggrund skulle klarlægges, så der blev tale om et stort manuskript, som forventes at udkomme som Lyngby-Bogen 1992.

1. sal (kværnloftet) i Lyngby nordre Mølle med det rekonstruerede mølleværk. I midten og til venstre ses de to kværne, og i baggrunden til højre anses skalkværnen (grubben). Lemmen i gulvet til venstre er til hejseværket, der lige som kværnen drives af Mølleådens vand.

Byhistorisk Samling.

Lokaler

I en årrække har Byhistorisk Samlings største problem været pladsmangel, idet de fysiske rammer på Frieboeshvile ikke lader sig udvide. Men i 1988 flyttede Lyngby-Taarbæk Kommunes Lydavis fra Frieboeshvile til Rustenborgvej 3, hvorved lokalet over porten blev frigjort. Det blev udstyret med særlige reoler og udgør nu et længe tiltrængt magasin for indrammede billeder, bl.a. de dele af Kunstfonden, som ikke er ophængt. Og i 1989 lykkedes det omsider at skaffe et fjernmagasin til Byhistorisk Samling i form af tre kælderlokaler i den tidligere forsamlingsbygning Ny Lyngbygård. Lokalerne er langt fra ideelle som arkivmagasiner og vil ikke på længere sigt være tilstrækkelige til at løse Byhistorisk Samlings pladsproblemer, men foreløbig har de betydet, at nogle uregistrerede og ret omfangsrige arkivalier samt lageret af Lyngby-Bogens ældre årgange har kunnet flyttes ud fra Frieboeshvile.

Aage Børresen

BERETNING OM SELSKABETS VIRKSOMHED I 1989

Efter generalforsamlingen den 13. februar 1989, der afsluttede medlemsåret 1988, holdt prokurist Erik Husted et lysbilledforedrag om kunstneren H. G. F. Holm («Fattig-Holm») og hans billeder. Ud fra sit detaljerede kendskab til Fattig-Holms liv og færden kunne Erik Husted lade tilhørerne komme meget tæt på den spændende person på hans skiftende adresser. En del af de omkring 700 originaltegninger, som Erik Husted hidtil har registreret, blev vist som lysbilleder, herunder navnlig tegninger med motiv fra Lyngby-Taarbæk Kommune.

Den 21. og 24. februar kunne Radio Mølleå's lyttere høre et radioportræt af Historisk-topografisk Selskab. I udsendelsen medvirkede Aage Børresen, Ole Harkjær, Holger Rasmussen og Jeppe Tønsberg.

Selskabets sommerudflugt fandt sted om aftenen den 20. juni og gik til Taarbæk. Der deltog ca. 150 personer i udflugten, som begyndte i Taarbæk Kirke. Provst Poul Falk Hansen fortalte om kirkens 125-årige historie i et veloplagt causeri, hvor lokalhistorien balancerede mellem kristendom og kommunalpolitik. Man samledes derefter uden for kirken, hvor arkivar Jeppe Tønsberg fortalte om kirkegården og ledede en rundvandring til udvalgte gravsteder. Herefter gik selskabet ned til havnen, hvor Jeppe Tønsberg fortalte om dennes baggrund og forskellige byggefaser. Jeppe Tønsbergs foredrag blev senere omarbejdet og bragt som artikler i Lyngby-Bogen 1989.

Den 26. august besøgte selskabet Kulturhistoriska Museet («Kulturen») i Lund på en udflugt med ca. 50 deltagere, der blev vist rundt af museumsinspektør Nils Nilsson. Rundvisningen lagde særlig vægt på Øresundsfiskeriet, der er godt dokumenteret i museets udstilling. Efter opholdet på museet aflagde de fleste af deltagerne besøg i Lunds domkirke, hvor arkivar Jeppe Tønsberg gav en orientering om kirken og navnlig krypten, der er et af de bedst bevarede middelalderlige rum i Norden.

Fra Historisk-topografisk Selskabs sommerudflugt til Taarbæk den 20. juni 1989. Arkivar Jeppe Tønsberg fortæller om Taarbæk Havns historie. Byhistorisk Samling

Efteråret bød på to velbesøgte foredrag. Den 3. oktober fortalte professor dr.phil. John Kousgaard Sørensen om »Stednavnene i lokalhistorien«, hvor stednavneforskningens metoder blev belyst med lokale eksempler, og den 23. november holdt lektor dr.phil. Ole Lange et foredrag om finansmanden C. F. Tietgen, som har spillet en stor rolle for egnens lokalhistorie, men som her blev præsenteret i en større sammenhæng.

I december udkom Lyngby-Bogen 1989. Årbogen havde fået titlen »Fra Taarbæk og Dyrehaven«, idet der var tale om et temabind med artikler om disse lokaliteter. Årbogen var blevet noget større end sædvanligt; men takket være tilskud fra Alm. Brand af 1792 og Bikuben i Lyngby's Fond lykkedes det alligevel at udgive den med samtlige artikler.

Ved generalforsamlingen den 20. februar 1990 genvalgtes tidligere stadsbibliotekar Aage Børresen som formand for selskabet. Til bestyrelsen genvalgtes Inge Mejer Antonsen, Niels Friderichsen, Jørgen Bro Glistrup, Poul Falk Hansen og Ebba Waaben. Der var ikke på forhånd indkommet forslag til behandling på generalforsamlingen, og der blev heller intet fremført under »eventuelt«.

NAVNEREGISTER

Registret gør ikke krav på fuldstændighed, idet en del uvæsentlige navne er udeladt. Ikke-lokale navne kan ikke forventes at være optaget i registeret

- Akademisk Arkitektforening 66
Alberti, P.A. 56,90
»Aldersly 1920« 145-47
Alexandrine (dronning) 18
Alm. Brand af 1792 173
Ambt, E. 80,90
Ammitzbøll, C. J. 7
Andersen, Ludvig 50
Antonsen, Inge Mejer 173
Arbejdernes Byggeforening (Kbh.) 97
-- »Frem« i Lyngby 96-98,102
-- Kooperative Byggeforening 102
Assignations-, Vexel- og Laaneban-
ken 35
Asylgade 6 94
- Bagsværd Sø 42
Bagsværdvej 10,92,95,96; se også
Gammel Bagsværdvej
Bang, Jacob E. 15
Baumann, Peter 6
-, Povl 57,61,68,70,72,75,76,80,82
Baunehøj 170
Baunehøjvej 144
Bayreuth Culmbach (markgrever) 35
»Belgien« 124-26
Bentsen, Ivar 57,58,61,66,68,75
Bernstorff, J. H. E. 36,41
Bertelsen, Mads 12
Bikuben i Lyngby's Fond 173
Binder, Georg 8
Bindesbøll, Gottlieb 60
Birk, A. G. 51,52
Bjerregaard, Knud 167
Blegdamsvej (Kbh.) 60
Blytmann, E. 50,52,53,55,65
Bojesen, Bo 167
Bondebyen 92,93,95,96,
120,132,141,145
Borgevej 52,54,67,68,80,82,87,88
Borrebakken 80,82,90
Boss, Walther 36,38
Boulevarden 95,97
Brandstrup, C. 50,55
Brede 52,70-72,90,168
-- Klædefabrik 26,70-72,168
-- Kobberværk 168
Bro, Henning 91
Bruun, J. J. 40,41,43
Brødrene Andersen (Østergade,
Kbh.) 83
-- Vermehrens Tegneskole 57
- Brøgger, Stig 26
Buch, Axel 11
Buddingevej 10,12,16,144,148-49,156
Bugge, Emil 95
Bukdahl, Else Marie 26
Byhistorisk Samling for Lyngby-
Taarbæk Kommune 87,166-71
Bærentzen, O. H. 52,79
Børresen, Aage 172,173
- C. F. Richsvej (Frederiksberg) 75
Carl (prins) 38-39
Carlsen, Ketil 79-80,88
»Carls Minde« 94
Caroline Amalie Vej
52,53,72,73,77,78,80,90
Caroline-Mathilde (arveprinsesse) 18
Charlottenborg 57,88,90
Christian VI 33,35,36-38,41
-- X 18,19
-- X's Allé 148-49,156
Christianskirken 26
De Classenske Boliger (Frederiks-
berg) 49
Clemmensen, Andreas 68
Cock-Clausen, Alf 76
Collin, A.Th. 11
- Dahlggaard, Bertel 17
Danmarks tekniske Højskole 167
Dansk Arbejdsgiverforening 100
-- Gardin & Textil Fabrik 97
-- Poseindustri 113
Detailhandlerbanken 47,48,50,51,64
»Drewsens Minde« 5-7
Dreyer, Thorvald 13
Dyrehaven 19,23,173
Dyrehavevej (Klampenborg) 90
Dyrehavsbakken 23
Dysegården (Gentofte) 90
- Ebert, Carl 94
Eberts Villaby (Sundbyerne) 48,60
Egmosen, V.A. 12
Eigtved, Nicolai 40,42,43
Emil Pipers Vej 156
Engelsborgkvarteret 96
Engelsborgskolen 167
Engelsborgvej 144,148-49,156
Den Engelske Haveby 156-57
Eremitageløttet 23
Eyermann, V.O. 97
- »Eyermannshuset« 97
- Falk Hansen, Poul 172,173
Fattigkommissionen 5
Fenger, Ludvig 58
Feynberg, Paul 14,17,167
»Feyerschous Eng« 8
Fischer, Egil 57,58
-- , Olfert 42
Johs. Fogs Tømmerhandel 113
Folketinget 115
Foreningen af 3. Dec. 1893 76
-- til Hjælp for ulykkeligt stillede
Mødre 96
Fortunbyen 157
Frederik III 38
-- IV 38,39
-- V 33,40-41
-- VI 36
Frederiksdal 33-44
»Frem« 96-98
»Fremtidshaabet« 144
Freuchen, Peter 19
Den Fri Arkitektforening 66,67-68,70
Friderichsen, Knud 11,145,146,159
-- , Niels 173
Frieboe Funch, Chr. 87
Frieboeshvile 86-87,166-71
Frilandsmuseet 23
Frobenius' Orgelbyggeri 113
Fuglevad 123,132,137,158
Fuglevadsvej 52,79,86
Furesen 42
Fængselshjelpens Kvindehjem 96
Faaborg Museum 75
- Den Gamle Have 38
»Gammel Aldersly« 145
-- Bagsværdvej 8 96
-- 14 96,144-47
-- Lundtoftevej 5
-- 8 5
-- 13 142
-- 20 129,132,159
Generalpostamtet 35
Gentofte 55,65,73,74,81,85,90
Gjøløringsvej (Hellerup) 80-82,90
Gladaxe Rådhus 22
Glistrup, Jørgen Bro 173
Gnudtzmann, J.E. 95
van Gogh, Vincent 70
Goos, Clara 80,82

- , S. H. 80,82,90
 Grathwohl, Leo 14
 Grelle, Henning 91
- Hansen, Alf 145,146,148,149
 –, C. F. 66,85,86
 –, Frantz V. 23,26
 –, H. P. 64
 –, Harald 14
 –, Henning D. 64,70
 Haraldsgade (Kbh.) 135
 Hartmann, Jac. 31
 Harkjær, Ole 172
 Hartvig Rasmussen, E. 87
 Haugen-Johansen, Kr. 19
 Haunstrup, A. 50,55
 »Havebyernes Boligselskab«, A/S 156
 Havning, Thomas 10
 Heering, P. 75
 Hellerup 76,83,89
 Henningsens Allé (Hellerup) 75-77
 Herholdt, J.D. 45,52
 Herstad, Nanna 168
 Heshøj Allé (Hellerup) 72-75,80
 Hjortekær 134
 Hjortekærsvvej 146 134-36,139,158
 Hjortholm 38
 »Holland« 5
 »Hollandshus« 95
 Hollandsvej 156
 Holm, H.G.F. 169,172
 –, Hans J. 57,60
 Holst, Chr. 15
 –, Erik 15
 –, Aage 15
 Holsøe, Poul 85
 Holte 64
 Hotel Lyngby 87
 Husted, Erik 172
 Huslejenævnet 153-54
 Det Hvide Palæ 8
 Hygom, Louis 57,58
 Hyldehavevej 97
 Det Høje Konditori 11
 Højre 98-103
 Hørsholm 37
 Høstvej 2 129,132,159
 – 5 135,139,158
- Indenrigsministeriet 152
 Internationale 100
 Irving, Erling 23,24,25
- Jacobsen, Arne 15
 –, Chr. Ludvig 135
 –, Georg 24,26
 –, Holger 57
 –, Palle 15
 Jensen, Carl 94
 –, Emil 96
 –, Erik 15
 –, Ernst 62
 –, Ib Martin 14,15,16,22,26,27
 –, Jens 14
 –, Johs.V. 19
 –, Mathilde 94
 –, Thit 35
 Jensen-Klint, P.V. 65,66,68,75
- Jernbanevej 6,8,10,14,16,31,
 68-70,92,95
 – 3-5 156
 Johan Wilmanns Vej 156
 Juul, Jens 43
 Jægersborg Station 31
 Jægersborgvej 87
 Jørgensen, Axel G. 76
 –, Edgar 149
 –, Eugen 50,52
 –, Holger 11
 –, Jens 170
- Kanslergadeforliget 155
 »Kartoffelrækkerne« (Kbh.) 49
 Kastrup-Nielsen, Chr. 62
 »Katrinehøj« 156
 Kiørboe, Fr. 68,82,83,87
 Klampenborg 76,83,90
 Klampenborgvej 19
 Klopstocks Silkefabrik 5
 Knud (arveprins) 18
 Koch, Hans 66
 Kommunebygningen 6,7,13
 Kongevejen 23
 Det Konservative Folkeparti
 118,122,152,157
 Kousgaard Sørensen, John 173
 Kristensen, Knud 19
 Den Kroghske Gård (Helsingør) 85
 Krøyer, P.S. 45
 Kulhus 38
 Kunstakademiet
 26,57,60,62,66,67,76,88,92,93
 København 55,91-154 passim,167
 Københavns Amtsråd 87
 – Amts Sygehus i Lyngby 87
 – Befæstning 166
 – Borgerrepræsentation 115
 – Grundejerbank 47
 Københavnske Arbejderes Andelsbo-
 ligforening 102
- Landbrugsministeriet 84
 Landmandsbanken 87,111
 Landstinget 118
 Lange, Ole 173
 »Langhave« 121
 Langkilde, Hans Erling 14,15,16,18,
 22,26,27,32,45
 Lassen, Flemming 15
 Lauritzen, Vilhelm 13,22
 Lemche, Gyrithe 19
 »Liselund« 76
 LO 100
 Louisekilden 42
 Lund 172
 Lundtofte 167,168
 Lundtoftesletten 167
 Lundtoftevej: se også Gammel Lund-
 toftevej
 – 47-57 97
 Lutyens, Edwin L. 80,82
 Lyac 113
 »Lykkens Gave« 52,86,123
 Lyngby 5-32,42,48,55,64,65,91-165
 passim,167,168
 – Arbejderforening 97
- Bys Arbejderboliger 96
 – Fattiggård 5
 – Glasværk 97
 – Grundejerforening 152
 – Hovedgade 8,9,10,11,92,96
 – 11 6
 – 37 8
 – 56 136,139,158
 – 58 144
 – 67 135,136,139,159
 – 84 121
 – 102 124-26,137,138,139,140,158
 – 106 97
 – Kino 9
 – Kirke 23
 – Kirkestræde 5
 – Tølle 92,166,169-71
 Lyngby-Narum Jernbane 31,52
 Lyngby Politii 16,21
 – Præstegård 5,169
 – Rådhus 5-32,157,166,167
 – Sogns veigørende Forening 144-47
 – Station 97
 – Station 6,9,10
 – Storcenter 31-32
 – Sukkeraffinaderi 100
 – Torv 5-32,87,121,144,145,147,157
 – Tømmerhandel 113
 Lyngby-Taarbæk
 Kommunalbestyrelse 26
 – Kommunes Biblioteker 32
 – Bygningskommission 99,106
 – Kunstabibliotek 168
 – Kunstoffond 168-69,171
 – Sogneråd 5,8,11,13,14,16,17,18,22,
 99,105,115,116,120,122-23,
 141,144,145,152,153,154,155
 Lægforeningens Boliger (Kbh.) 49
 Løvdal, Axel 13,17,19
- Magdahl
 Nielsen, J. 8,9,68,126,158,159
 Mandrup-Poulsen, C. 50
 Marienborg 42
 Marmorilik 28
 »Matr. 131c af Lyngby«, A/S 8
 Matrikeldirektoratet 62,65,68,83,88
 Melagervej 157
 Meldahl, F. 57
 Meutegård 88
 Mikkelborg 80
 I. C. Modeweg & Søn, A/S 26
 Monberg, Ern. 57,68
 Mortensen, V. 149
 Mosevej 127
 – 11-15 149-50
 – 15 130-31,133,137,138,141,158
 Mourier-Petersen, Chr. 70
 Müller, Otto Fr. 42
 Møller, Andreas 35,37
 –, C. F. 11
 –, Peter Jul. 142
 –, Svend 13
 Mølleliden 23,33,39,43,52,92,
 166,168,169-70
 Mørk-Hansen, V.J. 57
 v. Møsting, Alexander 35

Navneregister

- Nakskov 115
Nansensgade 62
Nationalbanken 35,36,111
Nationalmuseet 169
Naur, Albert 26
NESA 154
Nielsen, Ejnar 26-27
-, Ingvar 130,158
Nilsson, Nils 172
Nordbanen 92
Nordre Torvej 12
»Ny Aldersly« 96,145
Nybros 38
Nybrovej 33
»Ny Lyngbygård« 171
Nyrop, Martin 50,57,58,61
Næsted, Aage 72,73,80,90
Nøjsomhedsvej 2 133,138,159
Nørgaard, Ingvar 13,17,18,19,28
»Nørgaardshus« 149-50,156
Nørgaardvej 95,156
-4 127,128,132,137,138,139,
140,141,158
-6A-C 149-50
Nørreport (Kbh.) 154
Nørre Søgade (Kbh.) 62
»Nørrevænget« 156
- Odinsvej 132,158
-8 86,128,138,159
-12 128,159
Ordrup 48,56
Overformynderiet (Kbh.) 28
- Packness, Ejnar 62,66
Palle, O. 159
Petersen, Carl 66,75
-, Georg 14
Pilo, C.G. 33,34,38
Piper, Emil 8
Pipers Park 156
Plesner, Ulrik 61,65
v.Plessen, Carl Adolph 39,40
»Postgården« 6
Prahl, Helge 62
Preisler, A. 80,90
-, O. 11
Prinsessestien 42
- Det Radikale Venstre 101,103,115,117
Radiohuset (Kbh.) 28
Radio Mølleå 172
Rafn, Aage 76
Rasmussen, Frank 27
-, Holger 172
-, R.W. 168
-, Steen Eiler 22
Rastrup, J.A.C. 8,12,13,14,17,22,91
Reisenbergs Smedie 135,136
Rentekammeret 41
Rigsdagen 100,101,103
Ringsted Rådhus 22
Rosen, Anton 58,66
Rosenberg, J. G. 42
Rosenkjær, Niels 76
Rosenvænget (Kbh.) 46
Rousseau, J.-J. 43
Rue, Tage 10-12
- Rustenborgvej 3 171
Rydahl, V. 14
Rygård 80
Ryvangen 70
Rønne, Bone Falch 169
- De samvirkende Fagforbund (DsF) 100
Sankt Hans Torv 60,61
S-banen 154
Schmedes, Hakon 80
Schmidt, Vald. 58
Schou Ravnholm, A/S 26
Scott, Baillie 82
Schroeder, Rolf 127
Schulin, Anita 37,39,41,43
-, Catharina Maria f. v.Møsting
35,37,41-42
-, Frederik Ludvig 42
-, Johan Sigmund 33-42
-, Sophie Hedevej f. v.Warnstedt 42,43
-, Vibeke 33
Selskabet Danmark 57
Shellhuset (Kbh.) 22
Den sjællandske Bondestands Spare-
kasse 56
Skjøt-Pedersen, Lise 168,170
Skoleforvaltningen 8,11,32
Skolekommissionen 5
»Skovgården« 156
Skovridergårdsvarteret 48
Socialdemokratiet 91-155 passim
Sophie Hedevej (prinsesse) 38-39,40
- Magdalene (dronning) 35,37
Sophienholm 26,42
Sorgenfri 84
- Slot 23
Sorgenfridgårdsvarteret 48-88 passim
Sorgenfridgårdsvej 157
Sparekassen for Lyngby og Omegn 145
Speyer, Adolf 57
-, Carl 79,82
-, Johan 54,57-90,128,159
-, Karen Margrethe f. Packness 62
-, Olga Marie (Carlsen) 88
-, Rut 87,90
-, Signe 82,87
»Sportshuset« 156
Springforbi 76
Spurveskjul 40
Spøtrup 80
Statens Planteavlslaboratorium 84
- plante patologiske Forsøgsstation
84-85
- Planteværscenter 43
Statsboligfonden
119,141,143,144,148,151,152
Stauning, Th. 18,28,115,117-18,155
Stegmann, Povl 76
Store Kongensgade 61-63,83
Store Kro 5
Strandvejen 847 126,138,158
Strøyberg, J.C.H. 8
Staal, Emil 52
Suhr, Vilhelm 6
Svejdgårdsvej (Hellerup) 58-59,70
Sylov, Chr. 65,67
Søllerød Rådhus 22
Sørensen, H.P. 167
- Teglens, Torben 144
Teglårdsarealerne (Ordrup) 48
Theyll, A. 55,94
Thomsen, Edvard 85
Thorson, John 11
Thorsvej 13 128,132,137,159
Tietgen, C.F. 173
Tobiassen, Fritz H. 90
»Tofteækkhus« 11,145-48
Toftebæksvej 31,92,144
Toftegårdsvej 18 128,159
»Tusculum« 42
Tvede, Jesper 57,58
Tyske Kancelli 35
Tønsgaard, Jeppe 5,90,166,168,172,173
Taarbæk 23,126,172,173
- Havn 168,172,173
- Kirke 172
- Kirkegård 168,172
- Udvalget vedr. Beboelseshuse i
Lyngby 123
Ulrikkenborg Allé 156
Ulrikkenborgkvarteret
144,148,155,156-57
Ulrikkenborg Plads 156-57
Ulstrup Hansen, P. 127,146,158,159
Umanak 28
- Wahl, Peter Gudmund 170
Wahl, Peter 55
v. Warnstedt, Louise 42,43
Vasehus Madsen, A. 90
Wedell-Wedellsborg, E. 11-12
v. der Venne, Anna Susanne 35
Venstre 98,101,103,118,152,153
Vermehren, Brdr. 57
Werner, Johs. 8
Westergaard, Kirsten 15
Wiikens, C.O. 58-59
Willumsen, J.F. 70
Wilmann, Johan 115
Wilmanns Park 156
Vinkelvej 10
Virum 48,166
- Afdelingsbibliotek 166
Virumgård 166
Virumhallen 166
Virum Kirke 166
- Skole 136,166
- Station 156
Virumvej 121 136,159
- 122 136,158
Woldbye, Viggo 125,158
Wolff, Henning 45
Waaben, Ebba 173
- Øland 28
Øregård Gymnasium 72
- Museet 40,41
Østergade (Kbh.) 40
- Aarhus 128
- Rådhus 22,27
Åstræde 5,6,27

*Historisk-topografisk Selskab for
Lyngby-Taarbæk Kommune*

Bestyrelsen i 1990:

Tidl. stadsbibliotekar Aage Børresen,
formand

Museumsinspektør mag.art.

Inge Mejer Antonsen

Ingeniør Niels G. S. Friderichsen

Stadsbibliotekar

Jørgen Bro Glistrup

† Provst Poul Falk Hansen

Tidl. borgmester Ole Harkjær

Direktør Bjarne Jespersen,
kasserer

Dr. phil. Holger Rasmussen,
næstformand

Landsretssagfører Elsebeth Sundbo

Arkivar cand.mag. Ebba Waaben

Borgmester Kai Aage Ørnskov

Sekretær og redaktør:

Arkivar cand.mag. Jeppe Tønsberg

Selskabets adresse:

Byhistorisk Samling for

Lyngby-Taarbæk Kommune

Frieboeshvile

Lyngby Hovedgade 2

2800 Lyngby

Telefon 42 88 43 83

UDGIVET AF HISTORISK-TOPOGRAFISK SELSKAB
FOR LYNGBY-TAARBÆK KOMMUNE

ISBN 87-87298-19-8